DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM

VARGA ZSOLT

RUDOLF BOHREN HOMILETIKÁJA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS
a Gyakorlati Teológia tárgyköréből

Témavezető:
Dr. Fekete Károly

Debrecen
2009

RUDOLF BOHREN
professzor

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

Élő hitű, állandóan betegségeket hordozó szüleim már teológus diákkoromtól kezdve tőlem várták a választ arra a kérdésre, hogy miért kell Isten gyermekeinek szenvednie. A válaszok, melyeket az egyszerű hívő embereknek írt könyvecskék tartalmaztak, nem elégítették ki őket – engem sem. Először az újszövetségi tudományban kerestem a választ, de a jóléti társadalomban születő németnyelvű teológiában nem találtam olyan irodalmat, mely ezzel a kérdéssel foglalkozott volna. Ezért a lelkigondozással kezdtem el foglalkozni, a vigasztalás lehetőségeit kerestem. Így találtam rá Rudolf Bohren *A lélek vigasztalása vagy hívogatás Isten Országába* című írására. Ami ekkor történt azt a köznyelv úgy mondja: szerelem az első látásra. Megismertem egy teológust, akinek egyszerre volt mondanivalója az egyszerű hívő ember számára, a lelkész, a gyakorlati teológia és a protestáns egyházak számára. Egyszer a szívemből beszélt, egyszer a szívemhez szólt. Úgy éreztem akkor, a '90-es évek végén, hogy Rudolf Bohrentől mindent el kell olvasnom. Minél jobban megismertem Bohren professzor gondolatait, annál inkább megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy hitének gyümölcseit, teológiai látását közkinccsé kell tennem. Rudolf Bohren gyakorlati teológiája lelkigondozássá vált számomra. Megerősített hitemben, lendületet adott igehirdetői szolgálatomnak, élesítette teológiai látásomat. Dolgozatom megírásával ezt a lelki-szellemi eledelt akarom megosztani egyházam tagjaival.

A mennyből alászálló kenyér Istentől van. A köszönetnyilvánítások helyén először is Isten iránti hálámat szeretném kifejezni. Ő adott erőt és egészséget, hogy két gyülekezetben végzett lelkészi szolgálatom mellett megírhassam ezt a dolgozatot.

Fáradozásomhoz sok emberi segítséget is kaptam.

Dr. Fekete Károly (†2008) atyai szeretettel bátorított abban, hogy Rudolf Bohren munkásságáról írjam disszertációmat.

Dr. Szathmáry Sándor professzornak köszönöm, hogy támogatott publikációs tevékenységemben, segített felvennem a kapcsolatot Rudolf Bohrennel.

Dr. Rudolf Bohren professzornak köszönöm, hogy lehetővé tette személyes találkozásunkat, melynek alkalmával rákérdezhettem azokra a gondolataira, melyek csupán olvasva, nehezen érthetőek. Köszönöm, hogy leveleiben minden kérdésemre válaszolt.

Köszönöm ifj. Rudolf Bohrennek dolgozatom életrajzi részéhez nyújtott segítségét.

Megköszönöm ifj. dr. Fekete Károly professzor minden részletre kiterjedő, iránymutató segítségét. Hálás vagyok témavezetői munkájáért.

Rácsok Gabriellának és Kis Endre Józsefnek köszönöm a dolgozatom végső formába öntése körül kapott segítséget.

Köszönettel tartozom Kovácsvágás polgármesterének, Sándor Endrének is. A történelmi helyzet úgy hozta, hogy doktorálásom ideje alatt jelentek meg olyan pályázatok, melyek segítségével rendbe tudtuk tenni templomunkat. A pályázatokkal kapcsolatos teendők nagy részét Polgármester úr végezte, hogy én a tudományos munkának szentelhessem magam. Így történhetett, hogy doktorálásommal egyidejűleg elkészült templomunk teljes, külső-belső felújítása.

Köszönöm a kovácsvágási Református Gyülekezetnek és Presbitériumának, hogy tanulmányi munkámat megértéssel fogadták.

Szeretettel kell megköszönnöm feleségem bátorítását és türelmét, valamint odaadó munkáját, mellyel lehetővé tette, hogy nyugodtan és szabadon dolgozhattam.

Mindezekért Istené a dicsőség! – SOLI DEO GLORIA!

Kovácsvágás, 2009. január 13.

Varga Zsolt

1. RUDOLF BOHREN ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

1.1. Rudolf Bohren élete

A jelenleg 90. életéve felé közeledő Rudolf Bohren gyakorlati teológiai munkássága a Szentlélek hatalmára hívja fel a figyelmet. A Szentlélektől várja az egyház és a teológia megújulását. Pneumatológiai alapvetésű homiletikát írt. A teológus és az egyén egzisztenciájának egységét mutatja, hogy önmagát és életét a hitvallás fényében látja: „Hiszek Szentlélekben". Mikor hatvanadik születésnapján életének eseményeit felelevenítette, felolvasta a Heidelbergi Káté 53. kérdését, és ezeket a szavakat fűzte hozzá: „A Szentlélekbe vetett hitben szeretném látni a saját egzisztenciámat; nem úgy, mint aki hiányt szenved a Szentlélekben, hanem úgy, mint aki érdemtelenül bővölködik a Szentlélekkel. Az önéletrajz a soha fel nem fogható megajándékozottság jegyében áll: hiszem, hogy a Szentlélek nekem is adatott. Egy ilyen mondat kimondásához nem az életrajzom alapján jutok el; de a káté mondatától eljutok az önéletrajz egy módjához, a Heidelbergi Káté tőlem független tételétől a személyes hitvallásig."[1]

Rudolf Bohren 1920. március 22-én született a svájci Grindelwaldban. Szülei Rudolf Bohren és Elise Baumann voltak. Egy üdülőhelyen éltek, mint hegyi parasztok. Apai nagyapja kocsmáros és gazdálkodó volt Scheideggben[2], aki korán meghalt, ezért édesapját özveggyé vált édesanyja nevelte fel.[3] Szeretett volna jegyző lenni, de segíteni kellett a postán, amit anyja vezetett. Döntő volt számára, hogy lakott a Neuenburgerseenél.[4] Itt részesült konfirmációi oktatásban. Ha hitéről vallott, akkor franciául beszélt. Ahogyan Rudolf Bohren, úgy édesapja is politikai ambíciókkal rendelkezett. Alig volt húsz éves, amikor már benne volt a presbitériumban (Gemeinderat), bár csak ritkán ment templomba.[5] Egy kis mezőgazdasági üzemet vezetett. Gondolkodás módját meghatározták a felvilágosodás eszméi. Megtiltotta például a gyermek Rudolf Bohrennek, hogy neki a húsvéti nyúlról, vagy ehhez hasonló dolgokról meséljenek. Ennek az lett a következménye, hogy Bohren a mitológiátlanítás kérdésében soha nem látott problémát.

A felvilágosodás eszméi egy más, érzelmesebb színezettel anyai ágon is eljutottak Bohrenhez. Anyai nagymamája minden Christian Fürchtegott Gellert[6] által írt egyházi éneket fejből tudott, amelyek közvetítették számára a felvilágosodás sajátos kegyességét. Rudolf Bohren édesanyja egy panziót vezetett. A panzióval kapcsolatban Bohren megjegyzi: „a paraszti létforma szűkös megélhetési viszonyait felváltotta az idegenforgalom, amely szüleimnek meglehetősen jól jövedelmezett."[7] Amikor Bohren édesapja egyszer egy képet vásárolt, akkor ebből azt a következtetést vonta le, hogy „az idegenforgalom polgárt formált a

---

[1] http://predigtforschung.uni-hd.de/archiv/Bohren

[2] Scheidegg a Németország déli részén fekvő Allgäu nevű szövetségi területen található. Ma kb. 4300 lakosa van. Profilja a gyógyturizmus és az idegenforgalom.

[3] Bohren sajátos stílusában annyit mond még apai nagyapjáról, hogy „gyors tempóban halálba itta magát" (http://predigtforschung.uni-hd.de/archiv/Bohren).

[4] A Neuenburgersee a legnagyobb tó azon tavak közül, melyeknek teljes terjedelme Svájcban van.

[5] A helyi lelkész felajánlotta, hogy tart a presbitereknek egy kis tanfolyamot. Bohren apja többször is nagy élvezettel mesélte el, hogyan magyarázta el a lelkésznek, hogy neki nincs szüksége a kurzusra. Bohren megjegyzi: „Azt hiszem, hogy az egyházi felsőbbséggel szembeni kritikus viszonyulást apámtól örököltem" (http://predigtforschung.uni-hd.de/archiv/Bohren).

[6] Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769) német költő volt, számos egyházi énekszöveget írt. Irodalmi műveit már diákkorában elkezdte publikálni, munkássága csúcspontja 1740 és 1750 közé esett. Művei Németországban a legolvasottabb alkotások közé számítottak abban az átmeneti korban, amikor a költészet elmozdult a felvilágosodás felől az érzelmesség irányába.

[7] Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep*. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala. Budapest, 1998. 10.

hegyi parasztból." A parasztból polgárrá vált szülőket felidézve magáról így vélekedik: „előre láthatóan életem végéig paraszt és polgár maradok".[8] Bohren édesanyja egy ideig énekelt a gyülekezeti énekkarban, és a lelkésztől rendszeresen könyveket szerzett be, melyeket olvasott, ha volt rá ideje. Egyszer megrendelte Ernst Gaugler[9] könyvét, mely Pál apostol új ember értelmezéséről szólt.[10] Tudni akarta, miről is van szó.[11]

Rudolf Bohren gyerekkori olvasmánya a 24 kötetes Meyers Konversations-Lexikon volt.[12] Egy időben a Bibliát is nagyon intenzíven olvasta.

Gyermek és ifjúkori élményként elmondja Bohren, milyen körülmények között gondolt először arra, hogy lelkész legyen, és hogy milyen mély nyomot hagyott benne egy nagynénje halála.[13]

Középiskolai tanulmányait 1932-ben kezdte meg Rudolf Bohren. Az akkori iskolarendszernek megfelelően először egy gimnáziumi tanulmányokra felkészítő alapiskolát (Progymnasium) járt ki Bernben, majd ugyancsak Bernben egy egyházi iskolában végezte el a gimnáziumot (Freien Evangelischen Gymnasium). 1940-ben érettségizett. A legnagyobb szellemi élményt Rilke jelentette a gimnazista Bohren számára.[14] Barátja, Kurt Marti[15] Stephan George műveiért lelkesedett, és még Hofmannsthal tartozott a kedvenceik közé.[16] Nem úgy a vallásoktatás: „A gimnázium keresztyén volt, és a vallásoktatás tulajdonképpen mindent elrontott vagy azt a benyomást keltette: mindent ismerek. A Biblia unalmassá vált; ez volt a vallásoktatás eredménye." [17]

---

[8] Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep*. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala. Budapest, 1998. 13.

[9] Ernst Gaugler (1891-1963) a berni egyetem ókeresztyén teológiai fakultásának professzora volt 1924-1960 között, Újszövetséget, katechetikát és homiletikát tanított. Történetkritikai exegézisének ismertető jegye, annak spirituális dimenziója, mert Gaugler integrálta a sváb pietizmus és az orosz vallásfilozófia impulzusait. Kétkötetes kommentárt írt a Római levélhez (1945-1952).

[10] Ernst Gaugler: *Die Verwandlung des Menschen bei Paulus*. Bern, 1930.

[11] Bohren édesanyjával kapcsolatban elmondja még: „Hatással volt még rám, hogy bizonyos emberekről azt mondta: Békességet nyert. Ezt látta a szemükön. Sokáig nevettem anyámnak ezen az ítélőképességén, de ma úgy gondolom, hogy ezt még sokáig nem fogom utolérni" (http://predigtforschung.uni-hd.de/archiv/Bohren).

[12] A *Meyers Konversations-Lexikon* egy jelentős német nyelvű enciklopédiai mű általános tartalommal, mely a 19. és 20. században több kiadást élt meg. Nevét a Bibliográfiai Intézet alapítójáról Joseph Meyerről kapta.

[13] Rudolf Bohren mindenhol jelentkező humorát példázza, mikor közzé teszi, hogyan választotta gyerekkorában a lelkészi pályát: „Hogyan jutottam arra a gondolatra, hogy teológus legyek? Azt már nem tudom. De nagyon korán, azt tudom. Arra is pontosan emlékszem, hogy hol: a szántóföldön, ahol segítenem kellett szénát gyűjteni. Nagy hőség volt, forrón égetett a nap, és akkor azt mondtam anyámnak: lelkész akarok lenni, mert úgy gondoltam, hogy az mindig az árnyékban lehet" (http://predigtforschung.uni-hd.de/archiv/Bohren). Nagy hatással volt Bohrenre egy családjában bekövetkezett haláleset, amit még hatvan éves korában is elmesélt: „Fiatalságomhoz tartozik még egy kegyes nagynéni, Schick nagynéni. Az volt a szokása, hogy az asztalnál tüntetően imádkozott és ez nekem egyáltalán nem tetszett. Ez a nagynéném aztán rákos lett és meghalt – én akkor gimnazista voltam és egész éjszaka táncoltam – és reggel hallottam, hogy meghalt. Ennek a kegyes nagynénémnek a halála mély benyomást gyakorolt rám, mert betegségében valami királyi méltóságot kapott. Én pedig halálakor szégyelltem magam, amiért megvetettem, szégyelltem magam gőgöm miatt." (http://predigtforschung.uni-hd.de/archiv/Bohren)

[14] Rainer Maria Rilke (1875-1926) osztrák költő. A 20. század elején fontos szerephez jutott a német nyelvű irodalom megújításában. Bohren sokat idézi a *Predigtlehre*-ben, megszakítva vagy alátámasztva a homiletikai mondanivalót.

[15] Kurt Marti svájci lelkész és író. Bernben született 1921-ben. Bernben és Baselben tanult teológiát, Barth nagy hatást gyakorolt rá. Lelkészként szolgált Bernben és Niederlenzben. 1983-tól íróként munkálkodik. Irodalmi művei közé tartozik egy regény, számos elbeszélés, költemények, esszék. Lelkész-író barátját is sokszor idézi Bohren főművében. Kurt Marti néhány verse megjelent magyarul Ódor László fordításában a *Diakónia* című folyóiratban. 1990/2. 46-48.

[16] Hugo von Hofmannstahl (1874-1929) jelentős osztrák lírikus, elbeszélő, esszé és drámaíró. Opera szövegkönyvei és komédiái máig rendkívül hatásosnak bizonyulnak. Munkásságához ld. Hermann Broch: *Hofmannsthal és kora. Szecesszió vagy értékvesztés?* Fordította: Györffy Miklós. Helikon Kiadó. Bp. 1988.

[17] http://predigtforschung. uni-hd. de/archiv/Bohren

Ennek ellenére a második világháború alatt, az 1940/41-es tanévben, Bernben megkezdte Rudolf Bohren teológiai tanulmányait. Önéletrajzában nem indokolja, hogy miért ment teológiára. Bernben négy szemesztert töltött el. Itt találkozott Martin Wernerrel.[18] Werner írt egy könyvet Karl Barthról és Albert Schweitzerről, melyben Barthot kárhoztatta, Schweitzert pedig felmagasztalta, de az ifjú teológus Bohrennek jobban tetszettek a Barthtól vett idézetek, mint a Schweitzer citátumok.[19]

Bernből Baselbe vezetett az út.[20] Itt aztán volt kit hallgatnia a Predigtlehre leendő szerzőjének. Barth, Schmidt, Cullmann, Thurneysen, Lüthi nevelték a Szentlélek jövőbeli teológusát. Baseli tartózkodására és fiatalkori véleményeire így emlékezett vissza Bohren: „Barthot hallgattam ott. A teremtésről szóló tanítást ott hallottam, és az volt az érzésem: ez alapján van mit prédikálnod. Valami jót találtam: van valami mondanivalód, tudsz valamit mondani. Nagy hatással volt rám Karl Ludwig Schmidt[21], az exegéta, aki nekem egyáltalán nem volt szimpatikus és nem szerettem, de tőle tanultam a legtöbbet exegézisből. Oscar Cullmann – nála írtam a disszertációmat. Eduard Thurneysen, akinél két homiletikai szemináriumom volt; nem annyira tetszett nekem. Mindig a görög nyelvű Bibliával érkezett és egy gyakorlati teológus a Nestle-vel nem imponált nekem. Igehirdetőként pedig prédikációival nem tudtam sok mindent kezdeni. Egész más volt Wilhelm Fischer, aki akkoriban a Szt. Jakob templomban prédikált nagyszerűen és szép istentiszteleteket tartott, szép liturgiával. Életre szóló emlékeket szereztem a prédikálásról Walter Lüthit hallgatva.[22] Úgy vélem, ők ketten, teológussá válásomban ugyan olyan fontos szerepet játszottak, mint a teológiai tanítók."[23]

Míg a diák Bohren nem tudott mit kezdeni Thurneysennel, addig a hatvan évessé lett tanítvány könyvet írt valamikori professzoráról.[24] Ebben felidézi Thurneysennel kapcsolatos

---

[18] Martin Werner (1887-1964) a berni egyetem dogmatika professzora 1927-től. Művei: *Die Entstehung des christliche Dogmas* (A keresztyén dogmák előállása), 1942; *Der protestantische Weg des Glaubens* (A hit protestáns útja), 1955-1962. Kora liberális teológiájának legmarkánsabb svájci képviselője. Albert Schweitzer meglátását, miszerint az Újszövetség nézőpontja „konzekvens eszkhatológia", kiterjesztette a keresztyénség történetére és az eszkhatológiáról szóló tanítás előállását és kifejtését úgy magyarázta, mint kísérletet a parúzia elmaradás problémájának megoldására. Jézus eszkhatológikus üzenetének eszkhatológiától való mentesítése kérdésében, azt a feszültséget, amit az őskeresztyének éreztek a világ múlandósága és a jövőbeli dicsőség közt, az értelmes és az értelmetlen megtapasztalható összefonódásaként értelmezte; az ebben a feszültségben való kitartás révén felszabaduló etikai energiák értelmes egzisztenciát tesznek lehetővé a hívőknek egy ellentmondásos világban – gondolja Werner. – 1930 és 1960 között a berni fakultáson komoly feszültség uralkodott a liberális Martin Werner, a konzervatív újszövetséges Wilhelm Michaelis (1896-1965) és a Barth nézeteit valló Albert Schädelin (1879-1961) között. A hatvanas években az új teológiai kérdések felvetődésével a konfliktus elveszítette élét és jelentőségét.

[19] Martin Werner: *Albert Schweitzer, Mensch und Werk.* Eine kleine Festgabe zu seinem 85. Geburtstag. Bern-Stuttgart. Paul Haupt Verlag. 1959.

[20] A baseli fakultást Karl Barth személye és teológiája határozta meg.

[21] Karl Ludwig Schmidt (1891-1956) a formatörténeti módszer egyik megalapozója. 1935-től 1953-ig az Újszövetség professzora Baselben. 1945-ben létrehozója és 1952-ig kiadója a *Theologischen Zeitschrift* című folyóiratnak. *Der Rahmen der Geschichte Jesu* (1919) című habilitációs írása a formatörténeti munkák úttörő művei közé tartozik, és összeköti Schmidttet Martin Dibeliussal (*Die Formgeschichte des Evangeliums* – 1919) és Rudolf Bultmann-nal (*Die Geschichte der synoptischen Tradition* – 1921), így a formatörténeti módszert megalapozó triumvirátus tagjává teszi. Írásában evidenssé teszi a szinoptikus evangéliumok perikópaszerkezetét és felvázolja a másodlagos redakciós „vázat", amely a szóbeli hagyományból származó „képeket" egy nagy egéssze egyesíti.

[22] W. Lüthi igehirdetői munkásságát bemutatta Nagy István: *Walter Lüthi prédikációinak szemléletessége.* Lux Kiadó Bp. 2003.; Ld. még: *Walter Lüthi lelkipásztor prédikációja 1956. november 6-án a berni székesegyházban a magyarországi forradalom emlékére tartott istentiszteleten.* Fordította: Szabó Csaba. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Győri L. János. Az 1956-os magyar forradalom 50. évfordulója tiszteletére kiadta a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen, 2006.

[23] http://predigtforschung. uni-hd. de/archiv/Bohren

[24] Rudolf Bohren: *Prophetie und Seelsorge: Eduard Thurneysen.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1982.

diákkori benyomását, és elmondja azt is, hogy később, lelkészként milyen kapcsolatba került tanítójával.

Az igehirdető Thurneysent így idézi fel Bohren: „Diák koromban talán valami gátlásosságot éreztem, mikor Thurneysent, mint 'udvari prédikátort' megláttam a Münster szószékén. A 'felkent' beszélt. Amit mondott, annyira helyesnek tűnt, hogy egy enyhe bűntudatot váltott ki bennem, mert az ember a helyes dolgokkal nem sok mindent tud kezdeni."[25]

A lelkigondozó Thurneysen később Bohren atyai jó barátja lett. Erről így vall a tanítvány: „Más dolog az, hogy egy lelkigondozót felkeresek, vagy az, hogy egy lelkigondozóval találkozok. Nem mondhatom, hogy őt, mint lelkigondozót felkerestem volna, diákkoromban tartózkodó volt a vele való kapcsolatom. Újra meg újra felszólította a fiatal lelkészeket, hogy látogassák meg. Csodálkozva tapasztaltam, hogy érdeklődik munkám iránt. Eközben az érdeklődése közben tanítóból diákká lett. Bizonyos módon igazat adott nekem, talán ez segített engem abban, hogy igehirdetési gyakorlatomban igazat adjak neki. Ez máig csodálatos és megmagyarázhatatlan számomra.

Találkozásaink alkalomszerűek voltak. Akkor mentem el hozzá, mikor meglátogattuk feleségem szüleit Bázelben, ugyanis nyugdíjazása után nem messze lakott tőlük.

A feltűnés nélküli dolgokban válik láthatóvá a megelőző kegyelem. Azt hiszem jellemző rám, hogy már nem emlékszem pontosan arra, milyen okból kifolyólag idézte Jonathánt. Talán egy állásváltoztatást beszéltem meg vele, amikor felállt, kezet nyújtott és a Dávid és Jonathán közti szövetségre emlékeztetett: 'És erre a dologra nézve, amelyet megbeszéltünk egymás közt, ímé az Úr legyen bizonyság közöttem és közötted' (1Sám 20,23) – talán azt is mondta, 'az Úr legyen közöttem és közötted mind örökké'. Már nem tudom pontosan. De azt sosem fogom elfelejteni, hogy a kézszorítás alkalmával ez az ige csodává vált számomra. Csak utólag jöttem rá, mi történt: Az idősebb lelkész jövőt, az 1Pt 2,9 szerinti királyi méltóságot tulajdonított a fiatalabbiknak. Elkérte azokat a prédikációkat, melyeket a gyülekezet betegeinek havonta sokszorosítottunk. A feleségem szülei egyszer vagy többször is elmondták, hogy Thurneysen egy képet, amit alkalmaztam, átvett a saját prédikációjába. Ez számomra felemelő volt, olyan volt, mint egy adoptáció. A római családokban születése után a csecsemőt a küszöb elé tették. Ha az apa felvette a csecsemőt, úgy elismerte a gyermeket és örökösének tekintette. Ha elfordult tőle, a csecsemő kitaszítottá vált. Sok tanítónak sokat köszönhetek, de csak Thurneysennek köszönhetem a küszöbről való atyai felemelést. A kettőnk közötti tanár-diák kapcsolat apa és fia kapcsolattá vált. A küszöbről való felemelést a tőle jövő elismerés formájában tapasztaltam meg, és ez az elismerés az atyai áldás eszköze lett. A vele való kapcsolatom vigasztalás lett a számomra. A Paraklétosz vigasztalása, mely abban lett kézzel foghatóvá, ahogyan Thurneysen hozzám viszonyult. Már abban volt valami felemelő, ahogy hellyel kínált. Nagyon értett ahhoz, hogy Isten országának érdemrendjével tüntesse ki azt, akivel beszélgetett. Bele adta önmagát a beszélgetésekbe, de a meghitt beszélgetések folyamán is egy kissé tartózkodó maradt, megőrizve méltóságteljességét. Thurneysen a beszélgetések embere volt."[26]

Tanulmányi ideje alatt jutott el R. Bohren a két Blumhardthoz.[27] Akkoriban a vallásos egyesületek korát élték. Volt egy „Johannesbruderschaft" nevű egyesület a teológusok között,

---

[25] Rudolf Bohren: *Prophetie und Seelsorge: Eduard Thurneysen.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1982. 179.

[26] Rudolf Bohren: *Prophetie und Seelsorge: Eduard Thurneysen.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1982. 205-206.

[27] Az idősebb Blumhardt irányítja rá Bohren figyelmét a Szentlélek munkájára. A Predigtlehre azon részében, melyben Bohren a homiletika pneumatológiai megalapozását végzi, oldalakon keresztül idézi a két Blumhardtot. *Die Hauskirche J. Ch. Blumhardts* címen Bohren egy külön tanulmányt is szentel Blumhardt háza lelkigondozói jellegének, ahol Bohren szerint kitapintható volt a Szentlélek. In: Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1963. 149-171.

amelyik Zürichben felettébb virágzott. Emil Blum által jutott el a „Bund des offenen Ringes" nevű szövetségbe".[28] Ez az ifjúsági mozgalom szövetsége volt. Ott ismerkedett meg „Otto testvérrel" (Otto Salononnal), aki akkoriban elbűvölő módon hatott a diákokra. „Otto testvér" zsidó volt, aki húsz évesen olvasta el először az Újszövetséget, mely magával ragadta, legyőzte és megrendítette, ezért megkeresztelkedett és egyháztag lett. Otto testvéren keresztül – aki Christoph Blumhardt egyik unokájának férje volt – jutott el Bohren a két Blumhardthoz, akiknek kegyessége és teológiája végig kísérte Bohren teológiai gondolkodásának módját, míg tanulmányai kezdetén Kierkegaard volt nagyon fontos neki. Döntő hatású olvasmány volt számára Ábrahám története Kierkegaard értelmezésében (*Félelem és rettegés*)**.**[29]

Lelkészképesítő vizsgáját Rudolf Bohren Bernben tette le 1945. május 4-én. Számunkra, akiknek a liberális teológia már csak történelem, igazi érdekesség, hogy mi jelentette akkoriban a vizsgával kapcsolatos nehézséget a hitben élő lelkész-jelöltek számára. „Visszamentem Bernbe. – Írja Bohren. – Ott volt egy problémám, de nem csak nekem: a vizsga. Ez egy egyházi probléma volt. Martin Werner kijelentette: Krisztus nem támadt fel és nem jön vissza. Csődöt mondott emberként feszítették keresztre. Felháborodtam azon, hogy egy olyan ember dönti el, hogy mi lelkészek lehetünk vagy nem, aki nem tartja igaznak a hit reménységét. Így aztán egy tiltakozó levelet írtunk – Andreas Lindttel és másokkal – a zsinati tanácshoz és a vizsga előtt tiltakoztunk a vizsgáztató személye ellen."[30]A protestálás ellenére Martin Werner lett a vizsgabizottság elnöke.

A sikeres vizsgát még abban az évben, 1945-ben segédlelkészség követte. Max Kohler mellé került Tübingenbe, a Derendingen nevű városrészbe. Segédlelkészi ideje a családlátogatás jegyében telt el: „Örültem a statisztikának – családlátogatásaim száma elérte a százat – és örültem, hogy hívogathatok a bibliaórára. Az ottani lelkész – Kohler – kitűnő bibliaórákat tartott. Számomra további öröm volt, ha néhány emberrel több jött el a legközelebbi bibliaórára. Ezért nagy örömömet leltem a családlátogatásban. Mindig arra gondoltam, hogy mekkora privilégiuma a lelkésznek, hogy minden egyes házba bemehet."[31]

Mivel akkoriban bőségesen volt lelkész, úgy gondolta Bohren, ha már ez így van, tanul még két évig és elkészíti a disszertációját Oscar Cullmann-nál Baselben.[32] Ekkor megint Martin Wernerbe ütközött. Disszertációját kiegészítette egy gyakorlatias függelékkel, melyben kimondta, hogy lehetetlennek tartja, hogy egy olyan ember, mint Martin Werner, vizsgáztasson. Ez a függelék a baseli fakultásnak nem nagyon tetszett, ezért át kellett dolgoznia. Martin Werner megint döntővé vált számára, mert amikor Cullmann a háború után Straßburgba ment, Cullmann magával akarta vinni Bohrent. Ez egyenes utat jelentett volna számára az akadémiai életpályához. Ugyanakkor meghívást kapott egy berni gyülekezettől (Nydeck-Kirche). Ott volt Martin Werner presbiter és Bohren valamiért úgy érezte, hogy oda kell mennie. El is töltött ott egy évet (1946-47) helyettes lelkészként.

---

[28] Emil Blum (1894-1978) svájci lelkész, teológus volt. Kapcsolatban állt Hermann Kutter és Leonhard Ragaz vallásos-szocialista mozgalmával, később vezető szerepet játszott a Németországban működő, „Neuwerkbewegung" nevű mozgalomban. A „Neuwerkbewegung" az első világháború után, az evangélikus ifjúsági szervezetek mozgalmaiból fejlődött ki. Sorai közt tudta a keresztyén diákmozgalom tagjainak egy részét és a keresztyén szocializmus képviselőit is. Elutasította a fiatalok militarizálódását és a kifejlődésben lévő nemzeti szocializmust. 1922-1933 között élt a mozgalom, ebben az idő intervallumban népfőiskolát tartottak fenn Hessenben. A népfőiskolát Emil Blum vezette. Főbb művei: Emil Blum: *Als wäre es gestern gewesen, Wie konnte ich ein Pfarrer sein – im 20. Jahrhundert?* Zürich, 1973.; Emil Blum: *Die Neuwerk-Bewegung 1922-1933*, 1973.; Emil Blum: *Der Habertshof. Werden und Gestalt einer Heimvolkshochschule*, 1930.

[29] Az írás magyarul is hozzá férhető. Sören Kierkegaard: *Félelem és rettegés*. Göncöl Kiadó Kft., Budapest, 2004.

[30] http://predigtforschung. uni-hd. de/archiv/Bohren

[31] http://predigtroschung. uni-hd. de/archiv/Bohren

[32] A doktori dolgozat az egyházfegyelem újszövetségi vonatkozásairól szól. (Rudolf Bohren: *Das Problem der Kirchenzucht im Neuen Testament.* Evangelischer Verlag, Zollikon-Zürich, 1952. Bohren doktorálására 1947-ben került sor.

A gyülekezetben szembehelyezkedett Martin Werner-rel. János második levelére gondolt, melyben a tévtanítóról van szó, akit sem a házba befogadni, sem üdvözölni nem szabad. Ekkor meglátogatta Martin Wernert és elmondta neki, hogy őt személyesen szimpatikusnak tartja, de meg kellene értenie, hogy az ő szemében Werner egy tévtanító és a presbiteri gyűlés egy liturgiai aktus. És volt még egy dolog: Akkoriban folytatólagosan prédikált Bohren az első korinthusi levélről és eljutott ahhoz a textushoz, miszerint, aki Isten templomát megrontja, megrontja azt az Isten. Feltette a kérdést: Hol vannak azok, akik az Isten templomát megrontják? Úgy gondolta, mindenütt jelen vannak, például a teológiai fakultáson is. Akkortájt éppen Churchillt olvasta, aki egyszer írt egy tanulmányt Mózesről és abban „Dr. Nagyokos"-ról és „Szárazpor"-ról ír. Bohren prédikációjában ezeket a figurákat portrészerűen megrajzolta. A fakultáson néhányan magukra ismertek, mert ezután a prédikáció után Martin Werner kijelentette, hogy Bohren kikezdte az egyetemet, és ez elegendő lenne ahhoz, hogy bíróság elé állítsák. De Werner előbb megkérdezte, mit szól ehhez a presbitérium. Szerencsére már későre járt és az elnök elnapolta az ülést. A két ülés között a gyülekezetben előadást tartott az egyház és az állam témájáról egy Feldmann nevű kormánytanácsos. A diszkusszió közben felállt a presbitérium elnöke és azt kérdezte: „Mi lenne, ha egy lelkész az alkohol, a hadsereg vagy az egyetem ellen beszélne?" Mindenki tudta, mire gondol. Feldmann idézett egy, az 1800-as években kiadott törvényt, mely szerint a szószéken nagyon elővigyázatosan kell beszélni, de hozzá tette, hogy számára kedvesebb az, aki egyszer ledobja az istrángot, mint az, aki untatja az embereket. Martin Werner ott volt, magára ismert, elvörösödött a feje. Ezzel Bohren dolga elintézetté vált. Bíróság elé nem kellett állnia, de Bernben sem volt tanácsos maradnia.

Aargau kantonban lett három gyülekezet – Möriken, Wildegg, Holderbank – lelkésze 1947-1956 között.[33] A gyülekezeteket munkások és parasztok alkották. Bohren elődje a gyülekezetben Emil Brunner kedvenc tanítványa, Kurt Näf volt, aki játszott a kézilabda válogatottban, nagy sportoló, hallatlanul népszerű lelkész volt, aki kétszer töltötte meg vasárnaponként a templomot. Mikor Bohren megérkezett azt mondták, túl kicsi a templom, de mivel egy még kezdő lelkészt választottak, így most a templom újra elég nagy. Bohren felesége hallotta, amikor egy nő azt mondta a szomszédasszonyának: „Mekkora csalódás". De olyanok is voltak, akik szeretettel álltak a fiatal lelkész mögé, aki örömmel tapasztalta, hogy Mörikenben egy élő gyülekezet lelkésze lett, amit az is alátámasztott, hogy megmaradt az igen jó templomlátogatottság. Mörikenben és Wildeggben bőségesen jutott gyülekezeti munka a lelkész Bohrennek: ifjúsági órákat, hétköznapi istentiszteleteket, férfi bibliaórákat és előadásokat kellett tartania a vasárnapi istentiszteletek mellett. Rudolf Bohren lelkészsége idején új templomot épített Mörikenben a gyülekezet.

Lelkészi munkája mellett egy tanárral együtt részt vett Bohren Zürichben egy kurzuson, melynek témája a háború utáni igehirdetés új útja volt. Felbuzdulva ezen a kurzuson 70 ember részvételével, két éven át, egy előadássorozatot készítettek elő. Az egész gyülekezetet végig látogatták, felkerestek minden egyes házat, meghívtak minden családot. Bementek a katolikusokhoz és a Jehova tanúihoz is. Ennek eredményeként tíz napon át 800-900 ember hallgatta az előadásokat. Az előadások hasznosnak bizonyultak. Beszélgetések közben később Bohren megtudta, hogy az előadások után jelentősen javult az adózási morál és hogy az emberek az üzemekben kevesebbet káromkodnak. De a siker nem volt száz százalékos. Az előadássorozat utómunkájaként egy orvos tartott előadást a szexuális felvilágosodásról, és ez szörnyű nagy port vert fel, a gyülekezet háborgott, egy része Bohren ellen fordult. Aztán elült a vihar, de Bohren már nem szervezett több ilyen nagyszabású rendezvényt, s az igehirdetés és a lelkigondozás „csendes" munkájának szentelte itteni szolgálatát, míg meg nem hívták Arlesheimba.

---

[33] Bohren ezeknek a gyülekezeteknek ajánlja *Der Ruf in die Herrlichkeit* (Hívogatás a dicsőségbe) című prédikációs kötetét (Friedrich Reinhardt Verlag, Basel. A kiadás időpontja nincs feltüntetve).

A munkás-paraszt gyülekezetek után egy milliomosokból álló gyülekezet lelkésze lett Bohren Arlesheimban. Itt két évig szolgált (1956-1958). Megfigyelte, hogy az egészen gazdagoknál ugyanolyan momentumok találhatók, mint az aszociális emberek között. Látta, hogy ezek az emberek olykor feszélyezve érzik magukat, hogy megjelenjenek az egyházi nyilvánosság előtt. Ismert olyanokat, akik elmentek az istentiszteletre, a templomba, de nem mentek be a gyülekezeti terembe kávézni. Ebből a gyülekezetből vezetett az út Wuppertalba, a professzori katedrára. Az ok-okozati összefüggésről így vall Bohren: „Én beképzeltem magamnak, hogy egy egyedülállóan jó teológus vagyok; de ebben az elővárosi gyülekezetben teológiailag gyámoltalannak tűntem magam előtt. Úgy éreztem, hogy nekem még kell vallástörténetet tanulnom, mivel jöttek buddhisták, jöttek emberek, akik olvasták a Koránt és nem tudom, mit még. Mindenek előtt felvetődtek teológiai kérdések. Nagyon fontos élmény és tapasztalat volt számomra, hogy tíz év lelkészi szolgálat után észrevettem, el kell kezdenem teológiát tanulni. Mivel ezt beláttam, elfogadtam a Wuppertalba szóló meghívást, hogy még egyszer tanuljak."[34] Búcsúzóul az arlesheimi gyülekezetnek ajánlotta a keresztyén ember különböző élethelyzeteivel foglalkozó prédikációs kötetét.[35]

Publikációs tevékenysége alapján 1958-ban hívták Wuppertalba, ahol a Kirchliche Hochschule gyakorlati teológia professzora lett 1972-ig. Az egyházi főiskolát a Hitvalló Egyház alapította 1935-ben, ez meghatározza az intézmény teológiai irányát is. Wuppertal Barmen nevű városrészéhez kötődik a Barmeni Hitvallás. Bohren professzor társai voltak itt többek között Hans Walter Wolff[36], Georg Eichholz[37], Wolfhart Pannenberg[38], és asszisztensként Manfred Josuttis[39].

---

[34] http://predigtforschung uni-hd. de/archiv/Bohren

[35] Rudolf Bohren: *Außer – in – nach der Ehe.* Zwingli Verlag, Zürich, 1958.

[36] Hans Walter Wolff (1911-1993) az Ószövetség professzora volt 1952-től 1959-ig Wuppertalban, 1959-től 1967-ig Mainzban, 1967-től 1978-ban történ nyugdíjba vonulásáig Heidelbergben. Már 23 éves korában szakterületéül választotta a prófétai iratok kutatását, amit egész életében művelt. Kutatásának fontos aspektusa volt az a kérdés, hogyan viszonyulnak egymáshoz az eredeti, szavakkal meghirdetett prófétai igék és azok írásban rögzített formái. Martin Noth-tal és Hans-Joachim Kraus-szal létrehoztak egy kommentár sorozatot (*Biblischer Kommentar*), melyben Wolff írta Hóseás, Jóel, Ámósz, Abdiás, Jónás, Mikeás, és Haggeus próféták könyveinek magyarázatát.

[37] Georg Eichholz munkásságához: 1928-ban összevonták az elberfeldi, barmeni és kölni missziói egyesületet, így Rheinischen Missiongesellschaft néven létrejött egy afrikai missziót végző társaság. Georg Eichholz ennek szemináriumában tanított 1935-től, majd ennek a társaságnak vezetője lett. E tevékenysége mellett, 1945-től a wuppertali Kirchliche Hochschule Újszövetség és dogmatika professzora volt. Főbb művei: *Bergpredigt.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1984.; *Die Antwort der Kirche auf den Ruf Gottes.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1938.; *Gleichnisse der Evangelien.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1971.; *Die Theologie des Paulus im Umriß.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1972.

[38] Wolfhart Pannenberg (1928-) a dogmatika professzora volt 1958-tól 1961-ig Wuppertalban, 1961-től 1967-ig Mainzban, 1967-től 1994-ben történt nyugdíjba vonulásáig a müncheni egyetem teológiai fakultásán. Pannenberg bár Baselben Barthot hallgatta, 1961-ben megjelent *Offenbarung als Geschichte* (A kijelentés, mint történelem) című programszerű írásában szakított az Ige teológiájával. Rolf Rendtorff és Ulrich Wilckens exegetikai kutatásai alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy Isten önkijelentése nem a kijelentés egy-egy eseményében, hanem Istennek a történelemben való folyamatos cselekvésében történik meg. Isten önkijelentése ezért a történelem vége, az eszkhatológiai jövő felől érthető meg teljesen. A krisztusesemény, különösen a feltámadás, az eszkhatológiai jövő előlege, ezért a keresztyén teológiában a krisztuseseménynek kizárólagos jelentőséget kell tulajdonítani. Későbbi teológiai alkotásaiban ezt az álláspontját fejti ki bővebben Pannenberg.

[39] Manfred Josuttis (1936-) disszertációját a dogmatika tárgyköréből írta Karl Barthról. Hatévi lelkészi szolgálat után, 1968-ban Göttingenbe hívták a gyakorlati teológiai tanszékre, ami mellett nyugdíjazásáig kitartott. A meghívás alapjául *Gesetzlichkeit in der Predigt der Gegenwart* (Törvényeskedés a jelen prédikációjában) című munkája szolgált. Tudományos pályafutása elején publikációin erősen érződött Barth teológiájának hatása, ugyanakkor tovább vitte írásaiban tanítóinak, Walter Krecknek és Rudolf Bohrennek a gondolatait is. Bár a dogmatikus Krecknél doktorált, mikor Bohren asszisztense volt, érdeklődése a gyakorlati teológia felé fordult. Fiatal tudósként már nem a dogmatika nézőpontjából vizsgálta a hit és az egyház kérdéseit, hanem azon fáradozott, hogy a humán- és társadalomtudományokat gyümölcsözővé tegye a teológia számára. A homiletika mellett elmélyült a pásztorálteológiában is. A pásztorálteológia területén végzett munkájának summáját foglalta

Rudolf Bohrennek a wuppertali Barmen-Gemarke gyülekezetben elmondott prédikációit három igehirdetés-kötet is őrzi.[40] *Seligpreisungen der Bibel – heute* (A Biblia boldog mondásai – ma) című kötetben (123-128) található a főiskolán elmondott egyik prédikációja.[41] Ebben megjelenik Bohren két fő gondolata: Krisztus jelenléte a gyülekezetben, és a gyülekezetként egzisztáló Krisztus. Megtalálható ebben a prédikációban Bohren állandó igehirdetési eszköze, a textus refrénszerű ismétlése. Megfigyelhető, mennyire komolyan veszi az igehirdető, hogy egy teológus diákokból álló gyülekezetnek prédikál. Megszólal ebben a prédikációban Rudolf Bohren professzori hitvallása: „A mi teológiánk elmúlik, a prédikációink is elmúlnak. De az nem, amit Ő mond. Úgy gondolom, hogy amit mindenek előtt tanítanunk és tanulnunk kell, az az Igének adandó tisztelet és az Ige előtti alázat”.[42]

Álljon itt ez a prédikáció, annak érdekében, hogy betekintést nyújtson Rudolf Bohren igehirdetési gyakorlatába.

A prédikáció textusa: „*Boldog, aki nem botránkozik meg énbennem*” (Mt 11,6).

„Egyszer meghívtam egyedül élő barátomat, hogy töltse velem a szabadságát. Ő ezt azzal utasította el, hogy attól tart, hogy hamarosan az idegeimre menne. Erre én azt gondoltam, hogy lehetne ez éppen fordítva is. Pedig akárhogy nézem az én barátom egy okos ember. Egy régi szabály szerint egy jó barátot nem szabad lerohanni. A távolság tartás bölcs dolog, mert harag, bosszúság ott van, ahol mi emberek közel vagyunk egymáshoz: főnökök és beosztottak között, kollégák között, szobatársak között. Egy grönlandi eszkimó nem megy az idegeimre, inkább a Közép-európaiak, akikkel naponta együtt vagyok, akik zavarják a köreimet. Ha Jézus nekünk ma azt mondja: „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik!”, akkor Ő ezt azért mondja, mert nem rendelkezik a barátom bölcsességével. Nem akar velünk távolságot tartani. Ha szabad így kifejeznem magam, Ő olyan csodálatosan bolond, hogy közel akar lenni hozzánk. Azért lett emberré, és azért támadt fel a halálból, hogy itt legyen, köztünk legyen. Immanuél, velünk az Isten. Én ti veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.

Ha Ő a mennyben maradt volna, senki nem botránkozott volna meg benne. Ha Ő csak egy történeti személy lenne, nem lennék abban a veszélyben, hogy megbotránkozzak benne. Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik – ez a boldog mondás feltételezi, hogy Jézus velünk van, és velünk akar maradni. Arra szeretnélek kérni titeket, hogy ezt a gondolatot legalább a prédikáció végéig ne felejtsétek el. Ő itt van! Jézus Krisztus, akinek adatott minden hatalom, itt van. Jézus Krisztus, aki hívja a megfáradtakat, itt van, itt van a közeledben, amikor hiszel. És ha te előle elszöksz, akkor is itt van. És egyszer meg fogod látni őt. És ezért: „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik.” Mondhatná azt is: „Boldog, aki engem meg nem botránkoztat” (Fel nem bosszant, nem megy az idegeimre). Tekintettel arra, hogy mi teológusok keményfejűek vagyunk és olykor kuszák a gondolataink, tekintettel az önhittségünkre és a félelmeinkre, mondhatná intőleg: „Boldog, aki engem meg nem botránkoztat.” De ez neki nyilvánvalóan nem jelent gondot, hogy mi az Ő számára botránkoztatóak (bosszantóak) vagyunk. Ezért nekünk se kell, hogy ez gondot jelentsen. Senkinek nem szabad azt gondolnia: tőlem távol van Jézus, én számára botránkoztató vagyok, annyi gondot okoztam neki. Senkinek nem szabad azt gondolni, hogy jobb lenne, ha egy udvarias, elővigyázatos távolságot tartana Jézussal szemben. Jézus olyan sok szeretettel, türelemmel viszonyul mindnyájunkhoz, hogy senkinek nem szabad azt gondolnia, hogy Jézus nincs vele. Ő olyan gyengéd, olyan szeretetteljesen udvarias, hogy mi nem tudjuk Őt megbotránkoztatni. Csak az jelent számára gondot, ha mi megbotránkozunk benne. Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik. Három dolog miatt botránkozhatunk meg benne.

össze 1982-ben megjelent könyvében, melynek címe: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie* (A lelkész más. Egy kortárs pásztorálteológia aspektusai). Josuttis ebben a művében analizálja azokat a konfliktusokat, melyek a modern kor lelkészének életében támadhatnak. A könyv Manfred Josuttis alkotói munkásságának csúcspontja, és a pásztorálteológiai irodalom standard műve. További jelentős munkái: *Praxis des Evangeliums zwischen Politik und Religion.* Grundprobleme der Praktischen Theologie. München, 1974.; *Der Traum des Theologen*. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie. München, 1988.; *Die Einführung in das Leben.* Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität, Gütersloh, 1996; *Segenskräfte.* Potentiale einer energetischen Seelsorge. 2002.

[40] Rudolf Bohren: *Prophet in dürftiger Zeit.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969.; *Seligpreisungen der Bibel – heute.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969.; *Geheimnis der Gegenwart*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1965.

[41] A prédikáció címe a prédikáció textusa: „Boldog, aki nem botránkozik meg én bennem” (Mt 11,6).

[42] Rudolf Bohren: *Seligpreisungen der Bibel – heute.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969. 126.

1. Megbotránkozhatunk Jézus cselekedeteiben. Keresztelő János miután hallott Jézus cselekedeteiről, hozzá küldte két tanítványát, akik megkérdezték Jézustól: Te vagy-é az, aki eljövendő? Keresztelő János arról beszélt, aki tűzzel keresztel, aki fejszéjét a fák gyökerére helyezi. Most itt van Ő. És János semmit nem lát a világot megújító cselekedetekből. Megbotránkozik, azon bosszankodik, hogy Jézus cselekedetei csekélyek. De Jézus éppen cselekedeteire, gyógyításaira, feltámasztásaira utal. A világ egészére nézve csekélyek azok, és mégis, azokban tör be Isten országa. És most nekünk mondja Jézus: „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik!” Hisz mi általában semmit sem látunk a csodákból. Ez lehet megbotránkozásunk módja. Ő munkálkodik közöttünk, de mi nem látjuk az Ő cselekedetei. Ő munkálkodik közöttünk, de mi vakok vagyunk. És ha látunk valamit, azt túl csekélynek tartjuk. Vagy azért nem cselekszik közöttünk, mert mindnyájan hitetlenek vagyunk? Miért botránkoznak meg a teológusok Jézus csodáiban? Mert azok időhöz kötöttek? Ez nem egészen egyértelmű. Szerintem kővé fogunk meredni rémületünkben, amikor az Ő napján felnyílnak a szemeink arra, amit Ő közöttünk cselekedett és elvégzett, és amiket mi vakságunkban nem láttunk meg. És amit Ő nem tett meg, mert mi, ugyanúgy, mint a názáretiek, neki semmi hatalmat nem tulajdonítunk. Boldog, aki most én bennem meg nem botránkozik, aki engem hatalmasnak, erősnek és cselekvőnek tart. Boldog, aki az én elrejtett cselekedeteimet látja. Jézus Krisztus ma ugyanaz, mint akivel az evangéliumokban találkozunk. Ő ma ugyanaz, mint aki az apostolok által munkálkodott: a gyógyító, az orvos.

2. Megbotránkozhatunk Jézusban azért, mert bár Ő cselekszik csodát, de azt, amit sokan a csodák csodájának tartanak, a társadalmi csodát, nem cselekszi meg. „A szegényeknek az evangélium hirdettetik.” Megbotránkozhatunk Jézusban azért, mert Ő a szavak embere, a szegénységet nem szünteti meg és a köveket nem változtatja kenyérré. Megbotránkozhatunk benne azért, mert Ő pont ott prédikál, ahol mi a cselekedeteket tartjuk egyedül üdvözítőnek. Megbotránkozhatunk az Ő szavaiban, igéiben, csakhogy pont az Ő szavait, igéit nem tartjuk hatalmasnak és hatékonynak. Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik, aki az én igémet hatékonynak tartja, azokat megtartja, mert az ég és a föld elmúlik, de az én beszédeim soha el nem múlnak. A mi teológiánk elmúlik, a prédikációink is elmúlnak. De az nem, amit Ő mond. Úgy gondolom, hogy amit mindenek előtt tanítanunk és tanulnunk kell, az az Igének adandó tisztelet és az Ige előtti alázat.

3. Ha mi megbotránkozunk az Ő cselekedeteiben vagy az Ő szavaiban, akkor mi Ő benne, magába botránkozunk meg. Aki megbotránkozik, megbotránkozik az Ő személyében, az Ő titkában és az a kereszt. Mi mindenek előtt megbotránkozunk az illetleneken, a gyengéken. És ha az emberek Jézusban megbotránkoznak, az azért van, mert Ő a gyengékben, betegekben van köztünk. A legnagyobb csodákban is Ő, mint Kicsinyke van közöttünk. De marad a kérdés: Hol van Ő? Ez a Jézus hol van ma? Milyen formában van itt? Ha csak lelkileg lenne jelenlévő, fele akkora se lenne a megbotránkozás veszélye. De Ő testileg jelenlévő. Gyülekezetként egzisztál. Ez ma az Ő kicsinysége. A ma gyülekezetként egzisztáló Krisztus mondja nekünk: „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik.” Az a Jézus Krisztus, aki a testvéreinkben, a kicsinyekben, a képzetlenekben, a betegekben, az idegenekben, a foglyokban találkozik velünk, az mondja: „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik.” Egy ismerősöm szokta nekem mondani: úgy vagyok a papokkal, mint a cserebogarakkal: egy, egyedül egész szép, kettő-három is elmegy együtt, de ha sokat látok belőlük együtt, akkor megundorodok. Mi is sokan vagyunk az internátusban együtt, és előfordulhat, hogy valaki megundorodik. Gyakran megtapasztaljuk a testvériességnek és a közösségnek a nem esztétikus oldalát. És minden közösségben vannak különleges egyének, akiken gyakran csattan az ostor. Akiken a többiek szeretnek megbotránkozni. Csakhogy az ilyenek vigyázzanak arra, hogy nehogy abban az Úr Jézusban botránkozzanak meg, aki testének az ilyen különleges egyének is a tagjai. „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik!” Boldog, aki a gyenge testvérben a gyenge Jézust tiszteli! Ha mi magunkat jó teológusnak tartjuk, rábukkanunk a közösségekben és a gyülekezetekben a kispályás játékosokra. Nekünk, teológusoknak természetesen kötelező azon gondolkodnunk, milyen is az igazi gyülekezet, kötelességünk kritikusan rákérdezni gyülekezeteinkre. De figyelnünk kell arra, hogy ebből nehogy egy önhittséggel áthatott ítélkezés legyen, és kihívjuk annak az Úrnak a haragját, aki éppen a kispályásokat választotta ki magának. Boldog, aki nem botránkozik meg a gyülekezet Urában, miközben a gyülekezetet érintő teológiai kritikáját gyakorolja. Ha meggondoljuk a három lehetőséget, hogy megbotránkozunk az Ő cselekedeteiben, és szavaiban és az Ő konkrét gyülekezetében, fel kell tennünk a kérdést, hogyan lenne lehetséges, hogy semmi botránkozás ne essék Ő benne? Pedig megbotránkoztak benne hozzátartozói, megbotránkoztak benne a názáretiek, a tanítványai, a zsidók, mindenki, és megbotránkoztunk benne mi is. Ez azért történt, mert nem ismertük meg Őt igazán, vagy megbotránkoztunk az Ő testi jelenlétében, elvitatva a kicsinységében rejlő nagyságát. Hogyan tudnánk azt elérni, hogy se most, se a jövőben ne botránkozzunk meg benne? Meghívottak vagyunk az Ő asztalához, Ő jelét adja jelenlétének, azért, hogy a botránkozás ellentétét tegyük: Őt dicsőítsük, magasztaljuk, neki hálát adjunk. Eucharistia: Hálaadás. „Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik!” Boldog, aki engem dicsőít. Nevének dicsőítése, az Ő

benne való örvendezésnek kell naggyá lennie közöttünk. És ahol mi az Ő kicsiségével és gyengeségével találkozunk, ott Ő hatalmas és nagy. Azért: „Áldjad én lelkem az Urat és minden én bennem, az Ő szent nevét" Áldjátok Őt a kenyér és a bor felett. Áldjátok Őt, ha átmentek az udvaron és egymással találkoztok. Áldjátok Őt diákok, mikor a betű fölött ültök. Áldjátok őt tanítók és tanulók, ha holnap beléptek az előadó termekbe. Áldjátok őt gondolatban, beszédben, hallgatásban és hallásban. Áldjátok Őt, mikor a Biblia felett ültök vagy újságot olvastok. „Örvendjetek az Úrban mindenkor." Áldjátok Őt nehézségeitek és kríziseitek közepette. Áldjátok Őt kétségeitek és félelmeitek között. Áldjátok Őt a szenvedésben. „És ismét mondom: örüljetek!" Áldjátok Őt lefekvéskor és felkeléskor! Áldjátok Őt, mikor hazamentek a családotokhoz és a gyülekezetetekhez. „Az Úr közel!" Boldog, aki én bennem meg nem botránkozik. Ámen!

A *Predigt und Gemeinde* (Prédikáció és gyülekezet) című kötetben található az a referátum, amelyet Bohren a „Kirchliche Hochschule Wuppertal" nevet viselő egyesület taggyűlésén mondott 1959. november 1-én.[43] Az előadás címe: *Das Pfarramt in der Sicht des Theologiestudenten* (A lelkészi hivatás a teológus diákok nézőpontjából) volt. A referátum feltárja, hogyan gondolkodik Bohren a gyülekezeti életről, a lelkész teendőiről, illetve sokat elárul arról, hogy milyen nevelési elvei voltak a professzornak.

Ismertetem ennek az előadásnak a tartalmát.

A referátum központi témája az akkoriban Németországban uralkodó lelkész hiány. A kérdéssel, hogyan látják a teológus diákok a lelkészi pályát, arra keresi a választ Rudolf Bohren, mi lehet a lelkész hiány oka (173).

Az előadás személyes és csoportos beszélgetések alapján készült, valamint úgy, hogy egy asszisztens felmérést végzett a diákok között (174).

A diákok a lelkészi munka legnagyobb problémájának azt látták, hogy a „periférikus" teendők elveszik az időt a tulajdonképpeni lelkipásztori feladatoktól. A „periférikus" dolgokhoz sorolták a szervezést és a papír munkát, lényegi feladatnak találták a teológiával való foglalkozást, a gyülekezeti munkát, az igehirdetést, a lelkigondozást és a családlátogatást (174). Figyelemre méltó, hogy az ötvenes években a németországi lutheránus teológus diákok közül sokan a „nem tulajdonképpeni, nem evangéliumszerű" lelkészi szolgálatok között említették a keresztelést, a temetést, a házasságkötés megáldását (174).

A lelkészi pályára készülők kritizálták a már gyakorló lelkészeket. Felrótták azt is, hogy a lelkészek nem képzik tovább magukat és azt is, hogy nem élnek lelki életet (175).

A presbiterek voltak azok, akik leginkább a diákok kritikájának kereszttüzébe kerültek. „Korlátolt, inaktív presbiterek teszik problematikussá ezt a pályát" –mondta az egyik diák. A diákok véleménye szerint a presbiterek többsége „béna" (176).

A gyülekezeteket teológiai beállítottságuk szerint látták a teológusok. Egyikük attól félt, hogy egy halott gyülekezetbe kerül, egy másik attól, hogy eretneknek tartják majd, ha alkalmazza a történetkritikai exegézist. Viszont egy végzős diák alig várta, hogy a gyülekezetben hasznosíthassa a teológián kapott tudását (176)

A felmérés eredményeit ismertető referátumból kiderül, hogy a végzős diákok egy része teljes mértékben vágyakozik arra, hogy az Ige szolgálatába álljon, de komoly kételyeik vannak egyházukkal szemben. Úgy vélik, ha egy olyan népegyházban lesznek lelkészek, ahol ki kell elégíteniük a gyülekezet vallási és morális igényeit, akkor engedetlenné válnak a megbízatást adó Urukkal szemben (176).

Miért van ez így – teszi fel a kérdést Bohren, hogy elmondhassa: leginkább a presbitériumokon múlik, hogy a fiatalok bátorságot kapjanak a lelkészi hivatal betöltéséhez. A bajok gyökerét az előadó abban látja, hogy a gyülekezetek lelkész képet csinálnak maguknak. Ez a kép vagy a múlt századi (19. századi) patriarkális lelkész képe, vagy a megtért, szent, kegyes lelkész képe. A tragédia ott kezdődik, hogy a lelkész tudattalanul elkezd e kép és nem Isten igéje szerint élni. A kép, amit az emberek a lelkészről csinálnak, egyszerre csak istenné válik. Ez a kép megakadályozza mind a gyülekezetet, mind a lelkészt abban, hogy az Írásra figyeljen. „Ha egy kép, egy kedvessé vált tradíció elfedi előlünk az Írást, akkor titokban katolikusok lettünk és reformációra szorulunk. Ezért a parancsolat, 'ne csinálj magadnak isten szobrot' érvényes az emberek közötti és különösképpen a lelkész-gyülekezet közötti kapcsolatra nézve is. Bár furcsán hangzik, de ez a legjobb hozzájárulás a lelkészhiány megszüntetéséhez" –mondja Bohren (177-178).

Ezt követően E. Schweizerre, G. Eichholzra, és az 1 Kor 12-re hivatkozva Rudolf Bohren kifejti, hogyan lehetne a lelkész-gyülekezet relációt úgy megváltoztatni, hogy a lelkészi pálya kívánatos

[43] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 173-181.

legyen a fiatalok számára.[44] Először is elmondja, hogy nem lehet tovább lemondani a Szentlélekről, aki ajándékait az egész gyülekezetnek osztogatja, ezért fel kell ismernünk az élő Krisztus munkáját a gyülekezetben, azaz, fel kell fedeznünk a gyülekezet valóságos voltát, azt, hogy a gyülekezet bővölködik lelki ajándékokban (178).

Bohren figyelmeztet arra, hogy az „Újszövetség" (tulajdonképpen az 1Kor 14,1) az egész gyülekezetet bátorítja a prófétálásra. Ennek alapján kijelenti, hogy a „prédikálás tisztsége az egész gyülekezet tisztsége" (179). Ezt azzal indokolja, hogy Isten gyülekezete Isten misszionáriusa ebben a világban. Ebben az összefüggésben azonban a lelkész a misszionáriusok tanítója lehet, tanítója azoknak, akiknek a világban be kell tölteniük prédikátori tisztüket. „Így a teológus szabaddá válik, végre azt hasznosíthatja, amit tanult. Szabaddá válik arra, hogy a teológia ajándékával szolgálja gyülekezetét" (179). Bohren elképzelése szerint a lelkésznek ez a teológiát tanító szolgálata lépne annak a kötelességnek a helyére, hogy kiszolgálja a vallásos igényeket.

Egy ilyen gyülekezeti képletben a presbitérium dolga az, hogy ügyeljen arra, hogy a lelkésznek jusson ideje a teológiai munkára, a bibliaolvasásra, az imádkozásra, ügyeljen arra, hogy a lelkész kevesebbet ténykedjen szervezőként és többet a laikusok tanítójaként (179).

Ebben az esetben a lelkész igehirdetői és lelkigondozói feladata az, hogy felnyissa a gyülekezet szemét a még elásott, de már meglévő lelki ajándékokra, és bátorítsa a gyülekezetet a karizmák használatára (180).

Miután Bohren elmondta standard gondolatait, visszatér a tárgyhoz, a lelkészhiány megszüntetéséhez. Idéz egy teológus diákot, aki a gyülekezet tagjainak biztatására ment a teológiára, és a gyülekezet tagjaitól jövő megszólításokat elhívása különleges módjaként élte meg. Ez a vallomás világosan mutatja Bohren számára, hogy a gyülekezeteknek el kell jutnia oda, hogy a fiatalokat a teológiai tanulmányok irányába terelgessék, megszólítsák azokat, akik maguktól nem vállalnák a lelkészi pályát, de alkalmasak lennének rá (181). A presbitériumok feladatának tartja az előadó, hogy kérjék az aratás Urát, hogy küldjön munkásokat. Imádságuk meghallgatásában bízva gondolkozzanak azon, hogy kit lehetne teológiára küldeni. Beszélgessenek a fiatalokkal és bátorítsák őket a lelkészi hivatás vállalására (181). Bohren nem felejti el arra is figyelmeztetni a gyülekezeteket és presbitériumokat, hogy a felvett diákokat kísérjék szeretettel, hogy a diákok érezzék maguk mögött a reménységét Istenbe vető gyülekezetet, hogy diákkorukban is reménykedők és bátrak maradjanak (181).

A wuppertali Barmen-Gemarke gyülekezet nem csak azért volt jelentős Rudolf Bohren életében, mert sokat prédikált itt, hanem azért is, mert wuppertali professzorsága idején itt iktatták be jelentős, teológiai főiskolai elöljárói tisztségbe (*ephorus*) 1958. május 4-én. [45]

Beiktatási prédikációjának textusa az Ef 6,18-20 volt: „Minden imádságotokban és könyörgésetekben imádkozzatok mindenkor a Lélek által. Éppen azért legyetek éberek, teljes állhatatossággal könyörögve az összes szentekért; és énértem is, hogy adassék nekem az ige, ha szóra nyitom a számat, hogy bátran ismertessem az evangélium titkát, amelynek követe vagyok a bilincsben is, hogy bátorságom legyen azt úgy hirdetni, ahogyan kell."

Míg a magyar bibliafordítások Lélek által való imádkozást, addig a német fordítások Lélekben való imádkozást hoznak. Ez lehetőséget ad az igehirdetőnek arra, hogy beszéljen egy Lélek által létrehozott térről, amely Isten jelenlétével teljes. Lélekben imádkozni azt jelenti, belépni ebbe a térbe. Így a „mindenkor" való imádkozás nem időveszteség, hanem az időhiány legyőzése, kapcsolatteremtés az örökkévalósággal.

A textus dinamikáját követő prédikáció interpretálja az apostol intelmét, miszerint könyörögni kell az összes szentekért. Az igehirdető tisztázza a „szent" szó bibliai jelentését, és világossá teszi a gyülekezet előtt, hogy szent az a szent Istenhez tartozó ember, aki életét Isten kezére bízza és elfogadja a Krisztus által szerzett bűnbocsánatot. Bohren rögtön applikál: „Mi is, akik itt vagyunk, Istenhez tartozunk. Krisztus meghalt értünk. Ugyebár, ezt te is igaznak tartod; akkor te is egy szent vagy; ti mindnyájan szentek vagytok. Ti németországi keresztyének szentek vagytok."

---

[44] Az itt, 1959-ben megszólaló gondolatok (a lelki ajándékokat adományozó Szentlélek, a karizmákkal bíró gyülekezet felfedezése, a nagykorú, igét hirdető gyülekezet) olyan témákat vetnek fel, melyeket Bohren később is, egész gyakorlati teológiai munkássága folyamán hangoztatott.

[45] Az *„ephorus"* tisztség a *wuppertali* Kirchliche Hochschule-n megfelel a mi teológiáinkon meglévő lelkigondozói tisztnek. Az *„ephorus"* feladata a diákok lelkigondozása, valamint a diákok és tanáraik közös munkájának koordinálása.

A keresztyén ember szentségének dialektikáját sajátos stílusban fejti ki Rudolf Bohren beiktatási prédikációjában: „Ó, milyen csodálatos dolog, ha valaki – mint én – külföldről jön és itt nem idegen, mert itt szenteket talál. A legszívesebben dicshimnuszt zengenék arról, milyen pompásan virágoznak a szentek itt Wuppertalban. De milyen könnyen panasz-énekké válhatna egy ilyen dicshimnusz." A dicshimnusz azért válhatna panasz-énekké az igehirdető indoklása szerint, mert a szentekkel baj van. Sokan közülük, csak magukkal foglalkoznak. Szétszaggatott a szentek közössége a hitvallásos ellentétek, a politikai feszültségek, a fegyverkezés miatt. Nagy a viszálykodás a németországi egyház szentjei között és mindenütt máshol is. Ezért szorulnak a szentek arra, hogy imádkozzanak értük, ahogyan Jézus imádkozott Péterért, mikor a Sátán kikérte a tanítványokat, hogy megrostálja őket, mint a búzát. A szentek ugyanis a Sátán érdeklődésének középpontjában állnak – tanítja az igehirdető.

Majd Bohren felteszi a kérdést: Mit jelent a szentekért imádkozni? Válasza szerint a szentekért imádkozni azt jelenti, imádkozni azért, hogy Isten lényege a keresztyénekben nyilvánvaló legyen: A világ vár az igaz emberekre, vár a szent emberekre. Imádkozni a szentekért azt jelenti, imádkozni a szentek összegyülekezéséért, az istentiszteletért. Közbenjáró imádságot kell mondani a lelkészek prédikációjáért, hogy az istentiszteleten Isten cselekvése menjen végbe. Az emberi találkozásokra nézve pedig azt üzeni az igehirdetés: „Minden keresztyén ember, aki veled találkozik, egy olyan ember, akinek szüksége van a te közbenjáró imádságodra."

„Könyörögjetek énértem is, hogy adassék nekem az ige" – mondja a textusban Pál apostol, kinek szavait nem nehéz az igehirdetőnek magára alkalmaznia. „Hivatalba lépésemkor én is ezt kérem: Imádkozzatok értem is. És imádkozzatok testvéreimért is, a docensekért és a teológus diákokért, hogy nekünk mindnyájunknak adassék az ige."

Az igét gyülekezetszerűen magyarázó prédikátor hangja után a prédikáció végén megszólal az ige teológia alapjain álló professzor hangja is. „Mi lelkészek és teológusok jól tudunk szavakat gyártani. Szellemes, és kenetteljes szavunk van elég. Nagy szavakban sincs hiány. De az a szó, ami Istentől van, az az Ige, mely új életet teremt, az hiányzik az egyházból, azt nem birtokoljuk. És ezt az Igét a saját erőnkből nem tudjuk megszólaltatni. De minden tanítás és tanulás fáradozás azért, hogy adassék nekünk az Ige. Nekünk ott fenn a hegyen (a Kirchliche Hochschule Wuppertalban egy dombon van, amit a köznyelv „szent hegy"-nek hív) ugyanolyan fontos, mint a lelkészeiteknek, hogy közbenjáró imádságot mondjatok annak érdekében, hogy adassék nekünk az Ige, és vele együtt bátorság és szabadság, hogy az Igét olyan világosan hirdessük korunk embereinek és hatalmasságainak, hogy azt meghallják." Befejezésként megismétli a textust, és azt követi az „ámen".[46]

Wuppertalban írta Rudolf Bohren főművét, a *Predigtlehre*-t 1971-ben. Wuppertal azonban nem csak az alkotás örömét jelentette Rudolf Bohren számára. Ebben a Kölnhöz közeli kisvárosban ismerkedett meg a lelki fájdalommal is, amikor öngyilkos lett idegileg instabil felesége. Ez az esemény nagy hatást gyakorolt Bohrennek a lelkigondozás területén végzett munkásságára, ebből a magánéleti tragédiából született legnagyobb lélegzetvételű lelkigondozói műve.[47]

Egy évvel a Predigtlehre megjelenése után, 1972-ben Berlinbe hívják, ahol 1974-ig a Kirchliche Hochschule-n tanít. Itt ekkor Theodor Strohm[48], Peter von der Osten-Sacken[49], Helmut Gollwitzer[50] voltak az ismertebb professzorok.

---

[46] A prédikációt a rheinlandi Landeskirche archívumából küldte el kérésemre az archívum igazgatója, dr. Stefan Flesch.

[47] Rudolf Bohren: *In der Tiefe der Zisterne.* Erfahrungen mit der Schwermut. München, 1990.

[48] Theodor Strohm (1933-) teológiai tanulmányai befejezése után a szociológia szakot is elvégezte a frankfurti és a berlini egyetemen. Először szociológiából doktorált 1961-ben Berlinben, teológiai doktorátusát 1968-ban szerezte. Habilitációs dolgozatát 1969-ben a rendszeres teológia tárgyköréből írta. 1970-1977 között a berlini Egyházi Főiskola dogmatika és szociáletika professzora volt. 1977-1982 között a zürichi egyetemen töltött be szintén professzori állást. 1977-2001 között a gyakorlati teológia professzora Heidelbergben. Publikációiban a diakónia kérdéseivel foglalkozik.

[49] Peter von der Osten-Sacken (1940-) 1973-1993 között volt az Újszövetség professzora a berlini egyházi főiskolán (Kirchliche Hochschule), ezt követően a berlini egyetem (Humboldt-Universität) újszövetségi professzora lett, de feladata azzal bővült, hogy ő tanította a keresztyén-zsidó párbeszédről szóló tudnivalókat is. 1974-től a *Kirche und Judentum* elnevezésű intézményt vezette, amely 1994-ig a Kirchliche Hochschule kebelén belül működött, 1994-től a Humboldt Egyetemhez tartozott. Peter von der Osten-Sacken 1980-tól 1982-ig a

Bohren 1974-től – szintén meghívás útján – lett egyetemi tanár Heidelbergben. Innen vonult nyugdíjba 1988-ban. Heidelbergi kollegái voltak: Lothar Steiger[51], Wilhelm Hahn[52], Wolfgang Huber[53], Edmund Schlink[54].

Kirchliche Hochschule rektora volt. 2005-ben Buber-Rosenzweig érdeméremmel tüntették ki. Ezt a kitüntetést azoknak adományozzák, akik különlegesen sokat fáradoznak annak érdekében, hogy a zsidók és a keresztyének megértsék egymást. Az érdemérmet a filozófus Martin Buberről (1878-1965) és Franz Rosenzweigról (1886-1929) nevezték el.

[50] Helmut Gollwitzer (1908-1993) teológiai tanulmányait 1928-1932 között végezte. Nagy hatással volt rá Karl Barth és Friedrich Gogarten teológiája. Disszertációját a lutheri úrvacsoratanról írta, Barthnál doktorált 1937-ben. Ettől az évtől kezdve a letartóztatott Martin Niemöllert helyettesítette Berlinben és ott tanított a Hitvalló Egyház akkor illegális főiskoláján. Amint Niemöller, úgy Gollwitzer is szembefordult a keresztyén hit nemzetiszocialista értelmezésével és részt vett az üldözött zsidókat megsegítő akciókban. Ezen kívül kapcsolatban állt az ellenállás vezető személyiségeivel, amiért többször letartóztatták. A második világháború folyamán a keleti frontra vezényelték. 1945-ben orosz fogságba esett, ahonnan csak 1949-ben tért vissza. Gollwitzer 1950-1957 között dogmatika professzor volt Bonnban, majd visszatért Berlinbe, ahol az egyetemen átvette a teológiai tanszéket. 1975-ben vonult nyugdíjba. Gollwitzer magát Luther és Barth tanítványának tartotta, és megpróbálta összekapcsolni a lutheri és a református tradíciót. Gollwitzer számára a teológia nagy kérdése a bibliai üzenet társadalmi implikációja, konkrétan az, hogy az evangéliumi életformának milyen egyházi, társadalmi, politikai konzekvenciái vannak. Gollwitzer úgy látja, hogy az evangélium eszkhatológiai ígéreteiből és a Krisztus erejéből élő keresztyéneknek folytatniuk kell Jézusnak a szegények közt végzett jótevői munkásságát, és munkálkodniuk kell a társadalom humanizálásáért. Ez a feladat Gollwitzer szerint a nem humánus kapitalista társadalmi rend kritikájához vezet és Jézus tanítványainak részt kell venniük a szocialista világrend kialakításában. Politikai teológiáját, mely rokon vonásokat mutat a svájci vallásos szocializmussal, Gollwitzer a hidegháború idején a tettek mezején váltotta apró pénzre. Sokat fáradozott a keresztyén-marxista és a keresztyén-zsidó párbeszéd előre mozdítása érdekében, és erőteljesen fellépett Németország újra felfegyverzésével szemben. Hangosan hallatta hangját a napi politikai és szociális kérdésekben. Foglalkozott a gazdasági élet igazságosságának kérdésével. Eközben átvette a felszabadítás teológiájának követeléseit. Bár az egyházban és a közéletben erősen vitatták munkásságát, az egyháztörténelem egyik legismertebb teológusa lett, aki egy új politikai teológia megfogalmazásában és konkrét alkalmazásában ért el eredményt.

[51] Lothar Steiger Bohrenhez hasonlóan szintén Wuppertalban kezdte professzori pályafutását, ahol a teológia és a filozófia professzora volt 1961-től. Wuppertalból Heidelbergbe vezetett az útja, ahol 1973-tól dogmatika professzor, 1989-től pedig a gyakorlati teológia professzora. Legfontosabb publikációi: *Die Hermeneutik als dogmatisches Problem.* 1961.; *Erzählter Glaube: Die Evangelien.* 1978.; *Erschienen in der Zeit.* Dogmatik im Kirchenjahr. 1982.; *Himmelspforten.* Reimpostille auf alle Sonn- und Feiertage. 2002. Steiger tudományos tevékenységének súlypontja a hermeneutika és a homiletika, valamint Johann Sebastian Bach teológiai kutatása.

[52] Wilhelm Hahn (1909-1996) 1937-ben doktorált, 1950-ben a heidelbergi egyetem homiletika professzora lett, 1958-tól két évig az egyetem rektora volt. Hahn a CDU színeiben politikai karriert is befutott. 1962-ben bekerült a Bundestagba, ahol a kultúrpolitikai kérdéseknek szentelte magát. 1964-1978 között Baden-Württemberg tartomány kultuszminisztere volt. 1979-ben és 1984-ben mandátumot nyert az Európai Parlamentbe. Jelentősebb teológiai művei: *Das Mitsterben und Mitaufstehen mit Christus bei Paulus.* Ein Beitrag zum Problem der Gleichzeitigkeit des Christen mit Christus. Disszertáció. Tübingen, 1937.; *Der christliche Glaube und der Mensch der Gegenwart.* Sieben Vorträge. Gütersloh, 1947.; *Gottesdienst und Opfer Christi.* Eine Untersuchung über das Heilsgeschehen im christlichen Gottesdienst. Göttingen, 1951.; *Die Mitte der Gemeinde*. Zur Frage des Gottesdienstes und des Gemeindeaufbaus. Gütersloh, 1959.

[53] Wolfgang Huber (1942-) 1980-1994 között dogmatika professzor volt, először Marburgban, majd Heidelbergben. 1994-től Berlin-Brandenburg tartomány püspöke. Huber elkötelezettje Dietrich Bonhoeffer teológiájának. Ez abban mutatkozik meg, hogy szószólója annak a kiadói körnek, mely kiadja Bonhoeffer munkáit. Wolfgang Huber számos tanulmányt írt az egyház közéleti feladatáról, az állam és az egyház kapcsolatáról, a keresztyének társadalmi felelősségéről, aktuális etikai kérdésekről, a békéről és az emberi jogokról. Magyarul is olvasható tőle: *„Az egyház a korszakváltás idején – Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása”* című műve, amelyet a Kálvin Kiadó 2002-ben Szabó Csaba fordításában jelentetett meg.

[54] Edmund Schlink (1903-1984) habilitációjára 1934-ben került sor. A Hitvalló Egyház vezető személyisége volt, így a nemzeti szocializmus idején egy főiskolán sem taníthatott, ezért lelkészként szolgált. 1945-ben lett professzor Heidelbergben, ahol 1971-ben történt nyugdíjba vonulásáig tanított. 1952-től 1984-ig egyik kiadója volt az *Ökumenische Rundschau* című folyóiratnak. Miután 1948-ban delegálták az Egyházak Világtanácsának első ökumenikus nagygyűlésére Amsterdamba, és a Német Ökumenikus Tanulmányi Bizottság első elnöke volt. Ő lett 1961-1965 között a II. Vatikáni Zsinaton a Németországi Evangélikus Egyház hivatalos megfigyelője. Schlinket tiszteletbeli doktorává fogadta a mainzi, az edinburghi, és a párizsi egyetem.

Bohren Heidelbergi székfoglaló előadását *Das Schweigen* (A hallgatás)[55] címmel tartotta meg.

Ebben az előadásában Bohren azt állítja, hogy a gyakorlati teológia és az egyház gyakorlata hátat fordít a szavaknak. Ennek alátámasztása érdekében két jelenségre hívja fel a figyelmet. Először arra, hogy a gyakorlati teológiával foglalkozó könyvekben elszaporodtak a grafikák: szemléltető képek, táblázatok, diagrammok, ábrák, görbék, nyilak állnak a mondatok helyén. Bohren ebben a nyelvi kifejezőképességgel szembeni bizalmatlanságot látja, és az ige teológiájával szembeni polémiát, mondván, hogy „a gyakorlati teológiának ez az iránya egyenjogúsítja magát a Szentírással, és annak magyarázatával szemben" (190). A másik tárgyalt jelenség, hogy a teológusok átveszik más tudományok szakszavait: „Amikor a verbális kifejezésről nem tudnak lemondani, a szociológia, pszichológia, lingvisztika idegen nyelvéhez menekülnek." (190). Bohren véleménye erről az, hogy annak a teológusnak, aki idegen szavakkal fejezi ki magát, annak már semmi önálló mondanivalója nincs. Megnémul, hiába beszél sokat alkalmasint (190).

Ezekben a jelenségekben, az irodalmi alkotásokat is megjelentető Bohren, a nyelv kiapadásának jeleit látja, melyeket veszélyesnek tart: „A világ embertelenné lesz, ha szó nélkülivé válik, és ha a nyelv elenyészik, kiapad az élet is" – mondja kissé patetikusan (191).
A székfoglaló beszéd szerint az egyház gyakorlata a lelkigondozás területén fordít hátat a szavaknak. Az előadó elmondja, hogy a gyakorlati teológia tudományának érdeklődése a hatvanas évektől kezdve elfordult a prédikációtól és az érdeklődés középpontjába a lelkigondozás került (191). Bohren azt sugallja előadásának ezen a pontját, hogy már ez a hangsúly eltolódás is a szavaktól való menekülés jele, ha egy olyan lelkigondozást eredményez, amely túlságosan erőlteti a nonverbális kommunikációt, és melynek érdeklődése az emberek közti kommunikációra irányul (191-192).

Az előadás további részében a szavaknak való hátat fordítást, a szavaktól való menekülést Bohren hallgatásnak nevezi. A „hallgatás" jelenségeinek közös vonása, hogy embertelenséggel fenyegetnek (192). A „hallgatás" oka a hiányzó nyelvi szabatosság. Ennek eredménye, hogy a teológusok könyveikben grafikákat alkalmaznak, kölcsön veszik más tudományok szakszavait. A nonverbális kommunikáció hangsúlyozása mutatja, hogy a nyelvi megérttetés kudarcot vallott – fejti ki Bohren (192).

A hallgatás megnémuláshoz vezethet, ami halálos lehet. A halálos némaságot az imádkozók törik meg, tudva, hogy az emberi némaság csak egy másik hallgatás visszhangja lehet. Ezért emeli fel kiáltását a zsoltáros Isten némaságával szemben. A Zsolt 28,1-et így kommentálja R. Bohren székfoglaló beszédében: „Így fohászkodnak az imádkozók Isten felébredéséért, megelevenedéséért, hogy Isten a tudományé legyen, és a tudományban Istenné legyen, hogy az emberi nemzetnek élő Istenként mutatkozzon meg, hogy Isten népe feltámadjon a némaság sírjából. Amit a zsoltáros individuálisan fogalmaz meg, azt nekünk univerzálisra kell fordítanunk. Az egyház és a tudomány kríziséről szóló panaszunkat bele kell szőnünk az imádságba: Szenteltessék meg a te neved" (193).

Székfoglaló előadása befejező részében Bohren egy egészen más jellegű hallgatásról szól. Négy igehelyet (Ám 6,8-11; Zof 1,7; Hab 2,20; Zak 2,13) tekint át, amelyek hallgatást parancsolnak, vagy azért, mert ítélet készül, vagy azért, mert Isten kedvezően cselekszik majd. A megparancsolt hallgatást összehasonlítja kortársai „hallgatásával", és a következő eredményre jut: „A kortársak hallgatása az embertelenség irányába halad. A próféták által tanított hallgatás előrehaladás Isten történetében az emberiesség felé" (194).

Végül hivatkozik Bohren a Jel 8,1-re, mely arról tudósít, hogy amikor a bárány feltörte a hetedik pecsétet, egy fél órára csend lett a mennyben, mielőtt megkezdődött volna az ítélet és az azt követő üdvidő. Ehhez kapcsolódva fogalmazza meg Rudolf Bohren székfoglaló

[55] In: Rudolf Bohren: *Geist und Gericht.* Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 188-195.

beszédében eszkhatológikus látásának hitvallását: „Hiszem, hogy ez a mai korunknak megfelelő hallgatás. Egy hallgatás, mely egy negatív teológiáról is le tud mondani, mert – a próféták által megszólítottan és a mennyei látást komolyan véve – Isten jövője felé van úton, a feltámadás felé, az epifánia felé. Hiszem, hogy Isten az egyház, a teológia és a világ prófétáival ma azt hirdetteti: Csendet az Úr Isten előtt! Az Úrnak napja közel. Ez egy jövőre tekintő hallgatás, egy hallgatás, mely tud a végidőről, tud arról, hogy lesz ítélet, amely által eljön a kegyelem, amit mi a szavak szintjén gazdagon elveszítettünk. Ez a hallgatás nem határol körül egy üres teret, sokkal inkább ahhoz a mennyei hallgatáshoz közelít, amely bevezeti a végső időt. És ez az az idő, amelyben élünk. Aki erről az időről és annak hallgatásáról nyitott szemmel meditál, az ráhangolódik erre a hallgatásra. Az élő Isten cselekvésére irányuló hallgatásra nézve lesz igaz: hallgatni arany" (194-195).

„A szituáció groteszk: az evangélikus egyház azzal dicsekszik, hogy az Ige egyháza. De a vasárnaponként elhangzó Igéket tudományosan nem vizsgálja. Ennek következményeként olyan prédikációk hangzanak el, melyeknek nincs mondanivalójuk és amiket az emberek nem igényelnek" – állapította meg Rudolf Bohren és heidelbergi professzorsága idején az oktatói munka mellett prédikációkutató intézetet (Predigtforschungsstelle) alapított a gyakorlati teológiai szeminárium keretén belül.[56] Bohren célja az volt, hogy a lehető legteljesebb mértékben gyűjtsenek össze elhangzott prédikációkat, hogy azok erényeit megismerve elősegítsék a jó prédikációk írását.

Létre is jött egy, az egész világon páratlan intézmény, melynek eredetileg hármas célkitűzése volt. 1. Regisztrálni minden német nyelvű prédikációt. 2. Összegyűjteni jelentős, német nyelvű igehirdetők hagyatékát. 3. Gyűjteményt készíteni keresztyén traktátusokból. Az első és a harmadik célkitűzést anyagbőség miatt nem tudták teljesíteni, ezért a jelentős igehirdetők hagyatékát gyűjtötték össze és tették hozzáférhetővé.

Rudolf Bohren nyugdíjazása után a homiletikai tanszéket és a prédikációkutató intézetet Christian Möller[57] professzor vette át 1994-ben. Az ő vezetése alatt újrafogalmazták az intézet feladatát. 1. Jelentős német nyelvű igehirdetők hagyatékának gyűjtése. 2. Könyvtári követelményeknek megfelelően hozzáférhetővé tenni az összegyűjtött anyagot. 3. Elhangzott prédikációk tudományos feldolgozásának előmozdítása és segítése.

Christian Möller után 2004-ben Helmut Schwier került a prédikációkutató intézet élére, akinek 2005-ben sikerült elérnie, hogy az intézmény helye megszilárduljon a gyakorlati teológiai szeminárium kebelén belül. Azóta az intézmény neve: Abteilung für Predigtforschung. Ténykedése kibővült a prédikáció fogadtatás empirikus kutatásával.[58] Ennek folyamán hangfelvételről prédikációkat hallgattatnak meg gyülekezeti tagokból álló csoportokkal. Egy készülék segítségével a hallgatók egy tízes skálán állandóan jelezni tudják, hogy az adott pillanatban mennyire szólítja meg őket a prédikáció. A készülék számítógéppel van összekötve, ami a tetszési indexet görbeként megrajzolja a prédikáció időbeni lefutásának függvényeként. A „mérés" után a hallgatók elmondják, hogy mik az elvárásaik egy prédikációval szemben, majd egy beszélgetés folyamán kiértékelik a prédikációt. A felmérés célja annak megállapítása, hogy a prédikáció mely részei hatnak jellemző módon pozitívan vagy negatívan a hallgatókra, az előzetes elvárások hogyan befolyásolják a prédikáció

---

[56] http://predigtforschung. uni-hd. de

[57] Christian Möller (1942-) 1968-ban doktorált Marburgban. 1968-1972 között lelkészként szolgált Wolfhagenben (Németország). Először Wuppertalban (1972-1988), majd Heidelbergben (1988-2005) volt a gyakorlati teológia professzora. Kutatásának súlypontjai a gyülekezetépítés, a spiritualitás és a hymnológia. Legfontosabb publikációi: *Von der Predigt zum Text.* 1970. Fontosabb művei: *Seelsorglich Predigen*. 1983.; *Lehre vom Gemeindeaufbau*. 1987.; *Gottesdienst als Gemeindeaufbau*. 1983.; *Kirchenlied und Gesangbuch*. Francke Verlag. Tübingen. 2000.; *Einführung in die Praktische Theologie*. 2004.; *Leidenschaft für den Alltag*. Impulse reformatorischer Spiritualität. 2006. Magyarul megjelent: „*Ha az Úr nem építi a házat…*" Levelek presbitereknek a gyülekezetépítésről. Fordította: Dr. Sándor Endre. Lux Kiadó, Bp., 2003.

[58] http://predigtforschung. uni-hd. de

hallgatását. Az eredmények segíthetik az igehirdetőket, hogy gyülekezetszerűbben prédikáljanak, mint eddig, és javíthatják a homiletikai oktatás színvonalát. [59]

Ahogyan Wuppertalban, úgy Heidelbergben is, professzori hivatása mellett Bohren aktívan prédikált. Heidelbergben mondott igehirdetései a Trost (*Vigasztalás*) című prédikációs kötetében olvashatók.[60]

A Krisztusról szóló tudományt nemcsak Svájcban és Németországban hirdette, hanem Japánban is, ahol 1980-ban, 1996-ban és 2001-ben is volt előadói körúton. Ezeknek az utaknak a jelentőségét mutatja a japán Ken Koizumi *Das Wort, das Gemeinde ruft: Japanische Übersetzung deutscher Homiletik* (Az Ige, mely életre hívja a gyülekezetet: Német homiletikák japán fordítása) című disszertációja (Heidelberg, 2006). A több német nyelvű homiletikát ismertető dolgozat a Predigtlehre-t is bemutatja japán nyelven.[61]

Az 1998-ban nyugdíjba vonult Bohren még 2006-ig tanított Heidelbergben a gyakorlati teológiai szemináriumban. Jelenleg (2007) a németországi Dossenheimban lakik, Kálvin teológiáját tanulmányozza, különös tekintettel a Szentlélekről szóló tanításra.

Rudolf Bohren megbecsülését mutatja, hogy 70. és 75. születésnapjára gyűjteményes emlékkötetek jelentek meg tiszteletére. Az előbbi témája teológiai esztétika, az utóbbié homiletika.[62] Nyolcvanadik születésnapjára a badeni Evangélikus Akadémia konferenciát szervezett a németországi Beugenben, amelyen Bohren nagynevű tisztelői – Manfred Josuttis, Dietrich Stollberg[63], Tsuneaki Kato[64] és Christian Möller – tartottak előadásokat az ünnepelten kívül.[65]

---

[59] A prédikáció fogadtatás empirikus kutatásáról Martin Hauger tudósít hozzám írt levelében. Martin Hauger tudományos munkatársként dolgozik a prédikációkutató intézetben.

[60] Rudolf Bohren: *Trost.* Predigten. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1981.

[61] http://archiv.ub.uni-heidelberg

[62] Jürgen Seim/ Lothar Steiger (Hg.): *Lobet Gott.* Beiträge zur theologischen Ästhetik. Festschrift Rudolf Bohren zum 70. Geburtstag. Chr. Kaiser Verlag, München, 1990.; Ralf Stieber (Hg.), *Predigen aus Leidenschaft*: Homiletische Beiträge für Rudolf Bohren zum 75. Geburtstag. Evangelische Akademie, Baden, 1995.

[63] Dietrich Stollberg (1937-) 1968-ban doktorált Erlangenben, habilitációjára ugyanitt került sor 1971-ben. Ettől az évtől kezdve a gyakorlati teológia professzora Bethelben az Egyházi Főiskolán (Kirchliche Hochschule) 1979-ig. 1979-től nyugdíjba vonulásáig (2001) a marburgi egyetem (Philipps-Universität) gyakorlati teológia professzora. Tudományos munkásságának súlypontjai a kelkigondozás (különös tekintettel a csoportos kelkigondozásra), a pásztorálpszichológia, és liturgia. Stollberg legismertebb könyvei: *Mein Auftrag – Deine Freiheit.* Claudius, München, 1972.; *Seelsorge durch die Gruppe*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1971.; *Therapeutische Seelsorge*. Kaiser Verlag, München, 1969.; *Liturgische Praxis*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.

[64] Tsuneaki Kato japán lelkész, teológus. A Predigtlehre megalkotásánál Bohren legközelebbi munkatársa volt. Kato Németországban megvásárolható könyve: *Japanischer Katechismus.* Kirchenlehre der evangelischen „*Yuki no Shita*" – Gemeinde in Kamakura / Japan. Nachw. v. Rudolf Bohren

[65] Ezen a konferencián magam is részt vettem és személyesen beszélgethettem Bohren professzorral gyakorlati teológiájának központi kérdéseiről.

1.2. Rudolf Bohren művei

Bőséges irodalom őrzi R. Bohren gyakorlati teológiai munkásságának gyümölcseit. Könyvek, tanulmányok, prédikációk, igemagyarázatok, imádságok, lexikoncikkek tartalmazzák Bohren szellemi hozzájárulását a gyakorlati teológiához.

1.2.1. Könyvei

1.2.1.1. Újszövetségi tárgykörben

- *Das Problem der Kirchenzucht im Neuen Testament*. Evangelischer Verlag. Zürich. 1952.
(Az egyházfegyelem problémája az Újszövetségben)

1.2.1.2. A gyakorlati teológia tárgykörében

- *Unsere Kasualpraxis – eine missionarische Gelegenheit?* Kaiser Verlag. 1960.
(Kazuális gyakorlatunk – missziói lehetőség?)
- *Mission und Gemeinde.* Kaiser Verlag. 1962.
(Misszió és gyülekezet)
- *Predigt und Gemeinde.* Zwingli Verlag. 1963.
(Prédikáció és gyülekezet)
- *Predigtlehre.* Kaiser Verlag. 1971.
(Homiletika) Japánban és Koreában is megjelent 1979-ben.
- *Fasten und Feiern*. Neukirchener Verlag. 1973.
(A *Böjt és ünnep* magyarul is megjelent Ablonczy László és Szabó Csaba fordításában. Kiadta a Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 1998.)
- *Daß Gott schön werde.* Praktische Theologie als theologische Ästhetik. Kaiser Verlag. 1975.
(Hogy Isten széppé váljon. Gyakorlati teológia, mint teológiai esztétika)
- *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag. 1979.
(Lélek és ítélet. Gyakorlati teológiai tanulmányok)
- *Vom Heiligen Geist.* Fünf Betrachtungen. Kaiser Verlag. 1981.
(A Szentlélekről. Öt megfigyelés)
- *Prophetie und Seelsorge: Eduard Thurneysen*. Neukirchener Verlag. 1982. (Prófécia és lelkigondozás: Eduard Thurneysen)

1. 2. 2. Prédikációs kötetei

- *Der Ruf in die Herrlichkeit*. Reinhardt Verlag. 1952.
(Hívogatás a dicsőségbe)
- *Außer – in – nach der Ehe.* Zwingli Verlag. 1958.
(Házasságon kívül, házasságban, házasság után)
- *Das Unser-Vater – heute*. Zwingli Verlag. 1963.
(A Miatyánk – ma)
- *Seligpreisungen der Bibel – heute*. Zwingli Verlag. 1963.
(A Biblia boldogmondásai – ma) Japánban is megjelent 1979-ben.

1.2.3. Tanulmányai gyűjteményes kötetekben és folyóiratokban

- *Die Gestalt der Predigt.* In: EvTh 14, 1954. 358-377.
(A prédikáció formája)

- *Das Pfarramt in der Sicht der Theologiestudenten*. In: EvTh 19, 1959. 539-546.
(A lelkészi hivatás a teológus diákok nézőpontjából)
- *Die Krise der Predigt als Frage an die Exegese*. In: EvTh 22, 1962. 66-92.
(A prédikáció krízise, mint az exegézishez intézett kérdés)
- *Praktische Theologie.* In: Einführung in das Studium der evangelischen Theologie. Hrsg. von R. Bohren. 1964. 9.
(Gyakorlati teológia)
- *Kirchenreform – aber wie?* MPTh 53, 1964. 33.
(Egyházi reform – de hogyan?)
- *Erneuerung von Gottesdienst und Zeugnis*. In: Christliche Gemeinde und Gesellschaftswandel (Festschrift Karrenberg). Hrsg. von J. Beckmann. 1964. 134.
(Megújulás az istentisztelet és a bizonyságtevés által)
- *Einführung in das Studium der Theologie als Problem der Seelsorge und der Enzyklopädie*. VuF 1960/62, 1965. 149.
(Bevezetés a teológiai stúdiumba, mint a lelkigondozás és az enciklopédia problémája)
- *Die Laienfrage als Frage nach der Predigt*. Eduard Thurneysen zum 75. Geburtstag. In: EvTh 26, 1966. 75.
(A laikus kérdés, mint a prédikáció problémája. Eduard Thurneysen 75. születésnapjára)
- *Laienfrage und Predigt.* In: Studientage für die Pfarrer. Eine Sammlung von Vorträgen herausgegeben von Synodalrat der Evangelisch-reformierten Landeskirche des Kantons Bern. H 5, 1966.
(Laikus kérdés és prédikáció)
- *Predigt als Erzählung.* In: Oikonomia. Heilsgeschichte als Thema der Theologie (Festschrift O. Cullmann). Hrsg. von F. Christ, 1967. 345.
(A prédikáció, mint elbeszélés)
- *Notizen zum Problem des Predigers.* VuF 12, 1967. 26.
(Megjegyzések az igehirdető problémájával kapcsolatban)
- *Von der Freiheit in der Kirche.* EvTh 28, 1968. 660.
(Az egyházban lévő szabadságról)
- *Zur Definition der Predigt.* In: Theologie zwischen Gestern und Morgen. Interpretationen und Anfragen zum Werk Karl Barths. Hrsg. von W. Dantine und K. Lüthi, 1968. 125.
(A prédikáció definíciójához)
- *Zukunftsperspektive der Praktische Theologie*. In: Wort und Gemeinde (Festschrift E. Thurneysen). 1968. 405.
(A gyakorlati teológia jövőbeli perspektívája)
- *Die Angst des Tormanns beim Elfmeter – eine Möglichkeit für die Gemeinde*. In: Angst in der Kirche verstehen und überwinden. Hrsg. von R. Bohren und N. Greinacher, Kaiser-Grünewald, 1972.
(A kapus félelme tizenegyes rúgásnál – egy lehetőség a gyülekezet számára)
- *Kleiner Exkurzus über Predigt und Humor.* In: Der Glaube der Gemeinde und die mündige Welt. Hrsg. von H. Horn und H. Kittel (Festgabe O. Hammelsbeck). 1969. 60.
(Rövid exkurzus a prédikációról és a humorról)
- *Bemerkungen zu einer Theologie des Vorbildes im Blick auf Predigt und Seelsorge*. In: Communio Viatorum XII. 1969. 67.
(Megjegyzések a példakép teológiájához, tekintettel a prédikációra és a kelkigondozásra)
- *Über das Lesen von Predigten*. In: DtPfrB1 69. 1969. 109.
(A prédikációk olvasásáról)
- *Meditation.* In: Praxis ecclesiae. 1970. 322
(Meditáció)
- *Reformatorische und neuprotestantische Definition der Predigt*. In: EvTh 31. 1971. 1.

(A prédikáció reformátori és újprotestáns definíciója)
- *Kanzelpredigt und Kirchenleitung.* In: WuPKG 65. 1976. 272
(Szószéki igehirdetés és egyházvezetés)
- *Das Wort und die Kirche*. In: EvTh 36. 1976. 312-324.
(Isten igéje és az egyház)
- *Lehre und Praxis der Kirche in der industriellen Gesellschaft.* In: Theologie was ist das? Hrsg. von G. Picht und E. Rudolph, Stuttgart, 1977. 415-433.
(Az egyház tanítása és gyakorlata az ipari társadalomban)
- *Bemerkungen zu neuen Liedern.* In: EvTh 39. 1979. 143-159.
(Megjegyzések az új énekekhez)
- *Seelsorge als Wahrnehmung*. In: Amtsblatt der Evang.-Lutherischen Kirche in Thüringen 33. 156-163.
(Lelkigondozás, mint felfedezés)
- *Aus der Langweile ins Lob.* In: Kirchenblatt für die reformierte Schweiz 136. 1980. 338-339.
(Az unalomtól az Isten dicsőítéséig)
- *Die Differenz zwischen Meinen und Sagen.* Anmerkungen zu E. Lange, Predigen als Beruf. In: Pastoraltheologie 70. 1981. 416-430.
(Mást mondott, mint amit gondolt. Megjegyzések E. Lange *A prédikálás, mint hivatás* című könyvéhez)
- *Glauben heißt beten*. In: Saemann 97. 1981. 3.
(Hinnie azt jelenti: imádkozni)
- *Vom Predigenlernen*. Ein Dankeszeichen für Oskar Cullmann. In: EvTh 42. 1982. 381-388.
(A prédikálni tanulásról. Köszönetnyilvánítás Oskar Cullmannak)
- *Selbstverwirklichung*. Kritische Betrachtung eines Modewortes. In: Schritte ins Offene Nr. 2. 1982. 16-17.
(Önmegvalósítás. Egy divatos szó kritikus vizsgálata)
- *Der Aufruf zur Buße*. In: Pastoraltheologie 72. 1983. 345-347.
(Felszólítás bűnbánatra)
- *Der Christ als Leser*. In: Schritte ins Offene 14. 1984. 7-9.
(A keresztyén, mint olvasó)
- *Der Heilige.* In: Die hundert Namen Gottes. Hrsg. von R. Walter, Herder-Verlag, 1985. 25-33.
(A Szent)
- *Gemeinde und Theologie*. In: Berliner Theol. Zs. 3. 1986. 241-250.
(Gyülekezet és Teológia)
- *Biblische Theologie wider latenten Deismus*. In: JBTh 1. 1987. 163-181. (Biblika teológia a lappangó deizmus ellen)
- *Kasualpraxis und Wissenschaftkrise*. In: Theol. Zs. 43. Basel, 1987. 18-21.
(Kazuális gyakorlat és tudományos krízis)
- *Singen gegen die Schwermut*. In: Freude am Gottesdienst (Festschrift F. Schulz). Hrsg. Von H. Riehm, Dreisam Verlag, Freiburg, 1988. 239-248.
(A szomorúság ellenszere: az éneklés)
- *Macht und Ohnmacht der Seelsorge*. In: Pastoraltheologie 77. 10/1988. 463-472.
(A lelkigondozás hatalma és hatalom nélkülisége)
- *Kasualien – Sprache der Hoffnung?* In: Bibel und Liturgie 61. 4/1988. 254-261.
(Kazuáliák – A reménység nyelve?)
- *Schlaf der Kirche – Gottes Erwachen*. In: Bündner Kirchenbote Nr. 10. Oktober 1988. 3-4.
(Az egyház alvása – Isten ébresztése)
- *Glaube und Ästhetik – ein vergessenes Kapitel der Theologie.* In: Berliner Theol. Zs. 1. 1989. 2-7.

(Hit és esztétika – a teológia elfelejtett fejezete)

1.2.4. Igemagyarázatok, imádságok, prédikációk Rudolf Bohren tollából

1.2.4.1. Igemagyarázatok

- Mt 22,1-14-ről. In: Gott ist nicht ferne. Hrsg. von H. Höhler, 1961. 7.
- 1Kor 11,23-32-ről. In: GPM 16. 1961/62. 150.
- Lk 3,1-9-ről. In: GPM 17. 1962/63. 19.
- Zsid 13,8-9-ről. In: GPM 18. 1963/64. 52.
- Lk 10,38-42-ről. In: GPM 19. 1964/65. 105.
- Die Bibel als Menschenwort und Gotteswort. Die Predigt des Apostels und unsere Predigt als Menschenwort und Gotteswort. Eine Bibelarbeit über 2Kor 4,7-18.). In: Die Bibel – Gotteswort oder Menschenwort? Hrsg. Von R. Bohren, J. Moltmann, H. W. Wolff, 1959, 48 ff. (A Biblia, mint emberi szó és Isten Igéje. Az apostol prédikációja és a mi prédikációnk, mint emberi szó és Isten Igéje. Igemagyarázat a 2Kor 4,7-18-ról.)

1.2.4.2. Imádságok

- *Gebete.* In: Liturgie für die Ev.-Ref. Kirchen in der deutschsprachigen Schweiz (Entwurf). 1965. (Imádságok)
- *Gebete.* In: Werkbuch Gottesdienst. Hrsg. von G. Schnath, 1967. (Imádságok)
- *Gebete.* In: Rogate, Gebete für den Gottesdienst. Hrsg. Von Th. Sorg, 1969. (Imádságok)
- *Morgen- und Abendgebete für jeden Tag des Jahres, 5.-9. Oktober.* In: In dir ist Freude. Morgen- und Abendgebete für jeden Tag. Hrsg. Von K. Rauh, Neuendettelsau, 1980. 279-285. (Reggeli és esti imádságok az év minden napjára, október 5.-9.)
- *Ruf mich bei meinem Namen.* In: Gebete für jeden Tag. Hrsg. von H. Kühne, Gütersloh, 1981. 108. (Szólíts a nevemen)

1.2.4.3. Prédikációk

- *Die Hand des Herrn ist nicht zu kurz.* Predigt über Jes 51,1-3. In: Pig. Heft 5. Neukirchen, 1967.
(Az Úr karja nem erőtlen. Prédikáció Ézs 51,1-3-ról)
- *Futurologie.* Predigt über Jes 60,21-22. In: PiG. Heft 8. Neukirchen, 1967.
(Futurológia. Prédikáció: Ézs 60,21-22.-ről)
- *Eine Gerichtspredigt.* Über Jes 65,8-16.). In: PiG. Heft 18. Neukirchen, 1968.
(Ítéletet hirdető prédikáció: Ézs 65,8-16-ról)

1.2.5. Lexikoncikkek

- *Pfarrei.* In: LThK. Freiburg, 1964.
(Lelkészség)
- *Gebet.* In: Handwörterbuch religiöser Gegenwartsfragen. Hrsg. Von U. Ruh, Freiburg, 1986. 127-131.
(Imádság)
- *Alt/Neu; Empfangen/ Offenheit; Evangelische Spiritualität.* In: Lexikon der Spiritualität. Hrsg. Von Ch. Schütz, Freiburg, 1988.
(Régi/új; elfogadás/nyitottság; evangélikus lelkiség)

2. RUDOLF BOHREN FŐMŰVE: A PREDIGTLEHRE

2.1. A Predigtlehre-ről általában

A második pontban Rudolf Bohren igen gazdag munkásságából életének főművét, homiletikáját mutatjuk be, melynek címe: Predigtlehre. A könyv 1971-ben, Münchenben jelent meg a Kaiser Verlag gondozásában.

A 2.2.1. pontban bemutatjuk a mű megírásának előzményeit, e homiletika egyéni vonásait, teológiai irányultságát, sajátos struktúráját, és a huszadik század homiletikájában elfoglalt helyét.

A 2.2.2. pontban részletesen ismertetjük Rudolf Bohren homiletikáját.[66]

2.1.1. A Predigtlehre előzménye

Amint az életrajzi részben már említettük, Rudolf Bohren teológiai tanulmányai idején ismeretségbe került az idősebb Blumhardt unokájának férjével, akin keresztül figyelme Blumhardtnak a Szentlélek munkájával foglalkozó teológiájára irányult. Elke Rüegger-Haller szerint már innentől kezdve fogva tartotta Bohrent a nagykorú gyülekezet és a Szentlélek kérdése, ezért a Szentlélek munkájára irányuló kérdésből született meg Bohren életének főműve, a Predigtlehre.[67] Jürgen Henkys azt sugallja, hogy Bohren oldani akarta homiletikájával a diszciplína dogmatikai és empirikus irányzata közti feszültséget.[68] Ennek ellentmondani látszik, hogy homiletikája kifejtése közben – bármi legyen is a téma – Bohren számára nem az empíriáé, hanem a Szentléleké az első és az utolsó szó. Az a szenvedélyesség, amellyel Bohren a prédikáció kérdésével foglalkozik, az arra utal, hogy a Predigtlehre megírásának legvalószínűbb oka az, hogy Rudolf Bohren tudatosan vállalta prófétai küldetését és előre akarta mozdítani az igehirdetés szent ügyét. Így a gyakorlati teológia kapott egy homiletikát, mely Istenre mutat. „A prédikáció jelenlegi problémájának alfája és ómegája az, hogy az Istenről való hallgatást megtörjük és Isten maga törje meg hallgatását; a prédikáció mindent elhibázik és elkerüli az embereket, ha Istent szem elől téveszti" – írja Bohren a Predigtlehre előszavában. Ez az Istenre figyelés egyedülállóvá teszi a Predigtlehre-t a huszadik század utolsó harmadának homiletikai könyvespolcán, melyen az emberre mutató művek találhatók.[69]

Rudolf Bohren homiletikáját wuppertali professzorsága idején (1958-1972) írta. A homiletika létrejöttében segítői voltak wuppertali kollégái, akik közül Jürgen Moltmannak és Georg Eichholznak mond külön köszönetet Bohren a Predigtlehre előszavában. Az előmunkálatokban a szerző közvetlen munkatársa volt az 1965/66-os tanévben Wuppertalban tartózkodó japán lelkész és teológus, Tsuneaki Kato. Az első kéziratot Manfred Josuttis olvasta át, hogy kritikai megjegyzéseivel segítse a korszak jelentős homiletikájának előállását. A kézirat átdolgozásában Gerhard Debus, az író volt Bohren társa. Az igehirdetés egyemberes struktúráját vitató Predigtlehre így lett team-munka gyümölcse.

---

[66] A Predigtlehre bemutatása és elemzése közben zárójelbe tett oldalszámokkal jelzem az utalásokat, hogy a lábjegyzetekbe kerüljenek az egyéb hivatkozások és reflexiók.

[67] Elke Rüegger-Haller: Rudolf Bohren. In: Gegen die Gottvergessenheit. Paulusverlag, Freiburg, 1990.

[68] In: *Handbuch der Predigt*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1990. 55.

[69] Gondoljunk csak többek között Ernst Lerle: *Grundriss der empirischen Homiletik* (Berlin. 1974.) című művére, melynek alaptétele szerint az empirikus prédikáció-kutatás annyi, mint a prédikáció vizsgálata a hallgatóság, a gyülekezet perspektívájából, vagy Hans Christoph Piper tanulmánykötetére (*Predigtanalysen*. Göttingen, 1976.), mely szerint a prédikáció krízise a prédikátor krízise. De ezen a polcon áll Gert Otto könyve (*Predigt als Rede*. Stuttgart, 1976.) is, melyben a retorikus homiletika fő képviselője azt kívánja, hogy a prédikációt tekintsük egyszerűen szónoki beszédnek.

A kész művet a Kaiser Kiadó lektora először elutasította, és később is csak heves viták után került fel a Predigtlehre a kiadandó könyvek listájára. Éppen akkor kezdődött ugyanis a retorikus irányzat térhódítása, mellyel szemben egy pneumatológiai alapokra helyezett homiletika elavultnak tűnt. Erre azonban rácáfolt az eladott példányok száma.

2.1.2. A Predigtlehre egyéni vonásai

Bár a Predigtlehre egy terjedelmes mű, alkotója mégis annak töredékes voltát hangsúlyozza, mondván: „Ahogy minden prédikáció a maga töredékes jellegének megfelelően további prédikációt igényel, úgy alapvetően és gyakorlatilag minden homiletika lényegéhez hozzátartozik, hogy kiegészítésre szorul" (53). Talán ez a tudatosan vállalt töredékes jelleg az oka annak, hogy ebben a homiletikában nincs szó a kazuális és az ünnepi igehirdetések homiletikumáról. Az, hogy a prédikáció töredékes jellegének töredékes jellegű homiletika felel meg, Bohren számára azt jelenti, hogy „a homiletika megfelelő formája az esszé" (54). Henkys szerint „az esszészerű forma megengedi, hogy Bohren, mint homiletikus hosszasan megszólaltassa a költőket, tőlük tanuljon, velük és értük szóljon." [70]

Az esszéformához kapcsolódik a Predigtlehre egy másik egyéni vonása, az, hogy ezt a homiletikát a modern irodalom kontextusában írta meg Rudolf Bohren (59). Ezt három érvvel indokolja:

Első érve, hogy a költészet megszólít. „Ha én csak, mint megszólított tudok prédikálni, akkor nyitott leszek arra, ami a költészetből megszólít. Igehirdetőként és teológusként azzal vagyok megbízva, hogy a lelkeket megvizsgáljam, ezért kérdeznem kell, hogy mi és ki szólít meg a költészetben… Természetesen igehirdetőként nem a költészetre vagyok utalva, hanem az Írásra. A költészet ebben ez esetben csak kontextus lesz, több nem" (59).

Másod sorban azért írta Bohren homiletikáját a modern irodalom kontextusában, mert mind az igehirdető, mind az író a nyelvet használja. Nyelv nélkül nem lehet prédikálni. Nyelv nélkül nem tud az író megfogalmazni egy szöveget. De ez a nyelvi közösség Bohren szerint túl megy ezen: „Ha egy igehirdető leírja a prédikációját… akkor ő egy író!" (60).

Végül azért is fontos a Predigtlehre számára az irodalom, mert rálátást ad az igehirdetőnek saját korára: „Mivel a jelen költészete a nyelvet szolgálja annak érdekében, hogy magát kifejezze, szóhoz juttatja a világot, amelyben élünk, amelyben prédikálnunk kell. A kortárs költészetben a kortárs jut szóhoz, aki az én hallgatóm, akkor is, ha az én hallgatóm a kortárs költészetet nem olvassa. A költészettel való foglalkozás által láthatóvá válhat annak a világnak a horizontja, amelyre nézve a mi szavunk érvényes" – mondja az irodalmi díjjal kitüntetett szerző (60).[71]

A Predigtlehre irodalomra való kitekintését három példával érzékeltetjük. Bemutatjuk, hogyan helyezi Rudolf Bohren irodalmi összefüggések közé a bűnről szóló prédikálást, az apokaliptikus prédikációt és a meditációt.

A bűn kérdése kapcsán Bohrennek úgy tűnik, hogy a laikusok inkább képesek arra, hogy a fel nem ismert bűnöket felfedjék, mint az igehirdetők. Meglátása szerint a prófétai lelkület elevenebb a huszadik században az írókban, mint a prédikátorokban. Emlékeztet Friedrich Dürrenmatt *Az öreg hölgy látogatása* című művére, mely egy személy fiatalkori bűnei kapcsán feltárja egy egész város és azzal együtt a jóléti társadalom korrupt voltát (213).

Ugyancsak Dürrenmattra hivatkozik Bohren az apokaliptikus prédikáció tárgyalása folyamán (16.§). Hosszasan idézi Dürrenmatt *Zu den Teppichen von Angers* című írását[72], amelyben a szerző a Jelenések könyve eseményeit ábrázoló faliszőnyegek szemlélése közben elmélkedik az apokalipszisről (270). Ebben az elmélkedésben Dürrenmatt nem azzal

---

[70] *Handbuch der Predigt*. Evangelische Verlagsanstalt. Berlin. 1990. 54.
[71] 1988-ban a berni kanton irodalmi díját (*Buchpreis*) kapta.
[72] In: *Theater – Schriften und Reden*. 1966. 40k.

foglalkozik, hogy az apokalipszis képzeletvilága távol esik a modern embertől, hanem azt fejti ki, hogy nagyon is közel áll hozzánk az apokalipszis, amit mi, emberek idézünk elő. De az író tud arról a lehetőségről, hogy az apokalipszist anélkül a torzulás nélkül lássuk, amit modern korunkban elszenved: „a katasztrófák egyre sötétebben felszálló felhői elrejtik a kegyelem sugarait, amely még mindig nem vétetett el tőlünk" – mondja Dürrenmatt (270). Bohren szerint az író példát mutat az igehirdetők számára azzal, hogy a kegyelemről szóló utolsó mondattal koronázza meg írását. A Jelenések könyve ugyanis az Eljövendőt nem olyannak mutatja be, mint aki mindent tönkretesz, hanem a még mindig érvényben lévő kegyelemre utal, az apokalipszis új „világnézetet" tanít, mely a világot hanyatlásában is abban a dicsőségében látja, melyben teremtetett. Meg kell tanulnunk a világot az Írás aspektusából szemlélni és meg kell tanulnunk az ítéletekben is meglátni a kegyelmet – tanítja homiletikánk (271).

A meditációról szóló paragrafusban (21.§) a Predigtlehre szerzője külön pontot (II/6) szentel Rainer Maria Rilke gondolatainak (367).[73] Amit Rilke a költőkről mond, azt Bohren a lelkészekre alkalmazza. Rilke azt veti költő társai szemére, hogy azok a kényeskedésbe menekülnek, panaszkodnak, amikor mondaniuk kellene valamit, beszélnek az érzéseikről, ahelyett, hogy uralkodnának azokon. Bohren szerint ez azokat a bibliaolvasókat példázza, akiket szubjektivitásuk megakadályoz abban, hogy az Igére hallgassanak. Rilke úgy érzékeli, hogy a költők betegesen használják a kényességgel teljes nyelvet, hogy elmondhassák, hol fáj nekik. Ez annak felel meg, mondja erre Bohren, mikor az igehirdetők a textus nehézségéről panaszkodnak az igehallgatóknak. Panaszkodás helyett a költőknek át kellene változniuk szavakká, ahogyan a kőfaragó katedrálissá válik – véli Rilke. A homiletikus számára ez azt jelenti, hogy az igehirdetőknek panaszkodás helyett meditálniuk kell, hogy ezáltal egzisztenciájuk krisztusivá, igeszerűvé váljon (367). Az Ige által újjáteremtett igehirdető találja meg ugyanis az utat az igehallgatóhoz (498).

Az irodalom felé nyitott Bohren számára a prédikálás nyelvi probléma is. A prédikálás problémáinak közös nevezőjét a némaságban (Sprachlosigkeit) találja meg. Ennek megfelelően beszél Bohren egy beszélő képességét elveszítő világról, melyben a prédikáció megszólal, „néma" egyházról és hallgató Istenről (2.§). Az Isten hallgatása és a néma egyház metaforákkal Bohren az igehirdetés problémáira és az egyházi élet zavaraira mutat rá.

Rudolf Bohren homiletikája elején reagál arra a problémára, hogy a Predigtlehre születése idején a prédikáció sok fiatal teológus számára értéktelenné vált, diákok és igehirdetők azt kérdezték: „Kell-e nekünk teológusként Istenről beszélnünk?" (33) Bohren úgy látja, hogy amíg Barth problémája az volt, hogy teológusként beszélnünk kell Istenről, de emberként erre nem vagyunk képesek, addig a saját korára már maga a beszéd vált kérdésessé és a prédikáció tulajdonképpeni problémája azt lett, hogy beszél-e Isten és nekünk beszélni kell-e róla, vagy hallgat Isten és nekünk is hallgatni kell róla (33). Homiletikánk szerint a problémát Isten oldja meg: „Isten hallgatását olyan hallgatásként kell figyelembe venni és respektálni, mely hallgatást csak Isten maga tudja megtörni, és minden prédikációnak meglepetten kell kérdeznie a megtört hallgatáson csodálkozva: 'Hogyan lehetséges ez?'" (34)

A metafora szerint Isten hallgatása átélhető mind a „néma" egyház gyakorlati működésében, mind annak teológiai munkásságában.

Az egyház gyakorlati életével kapcsolatban azon az álásponton van homiletikánk, hogy Isten hallgatása megtapasztalható, ha a perfekt egyházi apparátusra tekintünk. Ahol az

[73] Rainer Maria Rilke (1875-1926) osztrák költő. A 20. század elején fontos szerephez jutott a német nyelvű irodalom megújításában. Rilke nem „*kifelé*", a hagyományok, a közösség, a mítosz felé kereste a kiutat a századforduló értékválságából, mint Stefan George vagy Hofmannsthal, hanem „*befelé*", önnön költői személyiségének és küldetésének elmélyítése felé. Lírai téren a német esztéticizmus általa jutott a legmesszebbre, és az utókor szemében az ő költői útja bizonyult leginkább és legtovább irányadó példának.

igehirdető beszél, vele együtt suttog, vagy üvölt az egész egyházi lét. Elő- és utószóként megszólalnak az intézmények is, ha az igehirdető beszél. Ezek aláfestik, vagy túlharsogják az igehirdető beszédét – mondja Bohren és figyelmeztet arra, hogy az igehirdetőnek azzal, hogy a szószéken nem egyedül beszél, tisztában kell lennie: „Ha a prédikáció megkockáztatja, hogy Isten hallgatása ellenére egy beszélő képesség nélküli világban beszél, akkor ezzel egy időben, érvényesítenie kell akaratát az intézmény csevegésével szemben” (38).[74]

Rudolf Bohren véleménye szerint Isten hallgatása megtapasztalható, ha a történetkritikai exegézisre tekintünk, mert a teológus diák, aki a Szentírásból akarja az Igét meríteni, éppen az Írás tanulmányozása folyamán találkozik Isten némaságával: „a Bibliát olyan könyvként tanulja meg olvasni, melynek titka a történetkritikai módszer segítségével fejtendő meg” (40). Mivel a barthi felfogás ellenére a második világháború után a történetkritikai módszer azzal az igénnyel lépett fel, hogy Németországban vezető szerepet játsszon a teológiai diszkusszióban, Bohren számára úgy tűnik, hogy a 20. század második felének közepén meg kell jegyeznie néhány dolgot (40). Megjegyzi, hogy a történetkritikai módszer jogosultsága és szükségszerűsége vitán felüli, annak helyét az akadémiai teológia keretein belül általánosan elismerik. Számba veszi, hogy folyamatosan azt állítják, hogy a módszer a prédikáció számára hasznos és szükséges, de azt is hozzáteszik, hogy a prédikálást nem megkönnyíti, hanem megnehezíti (40). Bohren saját véleménye az, hogy „a teológusnak tudnia kell, hogy mit csinál, ha profán módszert alkalmaz. Ha az evangélium minket szabaddá tesz arra, hogy a teológiában profán módszert alkalmazzunk, akkor a teológia felelősségéhez tartozik ennek a módszernek a vizsgálata. Nem a módszer számkivetése a követendő, hanem annak kritikája! Ha a prédikáció zavaraira való tekintettel az exegézis módszere sürgősen kritikára szorul, akkor ez nem azt jelenti, hogy egyedül az exegézist kell a vádlottak padjára ültetni. Ha a prédikáció csodája nem történik meg, és Isten hallgat ott, ahol róla beszélnek, ott vád alatt áll mindenki, aki egyházi vagy tudományos munkája révén a prédikálás ügyében részes – attól függetlenül, hogy szenvedélyesen és szívesen prédikál, vagy nem szívesen, vagy egyáltalán nem prédikál. Amíg a prédikáció krízise fennáll, addig ez a krízis kérdés marad a tudományos teológia számára – így az exegézis számára is” (41).

Mivel a prédikálás problémáinak közös nevezőjét Bohren a némaságban találja meg, ezért arra az álláspontra helyezkedik, hogy egy homiletikának tanítania kell a nyelvet, méghozzá a hit, a remény és a szeretet nyelvét (54-56).

A Predigtlehre szerzője szerint, ha egy homiletika konfrontálódik a némasággal és az atyák hitvallásával – Isten Igéjének hirdetése Isten igéje –, akkor azon fog fáradozni, hogy szóhoz juttassa a hitet és elősegítse, hogy a hit megértse az Igét. Így *a hit nyelvét* fogja tanítani (54-55).

A hit viszont Isten hallgatásával szemben tartja magát az ígérethez, ami szerint szól az Isten. Bohren meggyőződése szerint meg kell valósulnia annak, amiről az atyák szóltak, hogy Isten igéjének hirdetése, Isten Igéje. Ezt az eseményt azzal szolgálhatjuk, ha igehirdetésre készülve szem előtt tartjuk Isten Igéje megszólalásának ígéretét. Ezért Bohren látása szerint a homiletikának a következő feladatai vannak:
- át kell gondolnia a prédikáció jövőjét, mikor a prédikáció elkészítésével foglalkozik;
- rá kell kérdeznie arra, hogyan jelenik meg az eszkhaton a prédikációban és arra is, hogy mi a prédikáció jelentősége a végidőkre nézve;

[74] Bohren rosszalja, hogy az egyház intézményrendszere mást közvetít, mint a prédikáció. Az igehirdetés megtérésre hív, de a kazuálik gyakorlata lehetővé tesz egy döntés nélküli keresztyénséget. A prédikáció szerint az ember nem szolgálhat Istennek és a Mammonnak, de az egyházi adó rendszerével demonstrálja az egyház, hogy számára elsősorban pénzről van szó. Ezért az egyház intézményére, mint olyanra, teológiailag reflektálni kell, történeti helyzetét analizálni kell: meg kell írni az egyházi lét hermeneutikáját. Ez szükségszerű módon az egyház reformja után fog kiáltani (39).

- a homiletikának abból a megfontolásból kiindulva kell tanítani az igehirdetést, hogy Isten szól, hogy Isten a róla való beszédben felénk tart és hozzánk szól, mert Ő az, Aki jön. Így a homiletika *a reménység nyelvét* tanítja (55).

Az a homiletika azonban, amely az igehirdetőnek a hit és a reménység nyelvét tanítja, az Isten- és az emberszeretet iskolájává lesz. Rudolf Bohren megfogalmazása szerint „egy homiletika semmi más nem lehet, mint a kettős nagy parancsolat magyarázata az igehirdető számára. A nagy parancsolat a homiletikában is a szeretet. Ez ad a reménységnek nyelvet és a nyelvnek erőt” (55). Így lesz a homiletika *a szeretet nyelvének* tanára (55).

A némaság, mint a prédikálás problémáinak közös nevezője, legyőzhető tehát a hit, a remény és a szeretet nyelvének elsajátításával. Ezen kívül a némaság legyőzésére szolgál a Predigtlehre szerint a meditáció (21.§) és a hallgatás. Istenre hallgatva kap az igehirdető Igét. Az igehallgatókra figyelve találja meg az igehirdető a megfelelő szavakat (481). De végső soron csak a Szentlélek eljövetele győzi le a némaságot (65), ezért – mondja Bohren – „a homiletikának figyelmeztetnie kell a némává lett egyházat arra, hogy a néma világban van egy beszéd, ami hatalommal bír. A némaságot egy hatalom töri meg, amely titkosan beszél” (71). Ez a hatalom a Szentlélek. Ez a prédikálásra nézve azt jelenti: Az igehirdető az igét a Szentlélektől kapja; így legyőzetik a némaság (84).

A némaság legyőzésén túl a Predigtlehre szem előtt tartja az igehirdetés nyelvének gazdagítását. Ennek egyik módja, hogy az igehirdetők a formatörténetből merítenek inspirációt (137). Ezt nem törvényként írja elő Bohren, hanem egy lehetőséget kínál. „Ami érvényes a költészetre, érvényes lehetne a prédikációra is: A modern költészet avantgard stílusa elfelejtett formákat újra felfedezett és újra alkalmazott, régi formákhoz nyúlt vissza annak érdekében, hogy a lehetőségek körét tágítsa, hogy a meglévőt valami újjal pótolja. A lehetőségeket, melyeket a kortárs exegézis az igehirdetőnek kínál, még távolról sem merítettük ki, mert azok beágyazódtak a hagyományos prédikáció sematizmusába. Ezeket a lehetőségeket a szabadság hangjaként, a nyelv kibővítésének kínálataként kell érteni. A bibliai formákhoz és műfajokhoz való visszanyúlást nem rekonstrukcióként, hanem a nyelv megújításának és kibővítésének impulzusaként kell értelmezni” (137-138). Homiletikánk szerint gazdagítja az igehirdető nyelvezetét, ha a prédikációba idézetet sző (198) és meggazdagodik annak az igehirdetőnek a nyelvezete, aki szívében hordozza hallgatóit, aki gyülekezete tagjaiért él (497).

2.1.3. A Predigtlehre teológiai irányultsága és kulcsfontosságú fogalmai

Rudolf Bohren így vall főműve teológiai irányultságáról: „Az én homiletikám – ellentétben a széles körben elterjedt trenddel – nem az empíria alapvetésén tájékozódik, mert úgy gondolja, hogy a prédikáció krízise végső soron a hit krízisének a kifejeződése, amivel egyedül az empirikus tudományok segítségével nem lehet megbirkózni. Másrészről sokan abban látják a prédikáció krízisét, hogy a dialektika teológia következtében a prédikáció reformátori fogalma megújult, ami az empíria figyelmen kívül hagyásához vezetett… Az ige teológiájával szembeni mai reakciók érthetőek akkor is, ha ezek a reakciók az ige teológiáját már nem értik. Sok traktátusban a kritika az ige teológiájával való visszaélést érinti inkább, mint magát az ige teológiáját… Ezért kényszerítve érzem magam, hogy keressek egy új kiindulási pontot, melyben az empíria, ha vezető szerepet nem is kap, de új méltóságot mindenképpen. Ennek a homiletikának az egész szerkezete mutatja azt a próbálkozást, hogy a prédikálást, mint emberi művet hangsúlyozza, anélkül, hogy az ige teológiájából származó eredetét tagadni akarná” (52-53).

Bohren az új kiindulási pontot a pneumatológiában találta meg homiletikája számára. A Predigtlehre teológiai irányultságát meghatározó gondolatmenet szerint, a Szentlélek nem csak bennünk és értünk munkálkodik, hanem tulajdonképpen mindig velünk együtt is. A

Lélek bevon minket saját cselekvésébe. Aktivizál minket, ha Ő aktívvá válik. Az isteni Lélek és az ember kölcsönös együttmunkálkodásának hangsúlyozása végett *a Predigtlehre kulcsfogalmává teszi a „theonome Reziprozität” (isteni kölcsönösség) fogalmát.* A „theonome Reziprozität” alatt, egy Isten kezdeményezte kölcsönösséget és viszonosságot, egy sajátos partnerséget kell érteni a Szentlélek és az ember között.

A „theonome Reziprozität” fogalma végig húzódik az egész művön. Ez az isteni kölcsönösség teszi lehetővé, hogy Isten Igéjének hirdetése Isten Igéje legyen (76). Ezzel a fogalommal mondja el a Predigtlehre azt, amit egyébként a prédikáció isteni és emberi oldalának nevezünk, hogy az igehirdetés egyszerre a Szentlélek ajándéka és az emberi fáradozás gyümölcse (77). A Lélek szól, és az igehirdető beszél (83). A Lélek által, a vele való partnerségben próbáljuk a Szentírást Jézus Krisztus felől megérteni (112). A meditálás révén megértett Ige a theonom reciprocitásban, az isteni kölcsönösségben lesz gyümölcsözővé (351).

Rudolf Bohren az Ige és a Lélek egységéből következtet a prédikáció stílusára. A formai kérdések kapcsán többek közt azt mondja, hogy ha a prédikáció emberi műve a Lelket akarja szolgálni – és a Lélek szolgálatához tartozik a tartalomnak megfelelő formáért való fáradozás –, akkor ráutalt marad a Szentlélek eljövetelére és munkájára. Ez a ráutaltság relativizálja a formai kérdések problémáját. A prédikációírás technikája csak akkor válik csodává, „ha a technika feláldozza magát annak érdekében, hogy általa a Lélek munkálkodhasson. Ha a technika ilyen módon feláldozza magát, akkor a Lélek igent mond rá, így a technika és azzal együtt a forma új méltóságot kap. Ez az új méltóság a ’theonom Reziprozität’-ben rejlik” (141).

Amint majd látni fogjuk, Bohren a prédikálás alapját abban látja, hogy Isten emlékezik múltbeli cselekedeteire. Ennél fogva – Bohren értelmezése szerint – a prédikáció emlékezés és emlékeztetés Isten múltbeli cselekedeteire. Az isteni és emberi emlékezés kölcsönös vonatkozása viszont „a theonom reziprocitásban él” (162).

A mások által írt prédikációk használata kapcsán kibővül a kulcsfogalom viszonossági köre. A mások által írt prédikációk használata mellett szól Bohren szerint a Predigtlehre alapelve, a „theonom Reziprozität” is: „Az isteni kölcsönösségben nem csak a Lélek és az ember kölcsönössége adott, hanem az egyház tagjai közötti kölcsönösség is. A tagok között is a Lélek az összekötő kapocs” (201). Így mások prédikációjában is ugyanaz a Krisztus szólal meg, mint a saját prédikációban.

A „theonom Reziprozität” fogalma eszkhatológiai összefüggésben is megjelenik. Homiletikánk ugyanis vizsgálja Isten és az ember kooperációját a végidőkre való tekintettel is (14.§/II). Isten és az ember kooperációja dialektikus a Predigtlehre szerint. Egyrészről az ApCsel 1,7 kimondja, hogy Isten országa eljövetelének időpontja kizárólag az Atya dolga, ami azt is jelenti, hogy Krisztus jövőjével nem rendelkezünk (232). Másrészről a Miatyánkban Jézus elénk adja, hogy imádkozzunk Isten országa eljöveteléért. Ha az imádkozást nem akarjuk a „lelki higiénia” területére utalni – mondja Bohren –, akkor a Miatyánknak ezt a kérését úgy érthetjük, hogy Isten függővé teszi jövőjét a tanítványok imádságától (232-233). Bohren úgy látja: „Ez tűnik a kenózis csúcspontjának: Isten nem csak emberré lesz, hanem kiszolgáltatja jövőjét az embernek! A Lélek kitöltetésének ez a végső konzekvenciája. A Lélek ajándékával Isten részesíti az embert az Ő jövőjében” (233). A kooperációban az egyik emberi cselekvés tehát az imádság, a másik az igehirdetés. A Mt 24,14 szerint akkor következik be a parúzia, amikor az egész világon hirdettetik az evangélium. „Az evangélium hirdetése az egész világon és a könyörgés Isten országának eljöveteléért nem oldhatók el egymástól. Aki Isten országáért imádkozik, már Isten országa jövője felé tart. Aki az evangéliumot hirdeti, Krisztus jövőjéért fáradozik” (233). Mind ezekből látszik, hogy Isten szuverén hatalma és cselekvése, valamint az ember cselekvése nem zárják ki egymást. „A theonom reciprocitásnak megfelelően, az Isten és ember közötti

partnerségnek megfelelően, Isten részesíti az embert az Ő eljövendő napjában, bizonyos értelemben Isten napja az ember napja is lesz” (233).

A „theonome Reziprozität” fogalma lehetőséget ad Bohrennek arra, hogy az igehirdetést, mint emberi művet hangsúlyozza úgy, hogy közben kidomborítsa a prédikáció csoda jellegét is. Az isteni kölcsönösség mellett *a „csoda”* fogalma is kulcsfogalom a Predigtlehre-ben, amely újra meg újra megjelenik a műben.

Homiletikájának megírását így indokolja a szerző: „Várok a prédikációra, ami csoda, mert az, Akiről szólnak, a Róla szóló beszédbe beleavatkozik, magához ragadja a szót, úgy, hogy nem csak Istenről és az Ő szabadításáról lesz szó, hanem az Ő igéje eseménnyé válik, szabadító üzenete megszabadít” (24).

Rudolf Bohren tehát a prédikációt csodaként is értelmezi. Ennek két oka van:
1. A prédikáció csodaként való értelmezésével az igehirdetési gyakorlat hatásosságára, eredményességére kérdez rá (28-29).
2. A prédikáció csodaként való értelmezésével Bohren vitába száll a homiletika empirikus irányával, mely nem a prédikáció definiálására teszi a hangsúlyt, hanem az igehirdetés elkészítésére: „Ha a prédikáció alapvető problémája az, hogy a prédikálás folyamán nem történik meg a csoda, akkor kézenfekvőnek tűnik a prédikáció fogalmának tehermentesítése és a prédikáció emberi oldalával való foglalkozás. A prédikáció hatástalanságával mindenféle technikával és recepttel szállnak szembe… Ha nem kerüli el a legújabb generáció azt a veszélyt, hogy elhanyagolja a prédikáció csodajellegének hangsúlyozását a prédikáció emberi oldalával szemben, hogy ezzel elveszítse a csodát, ha az emberi és világi valóságot a prédikálásnál nem kielégítő módon gondolja át, a mai generáció veszélye az lehet, hogy a prédikáció emberi oldalát teszi egyedüli és elsőrendű témájává a homiletikai elgondolásoknak…”(32).

A prédikáció csoda-jellegét a trinitástannak megfelelően mind a három isteni személyre való tekintettel alátámasztja Bohren.

Az Atyára való tekintettel kimondja, hogy a prédikációt Isten legitimálja, ha ez nem így lenne a csoda emberi lehetőség maradna (93). A prédikáció csoda, amennyiben az igehirdetés közben Isten jelen van (vö. 96). Isten jelenlétének csodáját nem garantálja sem a prédikáció írásszerűsége (110), sem a prédikáció textusszerűsége (115). Isten jelenléte a Lélek által válik valósággá.

A prédikáció Jézus Krisztust hirdeti, aki tegnap és ma és mindörökre ugyanaz. Ennek megfelelően a prédikáció csodája abban rejlik, hogy az, Akit prédikálunk jelen van. Ugyanaz van jelen a prédikációnkban, aki egykor jelen volt az apostolok igehirdetésében, és ugyanaz, aki eljövendő ítélni eleveneket és holtakat (142).

A pneumatológia összefüggésében „a prédikáció a Lélek által minősül csodának” (74), mert „kivétel nélkül minden azon múlik, hogy az Atyának és a Fiúnak Lelke közli e magát, ha mi prédikálunk” (87).

Később részletezni fogjuk, hogy Rudolf Bohren számára a prédikáció emlékezés és ígéret, az absolutio meghirdetése és ördögűzés. A prédikáció csoda jellegére nézve ez azt jelenti, hogy ha a Lélek jelen van az emlékezésben és az ígéretben, akkor a prédikálás a csoda kitüntetett időpontjává válik. Ha a prédikáció közli az absolutiot, akkor végrehajtja az ördögűzést, így a prédikáció csodává lesz (318). Bohren számára nem a természet törvényeinek áttörése teszi a csodát csodává, hanem a csoda eredete, ami a Teremtő és a Megváltó cselekedete, amely szabad mindenféle törvénytől (319). Bohren síkraszáll egy olyan csodafogalom mellett, amelyet nem határoz meg a fundamentalizmus, amely az újszövetségi csodákat akarja viszontlátni, sem a racionalizmus, amely a csodát lehetetlennek tartja. Így a világra nyitott gyakorlati teológus azzal a kérdéssel szemléli a természet, a technika, a művészet csodáit, hogy azokban Isten mai is végbe viszi-e a maga csodáit (320).

Végül a prédikáció csodájához hozzátartozik az ember is; mindenek előtt az az ember, aki prédikál (345). Így az igehirdető is csodává válhat: „Ha az igehirdető egyházi alkalmazottból Krisztus követővé válik, akkor egzisztenciájával hirdeti az Eljövendőt, az igehirdető maga jellé lesz, csodává válik a hallgató számára”. (239)

A Predigtlehre célkitűzése – amint az az eddig elmondottakból látszik –, hogy úgy akarja komolyan venni a prédikáció emberi oldalát, hogy közben egy pillanatra se felejtkezzék meg annak isteni oldaláról. A cél elérése kapcsán a szerző meglátása a következő: „Úgy őrzi meg egy homiletika a prédikáció csoda jellegét, és úgy garantálja a prédikáció elkészíthetőségét, hogy oltalmazza az igehirdető szabadságát” (54).

Az igehirdető szabadságának oltalmazása adja homiletikánk harmadik kulcsfogalmát, *a szabadság* fogalmát. Ez a fogalom kiterjed az igehirdetőnek az igehallgatóktól való szabadságára, az igehirdetőnek önmagától való szabadságára, az igehirdető evangéliumi szabadságára, és a gyülekezet szabadságára is.

Az igehirdetőknek a hallgatóktól való szabadságáról a Predigtlehre 25. paragrafusának I. pontja szól a legrészletesebben. Itt Thurneysen ezzel kapcsolatos meglátásait mutatja be Bohren. Ezzel a ponttal részletesen foglalkozik a dolgozat. Thurneysen szerint az igehirdetés kiindulási pontjává nem a hallgatók szükségleteit kell tenni, hanem Isten tiszteletét. Ezért Bohren gyakran utal a 111. zsoltárra: „A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme” (10. vers). „A bölcsesség kezdeteként az istenfélelem elűzi a félelmet és szabaddá tesz. Annak az igehirdetőnek, aki féli Istent, nincs félni valója az emberektől” – olvashatjuk az eljövendő ítélő Bíróról való prédikálás kapcsán (262). Az igehirdető szabadságának is megvan az isteni és az emberi oldala. Egyrészről Isten jelenléte adja az igehirdetőnek a hallgatóktól való szabadságát (455), másrészről az igehirdető akkor szabad és őszinte, ha a meditálás révén elsajátítja az Igét (382).

Az igehirdetőnek szabadnak kell lennie önmagától: „Ha egy homiletika gondoskodik az igehirdető szabadságáról, akkor megpróbálja a prédikátort kiszabadítani önmaga rabságából” – vallja a Predigtlehre szerzője (203). Ennek megfelelően ki akarja szabadítani önmaga rabságából a hivatalnok lelkületű prédikátort, abból a megfontolásból kiindulva, hogy általában az igehirdető hivatalnok is. Így ha egy lelkész prédikál, akkor egy tisztviselő is beszél. „A hivatalnokok általában korrekt emberek” – mondja Bohren, majd így folytatja: „Az a gyanúm, hogy a korrektség oltárán számtalan lelket feláldoznak és tiltakozom az embereket feláldozó korrektség ellen. A korrektség nem keverendő össze az önfegyelemmel. A korrektség leépíti az ember énjét, az önfegyelem legyőzi azt. A korrektség ellentéte ezért nem a felületesség, hanem a szabadság. A korrekt igehirdetők nem szabadok és nincs szabadító erejük. A korrektségnek egy kicsit mindig börtön és fogság íze van. A fogság sokféle lehet. Lehet valaki az exegézis foglya, a dogmatika foglya, vagy önmaga foglya is. Ha az ilyen rabság megjelenik a szószéken, azt a gyülekezet megérzi. Ilyen légkörben megfullad az evangélium. Talán hallanak az emberek egy prédikációt az evangéliumról, de az evangélium maga nem szólal meg. Ezt nevezem embert feláldozó korrektségnek: a prédikátornak fontosabb, hogy helyesen prédikáljon, mint az, hogy az emberek szabadságot nyerjenek és örvendezzenek az evangélium felett” (403). Ezért a hallgatóhoz vezető út az igehirdető megváltozásának útja (497).

Az igehirdető szabadságához tartozik az evangéliumi szabadság legmagasabb foka, melyet Pál apostol így fogalmaz meg: „Mert bár én mindenkivel szemben szabad vagyok, magamat mégis mindenkinek szolgájává tettem, hogy minél többeket megnyerjek…” (1Kor 9,19-23). Rudolf Bohren értelmezése szerint az emberek megnyerése a prédikáció eredményességét jelenti. Az eredményesség feltétele, hogy az igehirdető átadja magát hallgatóinak, feladja önmagát hallgatóiért, olyan szolgaként, aki önmaga elvesztésében is megőrzi szabadságát (461).

Mint látni fogjuk, Bohren számára nagyon fontos kérdés a laikusok aktivitása, a gyülekezet nagykorúsága, és az, hogy a gyülekezet gyakoroljon prédikáció kritikát. Mindez elképzelhetetlen a gyülekezet szabadsága nélkül. Ezért elgondolása szerint a helyes prédikálás szabadságot ajándékoz a gyülekezetnek (87).

A Predigtlehre utolsó mondatai is a szabadságra irányulnak: „A prédikáció kritika folyamán az igehirdető találkozik hallgatóival. Az igehirdető és a hallgató találkozásakor beindul egy teológiai tanulási folyamat, melynek során mindkét fél tanul. Azt a mély szakadékot, amely ma a gyülekezet és az akadémikus teológia között húzódik, ezen a módon lehetne áthidalni. Nem utolsó sorban az igehirdető pedig ahhoz a lehetőséghez jutna, amennyiben vállalja a kritikát, hogy maga is nagykorúvá váljon. A nagykorúvá válás közben szabaddá válna – még arra is, hogy szenvedélyes szerelemmel prédikáljon!" (553)

2.1.4. A Predigtlehre struktúrája

Friedrich Niebergall (1866-1932) véleménye szerint egy homiletikában „mindig a lelkész – az evangélium – az ember összefüggéséről van szó."[75] Más szóval az igehirdetőről, az igehirdetés tárgyáról, és az igehallgatóról. Ez a három témakör megjelenik Rudolf Bohren homiletikájában is, de ezeket megelőzi egy problémafelvető bevezetés és egy, a prédikáció eredetét tárgyaló rész.

Az *Anläufe* (Nekifutás) című **első rész** a prédikálásról, „építő beszédként", mint szenvedélyről szól (1.§), hogy aztán feltárja az igehirdetés problémáit (2.§). Ebben a részben felvázolja a szerző homiletikájának módszerét és felépítését is (3.§).

A prédikáció eredetét tárgyaló **második rész** – *Das Woher der Predigt* címmel – követi a reformátori örökséget és bizonyítja, hogy a Predigtlehre „az ige teológiájából származik" és a prédikáció alapjának az Írást tekinti (6.§). Egyéni felfogást tükröz viszont az ötödik, *Der Name* című paragrafus, amely szerint a prédikáció eredete és léte az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében van. Ebben a névben van a prédikáció alapja és tartalma. Isten neve a prédikáció zsinórmértéke. Isten neve legitimálja a prédikációt, mert egyrészről rámutat a Lélek eredetére, másrészről feltárja a Megnevezett jövőjét és válaszát (90). A Predigtlehre specifikuma a negyedik, a Szentlélekről szóló paragrafus. Itt fejti ki Rudolf Bohren azt a teológiai látását, miszerint a homiletikát a pneumatológiára kell alapozni (I). A pneumatológia jelentősége a homiletikára nézve (II) az, „hogy a pneumatológiai kiindulási pont lehetővé teszi a prédikáció emberi oldalának és elkészíthetőségének új módon való hangsúlyozását" (74). De a pneumatológiai kiindulás módot ad Bohrennek arra is, hogy kimondja: „a dialektika teológia a teológiai primátusa mind a homiletikának, mind a prédikálásnak. A prédikálás a 'reménység Istenén' (Róm 15,13) múlik. Azon, hogy Isten a prédikálás mellett tanúskodik, azt igazolja, megerősíti" (74). Ebben az összefüggésben a Szentlélek a prédikáció eredete, ereje és célja (74). Ugyanakkor e paragrafus szerint a Szentlélek az Ige adományozója és az Ige adománya is egyszerre (III).

A Predigtlehre szerkezetében döntő fontosságú, hogy mit tart Rudolf Bohren a tartalom és a forma egységéről, a „mit" és a „hogyan" kérdések (*Quid – Quomodo*) kapcsolatáról: „…nem tűnik lehetségesnek a forma és a tartalom szétválasztása oly módon, mintha a tartalomnak, mint Isten igéjének isteni jellege lenne, a forma pedig emberi jelleget hordozna, mert ez meg nem engedett módon leegyszerűsíti és hibás módon választja szét az istenit és az emberit. A tartalom és a forma ilyen szétválasztása ellentmond Isten jövőjének, melyben Isten lesz minden mindenekben. Nem veszi figyelembe, hogy ez a jövő jelen van az igében. Ha egy homiletika a reménység nyelvét szolgálja, elkerüli ezt a szétválasztást és az ige érvényesüléséről fog beszélni. Isten jövőjére várva keresi a forma és a tartalom egységét.

[75] Idézi Jürgen Henkys. In: *Handbuch der Predigt*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1990. 35.

A homiletika kettéhasítása a mit és a hogyan kérdésére feltételezi a görög test-lélek szétválasztást és felrobbantja a csoda és a technika egymásban levőségének dialektikáját… A forma és a tartalom szétválasztása figyelmen kívül hagyja, hogy a nyelv, amikor valamit kifejez, már igénybe vesz egy formát. Másrészről egy kimondott forma már egy kijelentés, jelent valamit… A formának meg kell felelnie a tartalomnak … A mit és a hogyan kérdés szétválasztása megengedhetetlen egyszerűsítéshez vezet. Ha egy homiletika lemond a formai kérdésekről és csak azzal foglalkozik, hogy mi a prédikáció, doketistává válik legkésőbb akkor, amikor az öröklött formák elhasználódnak és nem felelnek meg a tartalomnak. Ha egy homiletika elvonatkoztat a tartalomtól, azért, hogy a retorika felé forduljon eltekintve attól, amit hirdetnie kell, elveszíti a tartalmat egy idegen törvény kedvéért. Az is szimplifikálás, ha az ember csak teológiailag nézi a dolgot, és az is, ha valaki a prédikációt csak, mint emberi beszédet vizsgálja. Mindkét esetben kárt szenved a tartalom, mindkét esetben elveszíti a nyelv a szabadságát, és a szabadsággal együtt a hatalmát. Ha egy homiletika szétválasztva tárgyalja a mit és a hogyan kérdést, fenn áll a veszély, hogy az igehirdetés, mint tartalom nyelv nélkülivé válik, mert a tartalom nem találja a szükséges formát, vagy a forma marad üres, mert elhanyagolja a tartalmat. A prédikáció hatalom nélküliségét ebben az összefüggésben akkor úgy lehet meghatározni, mint a hiányzó megfelelést forma és tartalom között (57-58).[76]

Rudolf Bohren szeretné a forma problémáját tárgyi problémaként értelmezni, ezért beszél Isten Igéjének idői formáiról (59). Azt reméli ugyanis: ha a materiális homiletika helyén Isten Igéjének idői formáit kutatja, a történelem aspektusából megoldhatja a textus és a prédikáció feszültségteljes kapcsolatának problémáját. Ez az oka a **harmadik rész** rendhagyó címének: *Die Zeitformen des Wortes. Erinnerung – Verheißung – Gegenwart* (Isten igéjének idői formái. Emlékezés – ígéret – jelen) Ennek megfelelően ez a rész három alpontra tagolódik. A) *Predigt als Erinnerung* (A prédikáció, mint emlékezés). B) *Predigt als Verheißung* (A prédikáció, mint ígéret). C) *Predigt des Gegenwärtigen* (A jelenlévő prédikálása).

A) A prédikáció, mint emlékezés

Ha a prédikáció emlékezés Isten múltbéli cselekvésére, akkor a prédikáció alapja Isten emlékezése (9.§). Ebben az alpontban van szó az elbeszélés jellegű prédikációról (10.§), a prédikációba szőtt idézetekről (11.§), és a bűnre való emlékezésről (12.§).[77]

B) A prédikáció, mint ígéret

A bevezetés jellegű tizenharmadik paragrafus (Die Aktualität der Verheißung [Az ígéret aktualitása]) után, az ígéretként értelmezett prédikációt annak a dialektikának a feszültségében tárgyalja R. Bohren, hogy az eljövendő Úr egy személyben az eljövendő szabadító és az eljövendő ítélő bíró (14.-15.§). Ebben az összefüggésben kap helyet az apokaliptikus prédikációról szóló bohreni tanítás (16.§).[78]

C) A jelenlévő prédikálása

Az élő Úr mai jelenléte sokoldalú. (17.§) De a sokrétűen jelenlévő Úr – egy Úr. Ezért jelenléte különböző módjai alatt annak az egy Úrnak a Lélek által való jelenlétét kell érteni, akinek a nevét prédikáljuk (I). Itt tárgyalja homiletikánk a mennybemenetel ünnepe igehirdetési kérdését (II). Bohren szerint a mennybemenetel ünnepén a markáns üzenet az, hogy Jézus Krisztus Isten jobbján ül. Ez a megfogalmazás hirdeti Krisztus jelenlegi uralmát (283). A Szentháromság Isten sokoldalú jelenlétét hirdettetni kívánó homiletika, az önmagát megüresítő és mennyei dicsőségre jutó Jézus jelenlétét a szegényekben való jelenlétében

[76] A tartalom és a forma szerkezeti egységként kezelésével, a szerkezet kérdését illetően Bohren szembe helyezkedik a következő homiletikákkal: Albert Schädelin: *Die Rechte Predigt.* 1953.; Wolfgang Trillhaas: *Evangelische Predigtlehre.* 1964.; Hans Urner: *Gottes Wort und unsere Predigt.* 1961.; Walter Uhsadel: *Die gottesdienstliche Predigt.* 1963. (58.)

[77] A prédikáció emlékezésként és elbeszélésként való értelmezését a dolgozat 3.5. pontban tárgyalja.

[78] A prédikáció ígéretként való értelmezését is külön tárgyaljuk a 3.5. pontban.

konkretizálja (287). Ezért szól a Predigtlehre arról a prédikációról, mely a szegényekben jelenlévő Krisztust hirdeti (III). Rudolf Bohren szerint Krisztus jelenléte a gyülekezetben is konkrét a Lélek által, ezért a 17. § negyedik alpontjának címe: Predigt von dem als Gemeinde existierenden Christus und Pfingstpredigt (Prédikáció a gyülekezetként egzisztáló Krisztusról és a pünkösdi prédikáció). Bohren szerint a pünkösdi prédikáció iskola példája kellene legyen annak, hogyan kell a gyülekezetként egzisztáló Krisztusról prédikálni (293). E paragrafusban olvashatunk még a Teremtő jelenlétét hirdető prédikációról (V). Az ilyen prédikációnak nem szabad elválasztania egymástól a Teremtőt és a Megváltót és nem szabad megfelejtkeznie arról, hogy egy a Teremtő és a Megváltó, tehát a megváltást nem lehet a teremtéstől függetlenül hirdetni (296-297).

A 18. paragrafus címe: *Binden und Lösen* (Kötés és oldás). A Predigtlehre-ben az oldás és kötés a prédikáció bohreni értelmezésének egyik aspektusa. Ezt a dolgozat részletesen tárgyalja a 3.4. pontban. Az evangéliumok gyógyítási történetei alapján Rudolf Bohren meg van győződve arról, hogy a prédikációt jelek követik. Ez a meggyőződés áll a 19. paragrafus címe mögött: *Predigt und Zeichen* (Prédikáció és jelek). Bohren jelnek nevez mindent, ami a prédikáció körül, a prédikációval összefüggésben történik. Jelnek nevez mindent, ami a Lélek jelenlétére rámutat. „Ha le akarnánk mondani a csodákról és a jelekről, akkor a Lélek jelenlétéről mondanánk le. A prédikáció vagy csoda, vagy semmi” (I, 319). De a prédikáció nem csak csoda, hanem csodamagyarázat is (II). Mindenkorra érvényes, hogy az esemény és interpretáció kapcsolata szignifikáns a prédikációra nézve. A csodamagyarázatként értelmezett prédikáció azt magyarázza, amit Isten ma tesz. „Isten aktuális cselekvése adja a prédikáció ’textusát’ és ezt a ’textust’ exegetáljuk a Biblia segítségével” (321). A csodamagyarázatként értelmezett prédikáció után következik a Krisztus gyógyító hatalmát hirdető igehirdetés (III). Rudolf Bohren kijelenti: a Megváltót, mint jelenlévőt kell hirdetni, mint jelenlévőt pedig, mint láthatóan munkálkodó gyógyítót és orvost kell hirdetni (327).

A 20. paragrafus témája a nyelveken szólás. Ebben Bohren először „védőbeszédet” mond a nyelveken szólás mellett (I), majd a nyelveken szólást a modern nyelvi fáradozások összefüggésébe helyezi (II). *Predigt zwischen Zungenrede und moderner Poesie* (A Prédikáció a nyelveken szólás és a modern költészet között) című alpontban Bohren kifejti, hogy a modern művészetet gyümölcsözővé kell tenni a prédikáció és az istentisztelet számára.[79]

A Predigtlehre **negyedik része** az igehirdetőről szól. A 21. paragrafus a meditációról ad bőséges tanítást. Ebbe a paragrafusba helyezi el Bohren a prédikáció elkészítéséről szóló koncepcióját (V). A 22. paragrafusban az igehirdető, mint példakép áll előttünk. Ezt követi az igehirdető hibáinak katalógusa (23.§). A strukturális kérdések (24.§) között az igehirdető szingularitását, mint problémát veti fel Bohren (I). A probléma kapcsán az izráeli tanúzási jogot, mint az igehirdetési szolgálat jövőbeni formájának modelljét állítja olvasói elé a Predigtlehre szerzője (II). *Dialog- oder Trialogpredigt* (Dialóg- vagy trialógprédikáció) címen olyan kísérleteket mutat be homiletikánk, amikor egy istentiszteleten ketten prédikáltak (III). Ebbe a paragrafusba illeszti bele Rudolf Bohren a laikusok prédikálásának kérdését is (IV).

Az **ötödik rész** tárgya az igehallgató. A hallgatóval kapcsolatban először azt a kérdést igyekszik tisztázni homiletikánk, hogy az igehirdetés a hallgatótól való szabadságban szülessen-e meg, vagy az igehallgatók szükségletein tájékozódjék (25.§/ I-II). E paragrafus harmadik alpontja szerint a prédikáció első hallgatója Isten, a prédikáció második textusa pedig az igehallgató. A 26.§ kulcsot ad a hallgatókhoz. A kulcs neve: praedestinatio. A 27.§

[79] Ezt a pontot figyelemre méltónak találja, és részletesen ismerteti Henning Schröer: *Poetische Predigt. Konturen einer homiletischen Gattung mit Zukunft* című tanulmányában. In: Wilfried Engemann (Hg.): *Theologie der Predigt. Grundlagen – Modelle – Konsequenzen.* Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2001. 123kk.

leírja az igehallgatóhoz vezető utat. Ennek az útnak nyolc állomása van: A hálaadás (I), a látás (II), a kérdezés (III), a hallás (IV), a szeretet (V), álom és vízió (VI), diakónia (VII), megváltozás (VIII).

A 28. paragrafus a hallás témakörével foglalkozik. Itt fejti ki Rudolf Bohren véleményét a homiletika és a kommunikációkutatás kapcsolatáról. Bohren szerint az ige meghallásának rejtélyét a pneumatológia tárja fel, nem a kommunikációkutatás. A kommunikációkutatással szembeni fenntartás azonban nem vezet Bohrennél az e tudományról való lemondáshoz, mert a Lélek a testre töltetett ki (I). Homiletikánk szerint a kiválasztó kegyelem nyitja meg az igehallgató fülét. Így az ember meg tudja hallani az igét. Ebben a hallásban manifesztálódik kiválasztottsága. Az ember, akinek van füle a hallásra, bár hall, de nem tud, és nem akar mindent hallani (503). Nála is működik a szelekció. Erről szól a második alpont (II). Mit tehet az igehirdető annak érdekében, hogy a hallgatók meghallják a prédikáció üzenetét? Erre a kérdésre Bohren úgy próbál válaszolni, hogy elemzi két prédikáció bevezető részét (509-514). Mindkét igehirdetés textusa a Mt 6,24-34. Az igehirdetők Karl Barth és Rudolf Bultmann. Bemutatásra kerül, hogyan veszi fel a szelekcióval szembeni harcot két „nagy” teológus-igehirdető, s hogyan próbálják megszólítani hallgatóikat? (III)

A 29. paragrafus címe: *Das Gespräch* (A beszélgetés). Ebben a paragrafusban Rudolf Bohren egyrészről hangsúlyozza: az igehirdetésnek prédikációból és a prédikáció megbeszéléséből kell állnia. De nem áll itt meg. Ki akarja szabadítani a prédikációt „izoláltságából”, megváltoztatandónak tartja az istentiszteletek „monologikus” struktúráját, e célból azt kérdezi, hogyan lehetne a beszélgetést beépíteni az istentiszteletbe? Két választ talál erre: a közbe kiáltást, és a közbe vetett kérdést (I). Bohren bemutat ebben a paragrafusban egy előkészített beszélgetést, melynek folyamán a gyülekezet öt fős csoportja, a gyülekezet többi tagja előtt, megbeszél egy prédikációt (II). Milyen információkat és hogyan építsünk be az igehirdetésbe? Milyen jelentőséggel bírnak az információk a gyülekezet imaéletére, diakóniájára, proféciájára nézve? – Ezekre a kérdésekre ad választ a 30. paragrafus. Rudolf Bohren kitart amellett, hogy az igehirdetés megújulása elválaszthatatlan az istentisztelet megújulásától. A 31. paragrafusban leír három – „modellnek” nevezett – próbálkozást, melynek folyamán rendhagyó istentiszteleteket szerveztek. A börtönbüntetés volt a témája egy politikai imaestnek (*Politisches Nachtgebet*, I). A II alpontban, egy Genfben rendezett istentiszteletről van szó, melyet a gyülekezet egy csoportja készített elő úgy, hogy az előkészítésben a lelkész szerepe egy színpadi rendezőéhez hasonlított. A harmadik alpont címe: *Gottesdienst als Happening*. Itt egy olyan istentiszteletről van szó, melynek nincs kezdési időpontja, mindenki akkor érkezik a templomba, amikor akar. A textus, rövid kommentárral, a templomajtón van. Néhányan közösen beszélgetnek. Van, aki egyedül imádkozik, meditál. Időről időre történik valami. Megszólal a zene, nyilvánossá válik egy dialógus, valaki rövid prédikációt tart, bejátszanak egy filmrészletet, eljátszanak egy jelenetet.

Az utolsó, 32. paragrafus címe: *Predigtkritik*. Itt mondja el homiletikánk, hogy az igehirdetésnek milyen kritériumoknak kell megfelelnie. De Rudolf Bohren szerint a prédikáció kritika „nem ráadás, vagy a prédikáció függeléke, hanem lényegileg hozzátartozik a prédikációhoz” (544). Az, amiről itt szó van, csak szekundér módon érinti a teológusok homiletikai képzését, primér módon a Bohren által elképzelt gyülekezeti igehirdetésről van szó, mely magában foglalja a gyülekezet prédikáció kritikáját. A prédikáció kritika viszont „csak egy nagykorú gyülekezet által gyakorolható, és akkor lesz a gyülekezet nagykorú, ha a teológiával beszélgetve gyakorolja a prédikáció kritikát. A prédikáció kritikában bizonyul meg a gyülekezet nagykorúsága” (552).

Összefoglalásul bemutatjuk a Predigtlehre tartalomjegyzékét:

ELSŐ RÉSZ: NEKIFUTÁS

MÁSODIK RÉSZ: A PRÉDIKÁCIÓ EREDETE

HARMADIK RÉSZ: AZ IGE IDŐI FORMÁI
EMLÉKEZÉS – ÍGÉRET – JELEN

A) A prédikáció, mint emlékezés

NEGYEDIK RÉSZ: AZ IGEHIRDETŐ

ÖTÖDIK RÉSZ: AZ IGEHALLGATÓ

25.§ AZ IGEHALLGATÓ KÉRDÉSE
- I Prédikáció az igehallgatótól való szabadságban
- II Az igehallgató által kikövetelt prédikáció
- III Az első hallgató és a második textus

26.§ KULCS AZ IGEHALLGATÓHOZ
- I Az igehallgató felfedezése
- II Az igehallgató, mint evangélium az igehirdető számára

27.§ ÚT AZ IGEHALLGATÓHOZ
- I A hálaadás
- II A látás
- III A kérdezés
- IV A hallgatás
- V A szeretet
- VI Álom és vízió
- VII Diakónia
- VII Megváltozás

28.§ A HALLÁS
- I A hallás kérdése
- II A hallásunk részleges –avagy a szelekció
- III Hallás a prédikációban

29.§ A BESZÉLGETÉS
- I A prédikáció és a beszélgetés kölcsönös egymásmellé rendelése
- II A gödenrothi beszélgetés

30.§ INFROMÁCIÓ

31.§ MODELLEK
- I Politikai imaest
- II A rendező, mint liturgus
- III Az istentisztelet, mint esemény

32.§ PRÉDIKÁCIÓKRITIKA – AZ IGEHALLGATÁS, MINT SZENVEDÉLY

2.1.5. Rudolf Bohren prédikációfelfogása és a kortárs homiléták

Annak érdekében, hogy Rudolf Bohren helyét megmutassuk a 20. század homiletikai palettáján, meg kell ismernünk a homiletikára nagy hatást gyakorolt kortársainak prédikáció értelmezését.

A sort két oknál fogva is Karl Barth-tal (1886-1968) kell kezdenünk. Egyrészről azért, mert munkásságával új korszak kezdődött a 20. század teológiájában, másrészről azért, mert Bohren Barth tanítványa volt Baselben. Karl Barth homiletikájában kettős prédikáció definíciót ad. 1. „A prédikáció Isten igéje, melyben Ő maga szól hozzánk a bibliai textus szabad előadásában elhangzó és a jelen emberének szóló magyarázatában, melyet a hivatásának engedelmeskedő egyház egy erre rendelt tagja tart.” 2. „A prédikáció az egyház parancsba kapott kísérlete, melyben egy arra hívatott személy Isten igéjét szolgálja azzal, hogy szabad előadásban, a jelenkor emberéhez szólva egy bibliai szövegrészt megvilágít úgy, mint Istentől hallott üzenetet.”[80]

[80] Karl Barth: *Homiletik.* Wesen und Vorbereitung der Predigt. EVZ-Verlag, Zürich, 1966. 30.

Míg Barth a prédikáció kapcsán egy bibliai szövegrész megmagyarázásáról szól, addig a Barth teológiájához legközelebb álló Eduard Thurneysen (1888-1974) szerint a prédikáció feladata: „Az ember és minden emberi halálát hirdetni. Ahol egy ilyen prédikáció elhangzik, ott Isten a feltámadás igéjével válaszol."[81] A „minden emberi halálát hirdetni" kifejezés mögött Thurneysen homiletikai protestálása rejlik. Thurneysen ugyanis tiltakozik egy olyan prédikáció ellen, mely Krisztust saját céljai érdekében bitorolja, tiltakozik a retorika ellen, tiltakozik az ellen, hogy a prédikáció a hallgatóság szükségleteinek kielégítésén fáradozzon.

Az 1930-as években még a Barth teológiáján tájékozódó Wolfgang Trillhaas (1903-1995) szerint is a prédikáció Isten igéje.[82] „Isten kifürkészhetetlen fensége" azonban Trillhaas szerint megtiltja, hogy ebből egy alapelvet csináljunk, amivel a homiletikában tovább lehet építkezni.[83] Ugyanakkor a homiletika nem indulhat ki abból sem, ami tapasztalati úton hozzáférhető, vagy a tapasztalat felől magyarázható. Trillhaas szerint, aki meg akarja találni a prédikációhoz vezető utat, annak a prédikációt olyan megbízatásként kell respektálnia, mely magyarázatát a történő kijelentésből kapja.[84] Trillhaas homiletikája négy fő részből áll: 1. A prédikáció, mint Isten Igéjének átadása 2. Prédikáció és textus 3. A prédikáció, mint beszéd 4. A prédikáció, mint a lelkész szolgálata. A négy fő rész előtt bevezető rész található, melynek két pontja van. 1. Prédikáció és liturgia 2. Ige és sákramentum. W. Trillhaas ezzel a szerkezeti megoldással a prédikációt a liturgiához és a sákramentumhoz köti. Trillhaas abból indul ki, hogy a prédikáció nem a liturgia ellenpólusa, hanem a liturgia lényeges része. A prédikáció hitre hívja a gyülekezetet, a gyülekezet pedig a liturgiában való részvételével vallja meg hitét.[85] A prédikáció ugyancsak szükséges kapcsolatban áll a keresztséggel és az úrvacsorával. A prédikációt a két sákramentum megerősíti és magyarázza –mondja Trillhaas.[86]

Ebbe, a prédikációt dogmatikusan, az Ige teológiája felől értelmező vonulatba illeszthető be Rudolf Bohren homiletikai gondolkodása és főműve, a Predigtlehre. Ebben Bohren visszanyúl a klasszikus reformátori megfogalmazáshoz: „Praedicatio verbi Dei est verbum Dei".[87] A Predigtlehre összefüggésében ez azt jelenti, hogy Bohren, korának a prédikáció területén tapasztalható zavarait szembe állítja a reformáció idejéből származó klasszikus megfogalmazással, amely a reformátori atyáknak a prédikációval kapcsolatos hitét vallja meg. „Ezzel kapcsolatban meg kell figyelni: A prédikáció mivoltát hittételként fogalmazzák meg. A hit mondja meg, hogy mi a prédikáció. Mivel a prédikációban a hitről van szó, egy homiletika nem vonatkoztatható el a hittől."[88]

Annak ellenére, hogy Rudolf Bohren a Predigtlehre-ben saját prédikáció definíciót nem ad (3.§/1), homiletikájában nevezi a prédikációt emlékezésnek, elbeszélésnek, ígéretnek, absolutionak, ördögűzésnek. Ezeket a prédikáció értelmezéseket külön pontban tárgyalja a dolgozat.

Rudolf Bohren homiletikai felfogása ellenpólusa az Ernst Lange (1927-1974) és a Gert Otto (1927) nevével fémjelzett empirikus és retorikus homiletikának.

Ernst Lange homiletikai kiindulási pontjává az igehallgatót tette. Erre az az egyháztársadalmi helyzet késztette, amely körülvette kora keresztyén emberét. Számolt azzal, hogy a homiletikai szituációt komolyan kell venni. A homiletikai szituáció témáját 1965-1968 között dolgozta ki Lange. Célja az volt, hogy reagáljon a hagyományos parókiális helyzet

---

[81] Eduard Thurneysen: *Die Aufgabe der Predigt.* In: Das Wort Gottes und die Kirche. Aufsätze und Vorträge. ThB 44. 1971. 95.

[82] Wolfgang Trillhaas: *Evangelische Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1935. 33.

[83] Wolfgang Trillhaas: *Evangelische Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1935. 38.

[84] Wolfgang Trillhaas: *Evangelische Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1935. 39-40.

[85] Wolfgang Trillhaas: *Evangelische Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1935. 11.

[86] Wolfgang Trillhaas: *Evangelische Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1935. 24.

[87] Teszi ezt akkor, amikor az empirikus homiletika már elkezdi térhódítását, az ige teológiáját egyre több támadás éri, a reformátori felfogást a homiléták egy része mitikusnak tartja.

[88] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 49.

megváltozására az ipari társadalomban. Az e területen végzett úttörő szolgálata miatt hatalmas jelentősége volt Lange-nak a német egyházi reform megindításában. Reform törekvéseinek tapasztalatát *Theorie kirchlichen Handels* (Az egyházi cselekvés elmélete) című könyvében foglalta össze. Lange érdeklődését főleg az váltotta ki, hogy az iparosodó környezetben elsősorban a lelkészeket érinti a parókia problémája, ami Lange szerint „a lelkészi hivatás kríziséhez" vezet. Ez azt jelenti, hogy a hivatal (a lelkipásztori tiszt – Amt) igényei és a társadalmi életvalóság éles ellentétbe kerülnek. A parókiális gyülekezetet pásztori perspektívából közelíti meg, és főleg az egyháztagok igényét vizsgálva keresi, hogy mit jelent az Ige szolgálata ebben a helyzetben.[89]

Ernst Lange a dogmatikus prédikáció-fogalom igényét a vasárnaponkénti prédikációra változtatja: „…nem azt kell kérdezni, hogy a prédikáció 'praedicatio verbi divini'-e, nem a prédikáció lényegére és a prédikációhoz fűződő ígéretre kell rákérdezni, hanem a konkrét homiletikai aktusra, a prédikálás heti feladatára és e feladat megoldására."[90] Lange véleményéből láthatjuk, hogy kézenfekvő az ige teológiájával szembeni kontraszt. De kézenfekvő a kontraszt Lange és Bohren homiletikai felfogása között is. Csak két példa erre: 1. Amíg Bohren a hit és a Szentlélek felől értelmezi a prédikációt, addig Lange a prédikációt a kommunikációs folyamat célja és sajátossága felől értelmezi.[91] 2. Rudolf Bohren prédikáció értelmezésében legjellegzetesebb vonás, hogy a prédikálást absolutionak és ördögűzésnek tartja, Ernst Lange prédikáció értelmezésének legjellegzetesebb vonása pedig, hogy a prédikációt a hallgatóval való beszélgetésként fogja fel: „Prédikálni azt jelenti: beszélek a hallgatóval az életéről. Beszélek vele a tapasztalatairól és a meglátásairól, a reményeiről és a csalódásairól, a sikereiről és a kudarcairól, a feladatáról és a sorsáról. Beszélek vele az ő világáról és ebben a világban való felelősségéről. Beszélek vele létének fenyegetettségéről és esélyeiről. Ő, a hallgató az én témám és nem más; nyilvánvalóan: ő, a hallgató Isten előtt."[92]

Már Ernst Lange homiletikai munkássága jelezte, hogy a homiletika nem fog az idők végezetéig az ige teológiájának alapján állni. Gert Ottonál pedig már azt látjuk, hogy ő, a homiletikához kapcsolódó teológiai problematikát, a retorikába tagolja be.

Gert Otto (1927-2005), a világszerte ismert valláspedagógus, a vallásokta-tás felől érkezett el a gyakorlati teológiához. Ezt bizonyítják a *Neues Handbuch des Religionunterrichts* (1972), *Schule und Religion* (1972) című könyvei. 1992-ig Mainzban a gyakorlati teológia professzora volt, előtte valláspedagógiát tanított a hamburgi pedagógiai intézetben és a hamburgi egyetem teológiai fakultásán. Gyakorlati teologusként kortársai között az egyik legtermékenyebb szerző volt.[93]

Gert Otto a maga homiletikáját „ellen-típusnak" értelmezi. Ennek megfelelően a Predigt als Rede (*Prédikáció, mint beszéd*) című művének már az előszavában kijelenti, hogy

---

[89] Vö. *Találkozások Istennel és emberrel.* Ernst Lange gyakorlati teológiája. Szerkesztette: Kocsev Miklós. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 41.
Ernst Lange 1927. április 19. született Münchenben. Teológiai tanulmányait Berlinben és Göttingenben végezte, 1946-1950. között. Először ifjúsági lelkész volt, majd Münchenben segédlelkész, később gyülekezeti lelkész. 1963-tól 1965-ig a berlini teológiai főiskola gyakorlati teológiai tanszékét vezette, aztán újra gyülekezeti lelkészként szolgált Berlinben. 1968. januárjától 1970-ig az EVT főtitkárának tanácsosaként ténykedett. 1972-ben díszdoktorává avatta a tübingeni egyetem. 1973-tól Hannoverben a német felső egyházi vezetés (Oberkirchenrat-Kirchenkanzlei EKD) egyik tagja volt. Az egyházi élet tervezése (Kirchenplannung) volt a feladata. 1974. július 3-án halt meg Windhaagban (Ausztria).
[90] Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 19.
[91] Vö. Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* 4.§; Ernst Lange. In: Handbuch der Predigt. 51-52.
[92] Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 58.
[93] Főbb művei: *Praktisch Theologisches Handbuch* (1975), *Einführung in die Praktische Theologie* (1975), *Predigt als Rede* (1976), *Von geistlicher Rede* (1979), *Praktische Theologie* (1988). Gert Otto alapította a *Theologia Practica* című folyóiratot 1965-ben.

ezzel a könyvével meg akarja kérdőjelezni a prédikációról szóló uralkodó tanítást, amelyre rávetődik Karl Barth és Rudolf Bultmann árnyéka.[94] A homiletikai örökséggel szemben Gert Otto-nak két kifogása van. Az egyik kifogása a homiletikának a dogmatikához való viszonyát illeti. Gert Otto meglátása szerint a homiletika függővé tette magát a dogmatikától. A dialektika teológia dogmatikai normáinak árnyékában dolgozták ki a homiletikát Barth és Bultmann óta.[95] Bohren Predigtlehre-je Gert Otto számára ennek újabb bizonyítéka. Gert Otto másik kifogása a homiletikának az exegézishez való viszonyát illeti. Véleménye szerint a rendszeres teológia premisszái által vezetett homiletika táplálja azt az elképzelést, hogy a konkrét prédikáció levezethető a történet kritikai exegézisből.[96] Ennek példáját a Göttinger Predigtmeditationen-ben látja Gert Otto. Az az elgondolás, hogy a homiletikus a maga tanítását levezetheti a dogmatikából, az igehirdető pedig levezetheti a maga prédikációját az exegézisből, Gert Otto szerint alapvető tévedés, amiért a háttérben álló két nagyot – Barthot és Bultmannt teszi felelőssé.[97] A fentebb említett előszó első mondata a maga teljességében így hangzik: „Előre bocsátom, hogy ezzel a könyvvel szeretném megkérdőjelezni a prédikációról szóló uralkodó tanítást és szeretnék egy új prédikáció értelmezést vitára bocsátani, egy olyan értelmezését a prédikációnak, ami annak tekinti a prédikációt, ami: beszédnek – tehát retorikával van dolgunk."[98] Az előszóból és az egész műből látható, hogy Gert Otto a retorika, illetve annak sajátos értelmezése felé igyekszik elvinni a homiletikát. Prédikáció értelmezése ennek megfelelően így hangzik: „A prédikációban arról van szó, hogy az egyház fórumán nyilvánosan, érthetően és hatékonyan arról beszélünk, hogy mit jelent ma a keresztyén hit a kor, a világ és a társadalom jelenlegi struktúrájában."[99] Ezzel szemben Bohren számára a retorika idegen törvény: „Ha egy homiletika elvonatkoztat a tartalomtól, azért, hogy a retorika felé forduljon, eltekintve attól, amit hirdetnie kell, elveszíti a tartalmát egy idegen törtvény kedvéért."[100] Mindebből levonható a következtetés: a huszadik század homiletikai palettáján Rudolf Bohren a legmesszebb áll Gert Otto-tól és a legközelebb áll a Karl Barth teológiája által meghatározott homiletikai gondolkodáshoz.

---

[94] Gert Otto: *Predigt als Rede.* Über die Wechselwirkung von Homiletik und Rhetorik. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1976. 5.

[95] Gert Otto: *Die Predigt als Rede- und Kommunikationsprozeß in der Gemeinde.* HPTh III. Gütersloh,1983. 135-149.

[96] Gert Otto: *Die Predigt als Rede- und Kommunikationsprozeß in der Gemeinde.* HPTh III. Gütersloh, 1983. 147.

[97] Gert Otto: *Die Predigt als Rede- und Kommunikationsprozeß in der Gemeinde.* HPTh III. Gütersloh, 1983. 144.

[98] Gert Otto: *Predigt als Rede.* Über die Wechselwirkung von Homiletik und Rhetorik. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln Mainz, 1976. 5.

[99] Gert Otto: *Predigt als Rede.* Über die Wechselwirkung von Homiletik und Rhetorik. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln Mainz, 1976. 72.

[100] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 57.

2.2. A Predigtlehre elemzése

2.2.1. A prédikáció elkészítése

2.2.1.1. Textus és textusválasztás

„A textus és a prédikáció kapcsolatának problémája az evangélikus homiletikákban leggyakrabban tárgyalt témák körébe tartozik” – mondja Rudolf Bohren, utalva a textus szükségességéről szóló, a homiletika történetén áthúzódó vitára.[101]

Ebben az összefüggésben Bohren megszólaltatja azok véleményét, akik elfogadhatónak tartják a textus nélküli prédikációt. Így szóhoz jut Klaus Harms, aki úgy látta, hogy a prédikáció a textus babilóniai fogságában szenved. Megismerhetjük a textus nélkül prédikáló Schleiermacher gondolatát, aki azzal védi magát, hogy egy textussal bíró prédikáció is lehet nagyon bibliátlan, míg egy textus nélküli prédikáció lehet nagyon biblikus. Alexander Vinet meggondolás tárgyává teszi, hogy a textus nem hozza elő a teljes evangéliumot, a textus nélküli prédikáció viszont a teljes evangéliumból meríthet. Otto Haendler szentenciája szerint a keresztyén prédikációra nézve nem az a döntő, hogy textusszerű legyen, hanem az, hogy evangéliumszerű legyen.[102]

A textus szükségszerűségéről szóló vitában Rudolf Bohren szilárdan kitart amellett, hogy a prédikációnak kell legyen textusa. Ezt a következőkkel indokolja: „A Lélek az igét nem általános igazságként adja. Jóllehet a Lélek igéjének igazsága általános, de a Lélek konkrétan beszél… Mindenek előtt a prédikáció konkrétsága érdekében van szükség textusra.”[103] Méghozzá azért, mert Bohren szerint a prédikálásnál nem Isten általános igéjéről van szó, hanem Istennek egy különleges, meghatározott igéjéről. Ezért az igehirdetőnek is kell, hogy legyen egy különleges, meghatározott textusa. „A konkrét textus a prédikáció konkrétságát szolgálja, mert a prédikáció mindig egy konkrét szituációból származik és maga is egy konkrét szituációt teremt.”[104]

Amíg a prédikációk általános dogmatikai igazságokat tárgyalnak, addig Bohrennel együtt síkra kell szállnunk az igehirdetés konkrétsága mellett. Hogy a prédikáció „egy konkrét szituációt teremt”, az inkább Rudolf Bohren hitvallása, mint tudományos meglátása.

Rátérve a textusválasztás konkrétumára, először a perikóparendszerről esik szó, amit Bohren figyelemre méltó módon problematikusnak tart: „A perikóparendszer a maga ciklikus gondolkodásmódjával annak a jele, hogy a korai keresztyénség prófétai forrásból eredő folyóvize egy misztériumvallásba torkollott. Az exodusból évi ünnepkör lett. A Lélek elveszítette szabadságát, hogy az Írás által beszéljen akkor, amikor neki tetszik. Az egyház ráült a Kánonra. Bizonyára nem véletlen, hogy a mai prédikációk időszerűtlensége és absztrakt volta együtt jár a perikóparendszer kedvelt alkalmazásával.”[105]

A perikóparendszerrel szemben Bohren előnyösnek találja a lectio continua alkalmazását. Az igehirdető számára azért előnyös ez a módszer, mert hosszú távra előre tudja tervezni a készülését. Ez segíti őt az exegetikai munkájában és a meditáció alkalmával jobban a textusok mélyére tud hatolni, mint a perikópák váltakozása közben. A gyülekezet számára azért előnyös a textusválasztásnak ez a módja, mert tudja, hogy mi következik.[106]

---

[101] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 115.
[102] A felsorolt vélemények a *Predigtlehre* 115. oldalán találhatók Bohren dokumentációjával.
[103] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 116.
[104] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 116.
[105] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 118.
[106] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 119.

2.2.1.2. Exegézis

Az igehirdetés elkészítésének folyamatában a textusválasztást az exegetikai munka követi. Érzékelve azt a homiletikában mutatkozó tendenciát, mely megtörni igyekszik az exegézis primátusát, Rudolf Bohren hangsúlyozza, mennyire hasznos az exegézis a prédikáció számára. Az exegézis hasznát a következőkben látja.

Az exegézis feltárja a textus eredeti üzenetét. Ezzel megóvja az igehirdetőt attól, hogy őt saját hallgatósága félrevezesse és megóvja őt az igehirdetés tradíciójától való függőségtől. A kontextust magyarázó exegézis például, elhelyezi az egyes helyeket a nagyösszefüggésben és így megszabadítja az igehirdetőt a kedvenc gondolataitól és megőrzi a helytelen applikációtól. Az exegézis, mivel a prédikációt konkréttá tévő textust magyarázza, segít abban, hogy az igehirdetés konkréttá váljon.[107]

A szótárak, konkordanciák, statisztikák használata megtanít a szavakat megérteni és elhelyezni a fordításban, hozzá segít homiletikai ötletekhez, így az exegézis megtanít – a szó legtágabb értelmében – fordítani.[108]

Az exegézis és meditáció fázisa között Bohren homiletikájában megjelenik a játék fázisa, melyről a homiletikák nem írnak, de amit a gyakorló igehirdetők jól ismernek. Konkrétan arról van szó, hogy az az igehirdető, akinek szenvedélyévé vált a prédikálás, eljátszik a prédikálás gondolatával akkor is, amikor nem készül egy konkrét igehirdetésre. Ezt a szellemi folyamatot Bohren prédikáció-játéknak (*Predigt-Spiel*) nevezi. Az igehirdető jártában-keltében, lovaglás, sétálás vagy utazás közben példákat keres textusokhoz, textusokat keres eseményekhez, jó bevezetéseket talál ki. Ez a „játék" előgyakorlat a tényleges prédikáció elkészítéséhez. Ehhez az előgyakorlathoz hozzátartozik, hogy az igehirdető akkor is igehirdető, mikor nem prédikációírással foglalkozik. Minden információt – emberekről, épületekről, tárgyakról, eseményekről - egy leendő prédikációra nézve tárol el a fejében. A gondolatban tárolt jegyzetanyagot viszont papírra kell addigra vetni, mire egy textusról szóló meditációra kerül a sor.[109]

2.2.1.3. Meditáció

„A prédikáció zavarai mindenek előtt abban sűrűsödnek össze, amit meditációnak nevezünk, abban a közjátékban, ami a textustól a prédikáláshoz vezet" – ezekkel a szavakkal illeszti be Bohren a meditáció kérdését a Predigtlehre teljes összefüggésébe. Rudolf Bohren látása szerint a meditálás folyamatában áll elő a prédikáció, de ez, az a folyamat is, melyben a második paragrafusban leírt „zavarok" újabb nehézségekkel keverednek össze. De a prédikáció minden problémája közös nevezőre hozható: „A textus betűkből áll, a betűk halottak. A halott betűkből kell megszólalnia az evangéliumnak, az életet teremtő Igének. A textusban az van, amit Isten mondott, és az embernek kell elérnie azt, hogy Isten újra szóljon. Hogyan lehetséges ez? Hogyan történhet meg, hogy egy nyomtatott szövegből élő Ige legyen? Hogyan válhat a nyomtatott betű hallhatóvá? Ezeket a kérdéseket feltenni azt jelenti, rámutatni arra, hogy a meditáció problémája nem csupán az igehirdető kérdése, hanem a keresztyén egzisztencia kérdése, talán általában az ember kérdése".[110] Ennek megfelelően Rudolf Bohren homiletikájában nagy hangsúlyt kap a meditáció.[111] Az első zsoltár fölötti meditálásból vonja le a következtetéseket a szerző az igehirdető meditálásának gyakorlatára nézve.

---

[107] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 149.
[108] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 150.
[109] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 372-373.
[110] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 347.
[111] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 347-387.

A meditálás az Ige feletti örvendezés (353). Az ige feletti öröm pneumatológiai szempontból kerül kifejtésre. Gyönyörködni Isten igéjében azt jelenti, örülni az örömüzenetnek (353). Az öröm – a Gal 5,22 szerint – Isten jelenlétének a következménye, a Lélek gyümölcse. Az, aki gyönyörködik Isten igéjében, birtokolja a Szentlelket (353). A Szentlélek birtoklása elsősorban nem egy személyes tapasztalat, hanem egy ígéret (353-354). Aki kinyitja az Írást, betűket és szavakat lát maga előtt. A betű nem a Lélek, a szavak nem az Ige. Szentlélek nélkül az olvasó csak Isten távollétét tapasztalja meg, olvasás közben bánatot és fájdalmat érez. A Szentírás Szentlélek nélkül nem lenne Szentírás, és Ige nélkül nem lenne mienk a Lélek. Mivel az Írás a Lélektől ihletett, úgy tudom megragadni az Írást, hogy várok a Lélek új cselekvésére. Aki az Írást felüti, az ne azzal számoljon, hogy Isten távol van, hanem azzal, hogy a Lélek jelen van (354). Viszont így a meditációhoz lényegileg hozzátartozik a Szentlélekért való könyörgés és a hálaadás azért, hogy most ígéret fog beteljesedni. Az imádság a meditáció állandó kísérője, mint ahogy a meditáció a hit egyik állandó kísérője. Ha ez másként lenne, akkor a hit nem a prédikációból fakadna (355).

Az exegézis és a meditáció feltételezi és kiegészíti egymást. Az exegézis a textus múltját kutatja, a meditáció a textus jelenét és jövőjét fürkészi. Az exegézis kérdése: mi van a textusban, a meditáció kérdése: mi lesz a textusból a prédikációban. Az exegézis feldolgozza a textust, a meditáció mozgásba hozza a textust. Az exegézis nem tud a „Sitz im Leben"-re kérdezni, ha elvonatkoztat a mától és a holnaptól. A meditáció nem tud a jelenre és a jövőre kérdezni, ha elvonatkoztat a „Sitz im Leben"-től (356).

A meditáció az absolutio feletti öröm. Az oldás és kötés témája jelentős szerepet játszik Rudolf Bohren gyakorlati teológiájában. Ezt bizonyítja, hogy az absolutiot a meditációval is összefüggésbe hozza, mondván, hogy „…az ige feletti öröm az absolutio feletti örömben nyilvánul meg, mert az ige, amiről meditálunk, az örömüzenet igéje, amely ebben a mondatban sűrűsödik össze: 'megbocsáttattak a te bűneid'." (357)

Az ige feletti öröm a szeretet gyümölcse, Isten szeretetének gyümölcse. Istent szeretni és az Ő igéjét mondogatni, egy és ugyanaz a dolog. A szeretet boldogsága örök akar lenni. Ezért a szeretet nem fárad bele az ismétlésbe. A szeretethez állandóság társul (361). Ebben az állandóságban a szeretet az ismétlést nem érzi elkoptatásnak. A régi ige ismétlése közben lehet meghallani egy új igét. Az ige ismétlése, az igén való rágódás feltételezi, hogy még nem, vagy még nem eléggé ismerjük az igét. A megismerés mindig a nem tudás belátásával kezdődik. Ezzel a belátással megragadja a meditáló az igét és azokat a gondolatokat, melyek a Bibliában leírva vannak. Amennyiben az igét ismétlem, igenlem azt. Az ismétléssel magamba fogadom az igét és átadom magam az igének, hogy identitásban legyek vele. Az ige ismétlésével a meditáló bevonódik Isten cselekvésébe. Az ige ismétlésével a meditáló mozgásba hozza az igét, az ige pedig az ő egzisztenciáját. Az ige által mozgásba hozott emberi lélek ige formájú lesz. Az ember új egzisztenciája ige formájú. Az igehirdető új emberré válik, ha igeivé lesz (362).

„A meditáció beszélgetés, az ember magányos beszélgetése Istenével, mely folytatódik az Igéről való testvéri beszélgetésben" – jelenti ki a Predigtlehre szerzője (364). Aztán leírja annak az Amerikában kifejlesztett pszichológiai modellnek a működését, melynek alapján csoportokban sajátítják el a jelentkezők a kreatív problémamegoldó képességet (366).[112] Mivel a gyülekezet kegyelmi ajándékokkal rendelkező tagokból áll, Bohren szerint a gyülekezet tekinthető kreatív problémamegoldó képességgel rendelkező csoportnak (366). Az

---

[112] A modell szellemi atyja Alex F. Osborn. A csoportos foglalkozás lényege, hogy a részvevők engedjék szabadjára gondolataikat, melyek asszociációt idéznek elő. A csoport tagjainak ezeket az asszociációkat kritika nélkül magukévá kell tenniük, anélkül, hogy azokat értékelnék. A módszer azzal számol, hogy a nem tudatos asszociáció segíti a tudatos problémamegoldást. A kurzus célja a gátlások feloldása annak érdekében, hogy a résztvevőknek ne kritikus, hanem kreatív gondolatai szülessenek.

így értett gyülekezet segítheti a lelkészt a prédikációra való felkészülésben, és prédikáció kritikát gyakorolva segítheti az igehirdetési gyakorlat javulását (366).

2.2.1.4. A prédikáció elkészítésének módszere

A meditációról szóló paragrafusban (21.§), a prédikációt előkészítő meditálás (*Zur Predigtmeditation*) címszó alatt találjuk a prédikációkészítés bohreni módszertanát.[113] A prédikáció elkészítését 15 pontban foglalja össze Bohren:

1. Időigény

Az igehirdetés elkészítéséhez időre van szükség. Rudolf Bohren szerint a prédikáció elkészítésére két teljes napot kell szánni. (375) Ha végkép nem áll módjában a lelkésznek, hogy elegendő időt fordítson a készülésre, akkor inkább olvasson fel egy más által írt (11.§/III), jól kidolgozott prédikációt (375). E mögött az intenció mögött ott áll Manfred Josuttis állítása is, mely szerint az igehirdető akkor tud majd valami újat, személyeset, a szituációt érintőt mondani, ha feladatát kreatív teljesítménynek tekinti (375). Ehhez Bohren hozzáteszi, hogy a kreatív teljesítmény alapfeltétele viszont az idő, amit az igehirdető a készülésre fordít (375).

2. Ötletek

Az igehirdetés elkészítésének első lépése, hogy a lelkész, akinek minden vasárnap prédikálnia kell, már hétfőn az anyanyelvén – melyen a gyülekezet is olvassa a Bibliát – elolvassa a textust, amit magával hordoz. Ezzel kezdetét veszi egy asszociációs fázis. Ebben a fázisban, amit az igehirdető lát és hall, összefüggésbe kell hoznia a textussal, és nyitottnak kell lennie arra, hogy a textussal kapcsolatban ötletei szülessenek (375).

3. Fantázia

A prédikáció megírásához fantáziára is szükség van, méghozzá azért, mert az igehirdetőnek a textusról és a hallgatókról egy vízióval kell rendelkeznie (377). Úgy kell látnia a textust és a hallgatót, ahogy azokat Isten Lelke látja. Mert Ő helyesen látja. De mi nem mindig Isten szemével látunk, ezért ilyenkor a mi elképzeléseink hamisak. Ezért a készülés folyamán az ötletek által kialakult elképzeléseinket felül kell vizsgálni. Az exegézis és a dogmatika segít abban, hogy az ötletek a prédikációba már kritikusan feldolgozva kerüljenek bele. Ebben a fázisban az exegézis és a gondolatok szisztematikus átdolgozása újra jelentőssé és fontossá válik (377).

4. Társadalmi vonatkozás

Rudolf Bohren szerint a lelkésznek nem csak az egyénnek kell prédikálnia, hanem a társadalomnak is (377). Ezért a társadalmat, mint egészet összefüggésbe kell hozni az igével (377). Ha a prédikációnak azokat is meg kell szólítania, akik nem egyház közeliek, akkor a lelkésznek a világiak tanítványává kell válnia (377-378). Fontos, hogy az igehirdető kíváncsi legyen az emberekre és találkozzon velük. Az emberekkel való beszélgetésből születik olyan prédikáció, ami az embereknek megfelel és az embereket megszólítja (378).

5. A textus üzenete

A kommentárok segítenek abban, hogy megtaláljuk a textus sajátságos üzenetét, meglássuk, hogy mi az, amit csak ez a textus mond így el. Ha egy fő fogalom dominál, annak érdemes utána nézni egy konkordanciában és a Kittel szótárban. A textus sajátságos üzenetét meg kell próbálnunk bele helyezni a teljes Írás összefüggésébe. Ezért meg kell néznünk a párhuzamos helyeket, ószövetségi textus esetén az újszövetségi vonatkozásokat, újszövetségi textus esetében az ószövetségi vonásokat. Figyelembe kell vennünk a textus hatástörténetét, különösképpen az egyházatyák és a reformátorok magyarázatait (378).

---

113 Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 374-387.

6. Rendszeres teológia

Az igehirdetőnek Krisztust kell hirdetnie és dicsőítenie. A prédikáció dogmatikai mércéje, hogy az adott prédikáció naggyá teszi-e Krisztus nevét. Ez dönti el, hogy a prédikáció tiszta tant hirdet-e? De a tiszta tan kérdésénél nagyobb problémának találja a Predigtlehre szerzője azt a kérdést, hogy azt, amit az igehirdető jól gondol, azt a hallgató helyesen érti-e? A prédikációnak nem csak a dogmatikai követelményeknek kell megfelelnie, hanem az is fontos szempont, hogy ami a prédikációban jó, azt a gyülekezetnek jól is kell értenie; ezért kell a hallgató hallásáról is meditálni (378-379).[114]

7. Prédikációk olvasása

Bohren arra buzdítja az igehirdetőket, hogy olvassák mások prédikációit (379). Ez több oknál fogva fontos. A jó prédikációk olvasása bátorítást nyújt a prédikáláshoz. Egy más által írt prédikáció megadhatja az alaphangját a saját prédikációnak, vagy találhat benne az igehirdető olyan elemeket, amiket felhasználhat a maga igehirdetésében. Erre szabadsága van, annál is inkább, mert nem ő az első, aki az adott textust magyarázza (379).

8. Szükségszerűség

A prédikáció készítés állomásai tehát a következők: személyes találkozás a textussal, exegetikai munka, dogmatikai kontroll, a szociológiai és pszichológiai tényállás megvilágítása, igehirdetések olvasása. Ezek után elérkezik az igehirdető oda, hogy felvázolja a prédikáció diszpozícióját és leírja a prédikációt (379).

Ezen a ponton azonban meg kell állnia, nem szabad sietnie, mert előfordulhat, hogy mind azt tudja, amit el kell mondania, de amit mondani akar, az sem szükségesnek, sem kényszerítő erejűnek nem tűnik. Ilyenkor minden azon múlik, hogy elhamarkodottan, addig, amíg az Ige őt meg nem ragadja, ne kezdje el leírni az igehirdetést, mert csak az Ige által megragadott igehirdetőnek lesz hatalma, hogy megragadja hallgatóit. Egy textust végtelenül sokféleképpen lehet magyarázni. De egy prédikációban csak egyféleképpen. Amíg ezt az egyet meg nem találta az igehirdető, addig ne kezdje el leírni a prédikációt (379-380).

A prédikátornak ilyenkor erősnek kell lennie, és el kell hordoznia azt a feszültséget, hogy tudja, hogy mit kellene mondania, de még sincs mondanivalója, olyan mondanivalója, amelynek elmondására érez egy belső lelki kényszert. Ebben a feszültségben a további meditáció és az imádság vezet tovább. Kiáltás ahhoz, aki még nincs itt, de a prédikációban már, mint jelenlévőt kell köszönteni. Ezután megjelenik a belső lelki kényszer, ami abban nyilvánul meg, hogy az Írás kényszerítőleg hat. A Lélek jelenlétében a feszültség feloldódik, a kényszer felerősödik. A diszpozíció elkezd prédikációvá fejlődni: „az igehirdető a textus fogságából az új prédikáció fogságába kerül" (380).

9. Kritikus beszélgetés

Rudolf Bohren gyakorlati teológiai gondolkodásában igen nagy szerepet játszik a gyülekezet. Ez megnyilvánul abban is, hogy előirányozza, hogy a lelkész a leírt prédikáció születése folyamán és a készülés befejeztével is beszélgessen a gyülekezettel. Amit elmondani gondol, azt konfrontálja mind a gyülekezet mélyebb hitű, mind kételkedő tagjainak képviselőivel (381).

10. Memorizálás

Az igehirdetés leírásával nincs vége a készülésnek. A leírt prédikációt memorizálni kell. A memorizálás lényege nem a magolás, hanem az, hogy az igehirdető eggyé váljon a prédikációjával, bele bújjon abba, együtt éljen vele (381-382).

11. Az éjszaka

Ernst Fuchs szerint egy igehirdetőnek pihentnek kell lennie (382). Bohren ezt azzal egészíti ki, hogy aki vasárnap délelőtt a maga legjavát akarja adni, annak kipihentnek kell lennie (382).

---

[114] Ezt a szempontot nem veszi figyelembe sok magyarországi igehirdetés.

12. Istenfélelem

Az igehirdetőre különösképpen vonatkozik az ige: „mert szavaid alapján mentenek fel, és szavaid alapján marasztalnak el téged.” (Mt 12,37). Ezért a prédikáció leírása után az igehirdetőnek meg kell vizsgálnia, amit leírt, hogy amit mond, az Krisztust dicsőíti-e, Isten cselekedeteit hirdeti-e, vagy emberi cselekedeteket követel, nem hallgat-e el gyáván valamit, amit el kell mondani, nem mond-e szükségtelen vagy sértő dolgot, amit nem szükséges mondani (383).

13. A prédikálás

Nagy különbség van a prédikáció megírása és a prédikáció elmondása között. Ezt a nagy különbséget úgy hívják: hallgatóság. Míg készüléskor a papírral néz szembe az igehirdető, addig a prédikálás alkalmával a hallgatóival. A papíron lévő prédikációnak most meg kell találnia a hallgató fülét, be kell hatolnia a hallgató szívébe. A meditálás a prédikálásban összesűrűsödik, az ige halk mormolása hangos beszédben folytatódik, ezzel a prédikáció közöl a hallgatóval egy lelkületet, hogy a hallgató gondolkodjon az igén, bevonódjon a lelki síkon szüntelenül zajló meditációba és megtalálja a feltámadás prelúdiumának hangnemét (383).

14. Meditálás az istentiszteletről

A lelkésznek nem csak az igehirdetésre kell alaposan felkészülnie, hanem az istentisztelet liturgiai elemeire is. Isten nevének megszenteltetését kell szolgálnia az imádságoknak. Az énekeket úgy kell kiválasztani, hogy azok a prédikáció „kommentárjává” váljanak az istentiszteleten (385).

15. A prédikáció utóélete

Az igehirdetési gyakorlatnak arra a gyengeségére mutat itt rá Bohren, hogy sokkal jobban érdeklődünk az iránt, hogy miként születik meg egy prédikáció, mint a prédikáció utóélete iránt. „Mikor a magától növekvő mag példázatából (Mk 4,26kk) mítoszt csináltunk, nem vettük figyelembe, hogy a prédikált Ige tovább akar hatni, nem figyeltük meg, hogy a prédikált Ige mit akar most munkálni. Ha mi igehirdetők nem maradunk meg a prédikációnk mellett, mi magunk tesszük az igehirdetést hiteltelenné” (385). Ezért a folytonos prédikálási kényszerrel nem kellene bagatellizálni a prédikáció hatására irányuló kérdést, hanem az adott prédikációt a következő vasárnap újra át kellene beszélgetni (385). Az új prédikációra való legjobb készülés az azt megelőző prédikációról való beszélgetéssel kezdődik (385).

2.2.1.5. A prédikáció elkészítésének módszere Ernst Lange-nál és Gert Otto-nál

Amennyivel rövidebb E. Lange homiletikai hagyatéka R. Bohrenénél, annyival rövidebb annak a „használható” módszernek a leírása, amit Lange a vasárnaponta prédikáló igehirdetők kezébe ad.[115] Bár Lange a „prédikációs munkafolyamatot „A” és „B” részre osztja, mégis egy több lépéses, de zárt munkafolyamatról van szó nála.

A munkafolyamat „A” része a következőkből áll:

1. Fordítások összehasonlítása; 2. A szövegmagyarázat története; 3. Exegetikai meggondolások; 4. Feljegyzések a prédikációhoz.

A munkafolyamat „B” része:

5. A legfontosabb szavak analízise; 6. Szisztematikus kontroll; 7. Meggondolások a homiletikai szituációhoz; 8. Prédikáció vázlat.

Később Lange módosította a modellt. A módosított modell így néz ki:

---

[115] Lange módszerét összefoglalja Fekete Károly: *Ernst Lange – az igehirdetésről* címmel. In: Találkozások Istennel és emberrel. Ernst Lange gyakorlati teológiája. Szerkesztette Kocsev Miklós. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 48-51.

Munkafázis „A” **Munkafázis „B”**

I. Ötletek a prédikációhoz	V. Feljegyzések „A”-hoz, alternatív ötletek
II. Példák a prédikációtörténethez	VI. Homiletikai terület
III Exegetikai impulzusok	VII. Rendszeres teológiai impulzusok
IV Prédikáció céljának megfogalmazása – nyelvi problémák összegyűjtése	VIII. A prédikáció lépéseinek megfogalmazása – didaktikai problémák

Lange modelljét könnyen összevethetjük Bohren pontjaival:

Munkafázis„A”	**Bohren**	**Munkafázis „B”**	**Bohren**
I. Ötletek a prédikációhoz	2. pont Ötletek, asszociációs fázis	V. Feljegyzések „A”-hoz, alternatív ötletek	
II. Példák a prédikációtörténetéből	7. pont Prédikációk olvasása	VI. Homiletikai terület	6. pont Rendszeres teológia, meditálni a hallgató hallásán
III Exegetikai impulzusok	5. pont A textus üzenetének megtalálása a kommentárok segítségével	VII. Rendszeres teológiai impulzusok	6. pont Rendszeres teológia
IV Prédikáció céljának megfogalmazása – nyelvi problémák összegyűjtése		VIII. A prédikáció lépéseinek megfogalmazása – didaktikai problémák	8. pont Szükségszerűség, diszpozíció felvázolása

A táblázat mutatja, hogy a tradicionális munkaszakaszok mind a két homiletikusnál szerepelnek, de Lange eljárásában más, hogy „a hallgatóság helyzetével következetesen konfrontálódik.” (N. Hasselmann: Predigthilfen, 144.)

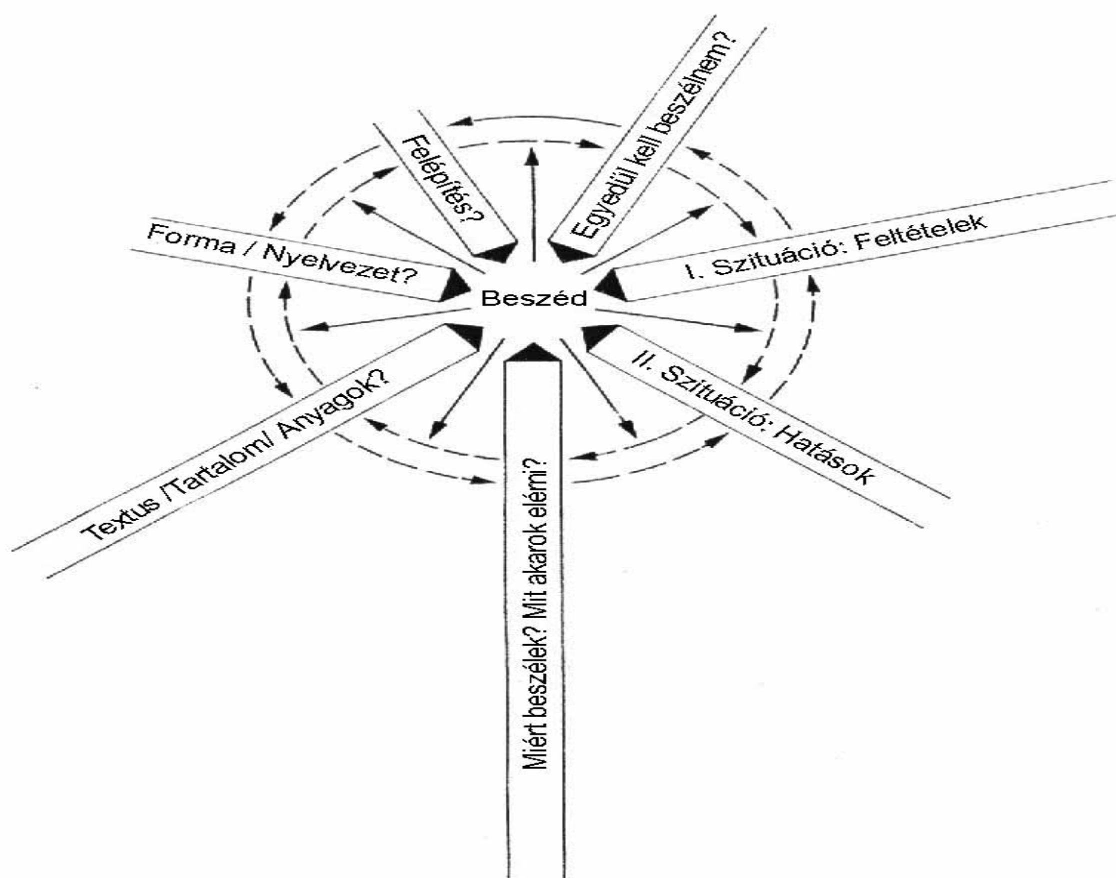
Amennyire eltér Gert Otto prédikáció értelmezése Rudolf Bohrenétől, annyira eltérő módon gondolkodik a prédikáció elkészítéséről. Gert Otto sémájában nem szerepelnek a tradicionális munkaszakaszok.

Amíg Bohren és Lange egy megszámozott logikai sorrendben írják le a prédikáció elkészítésének a menetét, addig Gert Otto egy körívre illeszti a „beszéd” készítés szempontjait.[116]

Gert Otto hét „főtémát” nevez meg:

1. A szituáció, mint a beszéd feltétele.
2. A szituáció, mint a beszédre gyakorolt hatás.
3. Miért beszélek? Mit akarok elérni?
4. Bibliai textus/tartalmak/anyagok
5. Forma/Nyelvezet
6. Felépítés
7. Egyedül kell-e beszélnem? (15.)

[116] Gert Otto: *Wie entsteht eine Predigt?* Ein Kapitel praktischer Rhetorik. Chr. Kaiser Verlag, 1981. 15.

A hét „főtéma" a maga teljességében felöleli a prédikáció-készítés összes kérdését és problémáját (16). Nem kell minden készülésnél minden szempontot figyelembe venni, közülük választani lehet aszerint, hogy az igehirdető mire akarja tenni a hangsúlyt. „Ugyanígy, a különböző igehirdetési szituációk más-más meggondolásokat igényelnek" (14).

Mivel a főtémákból minden esetben választani kell, a kör alakú modell nem zárt rendszerként értendő, melyben a lépések logikusan épülnek egymásra. Mindenki annak a szempontnak a figyelembe vételével kezdi a prédikációkészítést, amelyikkel akarja. Hogy ki, hol lépjen be a körforgásba, azt meghatározza a szituáció figyelembevételének sürgető kényszere, a hallgatóság problémája, az igehirdetés alkalmának jellege (16).

A Gert Otto által „retorikai körnek" nevezett ábrán (15) nyilak mutatják, hogy a témakörök közti mozgás nem egy irányú. Későbbi meggondolások arra kényszeríthetik az igehirdetőt, hogy már tárgyalt kérdésekre visszatérjen és azokat újra feltegye (16).

Gert Otto saját módszerét azért tartja jónak, „mert a bibliai textusokkal és kijelentésekkel való foglalkozás minden más homiletikai megfontolás cirkuláris összefüggésében történik, de nem azok elé állítva. A textus exegézise homiletikailag integrált kíván lenni, mert az exegézis nem maradhat idegen test, hogy aztán a prédikációban megszólaló bibliai kijelentések idegenek maradjanak a hallgató életétől" (16).

Lényeges különbség, hogy amíg Bohren és Lange az exegézist a prédikációkészítés folyamatának elejére helyezi, addig Otto a textust és annak exegézisét egynek tekinti a beszédkészítés hét főtémája közül.

Ha Bohrennél van is szó ötletekről és fantáziáról, a Predigtlehre-n érezhető, hogy szerzője a prédikációt a „bibliai textus szabad előadásának" tartja. Lange azonban már beszélget a hallgatóival, Gert Otto vágya pedig, hogy beszédét megértsék. Ehhez a segítséget azonban nem az exegézistől, hanem a retorikától várja. Ahogy prédikációértelmezésükben,

úgy a prédikáció elkészítését illetően is kiválnak a Barth – Thurneysen – Bohren vonulatból az empirikus és retorikus homiletika képviselői.

Gert Ottó retorikai köre mutatja, hogy a retorikus prédikációszemlélet – miszerint a prédikáció kérügmáját nem minden esetben a textus határozza meg – rányomja bélyegét a prédikációkészítés módszerére is úgy, hogy relativizálja a textust. Ha a prédikáció nem feltétlenül és kizárólagosan egy bibliai textus magyarázata, akkor relativizálódik az exegézis szerepe is a prédikációkészítés útján: „Sok út vezet a prédikációhoz, nem csak az exegézis" – mondja Gert Otto.[117] Egy olyan homiletika azonban, mely nem tartja minden esetben szükségesnek a textust és sok prédikációhoz vezető utat ismer, visszakanyarodik a Barth előtti homiletika, a liberális teológia igeszemléletéhez, mely Isten Igéje alatt értette Isten minden nyilatkozatát a természet és az erkölcs világában. Ez azzal a veszéllyel járhat, hogy a retorikus homiletika követői újra a vetésről, aratásról, szüretről és egyéb témákról prédikálnak majd. Ezért elismeréssel igazat kell adnunk Rudolf Bohrennek, aki a retorikus irányzat megjelenésével egy időben szilárdan kitart amellett, hogy a prédikációnak legyen textusa, és hangsúlyozza az exegézis hasznosságát a prédikációra nézve. Vitathatatlan, hogy a legfontosabb állomás a textustól a prédikációig vezető úton a meditáció, melyben az igehirdető imádkozva küzd Isten Igéjéért.

Felmerül azonban a kérdés, hogy egyházunk sematikus igehirdetésének (egy kis kortörténet, egy kis dogmatikus meditáció, egy kis applikáció) nyelvi unalmán nem segítene-e, ha igehirdetőink nyitottabbak lennének az irodalom és költészet iránt, megtanulnának képekben gondolkodni, és ami a legfontosabb: a retorika szabályinak megfelelően, de legalábbis logikusan építenék fel prédikációikat, melyeket le is írnának. Úgy gondolom, hogy ezeknek a szempontoknak a figyelembe vétele előre vinné egyházunkban az igehirdetés ügyét.

Akármelyik fentebb ismertetett módszerre tekintünk, kreatív alkotásról van szó, melynek célja egy homiletikai műalkotás létrehozása. Ezzel áll szemben sok igehirdető „készülése", mely a textus feletti merengésből – nem meditációból – áll, és melynek eredménye egy három-négy szavas vázlat. Azért is lenne szükség mind a négy egyházkerületben a lelkészek homiletikai továbbképzésére, hogy a „készülgetés" helyére prédikációkészítés lépjen.

2.2.2. A prédikáció hallgatói

Míg Thurneysen 1921-ben a prédikálás kapcsán „minden emberi haláláról" beszél, addig a 20. század utolsó harmadában élő és alkotó homiléták újra nagy érdeklődést mutatnak az igehirdetés hallgatói iránt.[118]

A XX. század második felének homiletikái más és más szempontból figyeltek a hallgatókra. *Jól példázza ezt Hans Werner Dannowski összeállítása, aki így csoportosította a hallgatók elvárásait:* A hallgató, amint azt Barth látta, elvárja, hogy Jézus Krisztus megmentse és bűnbocsánatban részesítse. Bohren látása szerint a hallgató elvárja, hogy jövője szóba jöjjön a prédikációban. Mildenberger szerint a hallgató azt akarja hallani, hogy az

[117] Gert Otto: *Predigt als Rede*. Über die Wechselwirkung von Homiletik und Rhetorik. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln Mainz, 1976. 28.

[118] Karl-Wilhelm Dahm: *Beruf Pfarrer.* 1971.; Hans Werner Dannowski: *Kompendium der Predigtlehre*. 1985.; Manfred Josuttis: *Verkündigung als kommunikatives und kreatorisches Geschehen*. EvTh 32. 1972. 3kk.; Ernst Rüdiger Kiesow: *Predigt.* ThL 1981. 413kk; Christian Möller: *Seelsorgerlich predigen*. 1983.; Gert Otto: *Die Predigt als Rede- u. Kommunikationsprozeß in der Gemeinde.* In: Handbuch der Praktische Theologie. Bd. 3. Gütersloh, 1983.; Jörg Rothermundt: *Der Heilige Geist und die Rhetorik.* Theologische Grundlagen einer empirischen Homiletik. 1984.

üdvösség már itt van. Ernst Lange meggyőződése, hogy a hallgató azt várja el, hogy az igehirdetés világossá tegye szituációját. W. Jetter úgy látja, hogy a hallgató elvárja az igehirdető szolidáris közelségét. Az empirikus kutatások kimutatták: az igehallgató azt akarja érezni, hogy őt megértik, az igehallgató elvárja, hogy az igehirdető hiteles személyiség legyen, elvárja, hogy a prédikáció a bibliai igazságot a maga evidenciájában mutassa fel – mondja Dannowski.[119] A homiletika empírikus iránya felhasználja a lélektan, a kommunikációkutatás eredményeit. Tapasztalati úton igyekszik megismerni a hallgatót, és ezeket az ismereteket integrálja a homiletikába. Az igehirdető igyekezetén kívül, a hallgató ezen elvárásain is múlik, hogy a hallgatót megszólítja-e az igehirdetés vagy nem, figyelmeztet Horst Hirschler. Ezért azt javasolja az igehirdetőknek, hogy ezeket az elvárásokat vegyék figyelembe homiletikai praxisukban annak érdekében, hogy prédikációjuknak megszólító ereje legyen.[120]

Rudolf Bohren már az 1971-ben megjelent Predigtlehre-ben jelentős terjedelmet (443-515) szentel a hallgató kérdésének. A hallgatókat a prédikáció második textusának nevezi, s leírja a hallgatókhoz vezető utat.

Az, hogy a hallgató az igehirdetés második textusa, az egy metafora. Azt mondja el vele Bohren, hogy „nem csak a textus hermeneutikai problémája létezik, hanem a hallgatóság hermeneutikai problémája is. Világok választják el az igehirdetőt a textustól és ugyancsak világok választják el az igehirdetőt a hallgatóságtól. Tévedés lenne azt gondolni, hogy a hallgató, mint kortárs, közelebb áll az igehirdetőhöz, mint a textus" – értelmezi Rudolf Bohren saját közismert mondatát (460). Mivel a hallgató „textus", a hallgatót exegetálni kell, meditálni kell fölötte.[121]

Bohren a hallgatóhoz vezető út nyolc állomását írja le (474-498).

1. Hálaadás a hallgatóért. A hallgatókhoz vezető út a hálaadáson át vezet, mert az isteni kiválasztásnak az emberi hálaadás felel meg. Ha az igehirdető a hallgatót, mint kiválasztottat fedezi fel, akkor abban a meghatározottságában fedezi fel, amely az Istennel való kapcsolatát valójában jellemzi. Ebből az aspektusból kell a hallgatóhoz közeledni. Így a hallgató a kegyelem ajándéka lesz az igehirdető számára (474).

2. A hallgatók helyes látása. A helyes látás elnyeréséért könyörögni kell Szentlélekért, hogy a Szentlélek szemével tudjuk látni a hallgatót, azaz Krisztusban, Krisztuson keresztül (478).

3. A kérdezés. Bohren szerint a következő dolgokra kell rákérdezni: A hallgatók származására, életük történetére, igehallgatási élményükre és arra, mit hallottak meg egy prédikációból (480).

4. A hallgatás. „Aki prédikálni akar, annak előbb hallgatnia kell" – állapítja meg Rudolf Bohren, beleértve mind az igére figyelést, mind a másik ember meghallgatását (481).

5. A szeretet. Szeretet alatt azt érti Bohren, hogy az igehirdető egzisztenciálisan nyitott a hallgató felé. Kitárja a hallgató előtt szívét, hogy szívébe zárhassa hallgatóit. (484).[122]

---

[119] Hans Werner Dannowski: *Kompendium der Predigtlehre*. Gütersloh, 1985. 92-112.

[120] Horst Hirschler: *Biblisch predigen*. Lutherisches Verlagshaus, Hannover, 1988. 384-385.

[121] Rudolf Bohrent a hallgató kérdése a Predigtlehre megírása után is foglalkoztatta, ezért a fenti gondolatmenet az *Auslegung und Redekunst* című könyvében is megjelenik. Itt az alapgondolat úgy variálódik, hogy a hallgatóval hasonlóképpen kell bánni, mint textussal. A hallgatót is „olvasni" kell és „lefordítani". De ebben az összefüggésben a hallgatót nem exegetálni kell, hanem az újjászületés felé segíteni, mert – mondja Bohren – a hallgató az evangélium által új tapasztalatra tesz szert önmagára nézve. Ezért a bibliai textust úgy kell olvasni, hogy abba belelátjuk az igehallgatót. Bohren szerint az igehirdetésből a hallgatónak léte új magyarázatát kell kapnia. Olyan új magyarázatot, mely új létet közöl, mert a textus kijelentést ad arra nézve, mi a hallgató Isten előtt és arra nézve, mivé fog válni a hallgató – fejtegeti Bohren (Rudolf Bohren: *Auslegung und Redekunst*. H. Spenner Verlag, Waltrop, 2005. 180.)

[122] Szív alatt az egzisztencia központját kell érteni. Így „ha az igehirdető teret enged a hallgatónak egzisztenciája középpontjában »*unio mystica*« jön létre a beszélő és a hallgató között" (485).

6. Álom és vízió. Rudolf Bohren gyakorlati teológiájának középpontjában a gyülekezet áll. A gyülekezet, amely nagykorú, „királyi papság”-gyülekezet, mely lelkigondozó gyülekezet, melynek tagjai prédikálnak. Ez a gyülekezet egyrészt a hit tárgya, másrészt Rudolf Bohren nagy víziója. Ebből következik, hogy homiletikájában kimondja: az ige hirdetésével gyülekezetet építő lelkésznek rendelkeznie kell egy vízióval arról, hogy milyenek lesznek majd azok az igehallgatók, akik a jövő gyülekezetét alkotják. „Aki prédikálni akar, annak kell legyen egy víziója a hallgatóról…” (489).

7. Diakónia. Amennyiben a diakónia az evangéliumban meghirdetett üdvösséget a jó cselekedet által felragyogtatja, előkészíti az ige útját a hallgatóhoz, interpretálja a bibliai üzenetet, mivel annak kegyelmes karakterét szemléletessé teszi (494).

8. A megváltozás. Aki az evangéliummal elindul a hallgató felé vezető úton, útközben mássá válik. A hallgató és az evangélium által történik vele valami, ha a Szentlélek élővé teszi számára az igét. A Szentlélek bekapcsolódik a látásába, kérdezésébe, hallásába, szeretetébe, szolgálatába és újat teremt. Már azzal, hogy az igehirdető hálát ad másokért, megváltozik az élete és megmutatkozik: a hallgatóhoz vezető út az igehirdető megváltozásának útja (497).

Látható, hogy a hallgatókhoz vezető utat Rudolf Bohren nem lélektani ismeretek alapján, vagy a kommunikációkutatás eredményei alapján írja le, hanem bibliai, teológiai fogalmakkal, mert ő a prédikáció első hallgatójának Istent tekinti (25.§/1). Amennyiben a prédikáció első hallgatója Isten, úgy a készülés és prédikálás előfeltétele Isten tisztelete, mely magatartás reflektál Isten megígért jelenlétére (454). Isten tiszteletének egyik módja az imádság. Ezért a prédikáció először nem embereket megszólító Ige, hanem Istent megszólító imádság, amit Isten hall (455). „Ebben az értelemben minden prédikációnak liturgiai karaktere van, az evangéliumi prédikáció mindig úton van a doxológia felé, Isten nevének dicsőítése felé” (455). Isten szuverén fenségének tisztelete árad ezekből a homiletikai gondolatokból, és a figyelmeztetés: az igehirdető Isten előtt felelős szolgálatáért.

Rudolf Bohren nem csak a hallgatóhoz vezető út állomásait írja le (27.§), hanem kulcsot is kíván adni a hallgatókhoz (26.§). Bohren „kulcsa” azonban rámutat homiletikájának lényegére. Bohren azért tartja jelentősnek a pneumatológiát a homiletikára nézve, mert „a pneumatológiai kiindulási pont lehetővé teszi – a teológiai elsőbbség tagadása nélkül – az antropológiai aspektus érvényesítését” (74). Ezt Henkys úgy érti, hogy „Bohren meg akarja mutatni: a homiletika dogmatikai és empirikus irányzata közötti feszültség feloldható egy olyan homiletikai kiindulási ponttal, ami nem kompromisszumhoz vezet, hanem konvergenciához, ha a dogmatikai primátusát elismerik és az kritikai instanciaként működik.”[123] Gert Otto már említett kifogása, mely szerint a homiletika függővé tette magát a dogmatikától, mutatja, hogy a „konvergencia” nem jött létre. A prédikálás heti feladatát végző lelkész viszont a hallgató titkát megfejtő „kulcsként” egy dogmatikai tantételt kap: a praedestinatiot, ugyanis Rudolf Bohren úgy látja, hogy ez jelenti a hermeneutikai kulcsot a hallgatóhoz. Ez mutatja, hogy a Predigtlehre egy dogmatikai aspektusból megírt homiletika. Mint ilyen, erősíti az igehirdető hitét, de az igehirdető szolgálatának empirikus oldalát illetően nem sok gyakorlati útmutatást ad.

De vissza a részletekhez. A hallgatót felfedezni azt jelenti a Predigtlehre szerint, hogy őt, mint Isten előtt állót találni meg, őt kiválasztottnak látni (467). A praedestinatio-tan így jelentős homiletikai szerephez jut. A praedestinatio-tan arra utalja az igehirdetőt, hogy az adott hallgatót felfedezze, kreativitáshoz vezet úgy, hogy új látásmódot ad. Megtanít a hallgatóságot második textusként olvasni. A praedestinatio-tan jelenti a hermeneutikai kulcsot a hallgatóhoz (467). A hallgató helyzetéről szóló szociológiai és pszichológiai meggondolások tévedéshez vezetnek Bohren szerint, mert nem a kegyelemből való kiválasztottságon orientálódnak. A hallgató második textusként való értelmezése félreértéshez

[123] *Handbuch der Predigt*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1990. 55.

vezethet, ha a hallgatót, mint második textust nem a praedestinatio-tan fényében olvassuk, mert ez kapcsolja össze az első hallgatót, Istent, a második textussal, a hallgatóval. A kegyelemből való kiválasztottság tanít minket helyesen megérteni a hallgatót és szituációját. A kegyelemből való kiválasztottság nyitja meg a kaput az ismeretlenhez, akinek a fülét keressük. A kegyelemből való kiválasztás megmutatja, hogy mit gondol Isten a hallgatóról, hogy rejtettségében ki is a hallgató valójában. Tehát úgy fedezzük fel a hallgatót, hogy Krisztusban való dicsőségében és méltóságában fedezzük fel. Jobbat nem tudhatunk hallgatóságunkról, mint hogy kiválasztottakból állnak (467).

A kegyelmi kiválasztás a kereszt fényébe állítja a hallgatót. Normatíva az igehirdetővel szemben, hogy hallgatóját nem Krisztuson kívül látja, hanem Krisztusban, Krisztussal együtt, Krisztuson keresztül (468).

Krisztust megismerve felismeri az igehirdető hallgatójában az üdvösségre kiválasztottat. A keresztről fény hullik az evangélium hallgatóira. És ebben a fényben új megvilágításba kerül a hallgató az igehirdető számára. Ez a fény segít az igehirdetőnek abban, hogy új módon vázolja fel magában az igehallgatót, mert ez a fény rávilágít arra, hogy mi határozza meg a hallgatót és mire van kiválasztva. Úgy tanulja meg az igehirdető hallgatóit megismerni, hogy megtanulja, mi az Isten terve velük. A kegyelemből való kiválasztás megtanítja az igehirdetőnek, hogy mi a prédikáció alapja és célja és megmutatja, hogy miért vannak ott a hallgatók. A keresztről jövő fény megvilágítja a hallgatót, mielőtt neki a kegyelem hirdettetik. A hallgatót olyannak kell látni, mint akire a keresztről az üdvösség árad (468).

A praedestinatio-tan üres marad, ha nem fogja át a konkrét hallgatókat és valóságukat. A hallgatókat úgy kell látni, úgy kell exegetálni, mint akik üdvösségre vannak elhívva (468).

Ezzel a szemlélettel Bohren Thurneysenhez áll közel, akitől a Predigtlehre-ben több idézetet is hoz. Ezekből az idézetekből többek között megtudhatjuk, hogy Thurneysen szerint a prédikálás feladata „minden emberi halálát hirdetni" (445), és hogy „nem kell többet fáradozni az igehallgató pszichológiai megértéséért és a úgynevezett emberismeretért" (445). Thurneysen negatívumként adja elő, hogy „a 19. század prédikációjának jellegét, mely jelleg megmutatkozott a 20. században is, a hallgatóság és annak szituációja határozta meg" (444). Amit 1921-ben Thurneysen leírt Die Aufgabe der Predigt (*A prédikáció feladata*) című munkájában, azt Bohren úgy értékeli, hogy „Thurneysen tiltakozik egy olyan fajta prédikálás ellen, amely az istenfélelemről megfelejtkezik, és függővé válik a hallgatótól" (446)[124]

Amennyire egyetért Bohren Thurneysennel, annyira nem osztja Ernst Lange nézeteit. Homiletikájában *A hallgató által kikövetelt prédikáció* (449-452) cím alatt kritizálja Ernst Lange homiletikai koncepcióját.[125] A kritika a Lange prédikáció-felfogásában oly fontos szerepet játszó szituáció kérdését, a hallgató jelentőségét, valamint Lange-nak a textussal való bánásmódját érinti.[126] Mint már említettük Lange számára olyan fontos a hallgató, hogy ezt mondja: „Prédikálni azt jelenti: beszélek a hallgatóval az életéről. Beszélek vele a tapasztalatairól és a meglátásairól, a reményeiről és a csalódásairól, a sikereiről és a kudarcairól, a feladatáról és a sorsáról. Beszélek vele az ő világáról és ebben a világban való felelősségéről. Beszélek vele létének fenyegetettségéről és esélyeiről. Ő, a hallgató az én témám és nem más; nyilvánvalóan: ő, a hallgató Isten előtt. De ez nem fűz semmit hozzá a

---

[124] Thurneysen *Die Aufgabe der Predigt* című, írásban is megjelent előadását Bohren tárgyalja a Thurneysenről írt könyvében is. Rudolf Bohren: *Prophetie und Seelsorge: Thurneysen*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1982. 191-193.

[125] Itt még szelíden, a koncepció pozitívumait is megemlítve. Egy későbbi publikációjában egyaránt hevesen bírálja Lange-t és követőit. Bohren azt állítja, hogy Lange – anélkül, hogy tudott volna róla – annak a gyakorlati teológiai árulásnak a reprezentánsa lett, mely elárulta a hitvalló egyház örökségét. (*Die Differenz zwischen Meinen und Sagen.* Anmerkungen zu Ernst Lange, Predigen als Beruf, Pastoraltheologie 70. 1981. 416-430.

[126] Vö.: Fekete Károly: *Ernst Lange – az igehirdetésről.* In: Találkozások Istennel és emberrel. Ernst Lange gyakorlati teológiája. Szerkesztette: Kocsev Miklós. Pápai Református Akadémia. Pápa, 2004. 51-54.

hallgató életének valóságához, ez sokkal inkább felfedi ennek a valóságnak a tulajdonképpeni igazságát. És ez az igazság nem tehető önmagában való igazságként témává, hanem csak ennek a valóságnak az igazságaként, ennek a valóságnak az ítélő és megmentő, megszabadító és igénybevevő igazságaként. Mind e mellett igaz marad: az én témám, az én hallgatóm."[127]

Bohren kifogásolja Lange-nál, hogy a hallgató válik a prédikáció törvényévé azáltal, hogy ő lesz annak témája, vagyis Bohren szerint Lange „a hallgató túlsúlyának áldozatává válik". Ha a hallgató lesz a prédikáció témája, akkor nem csak a prédikáció címzettje, hanem a prédikáció tárgya is a hallgató lesz. Bohren itt egyenesen azt kérdezi: „Ki óv meg engem akkor a homiletikai manipulációtól"? (451) Bohren támadja Lange-t a homiletikai szituáció túlzott figyelembe vételéért is. „A döntő kérdés, amelyet Lange-nak fel kell tennünk, hogy nem a hallgató és a szituáció válik-e titokban a prédikáció törvényévé. Ha a prédikációt a hallgatóság helyzetére való reakcióként értjük, akkor fennáll a veszély, hogy az re-akciós lesz. Az aktuálisra reagál, a szükségletek szerint orientálódik. Ha a kázus-beszéd válik a vasárnapi prédikáció modelljévé, akkor az drasztikusan demonstrálja, hogy az evangélium prédikációját mennyire veszélyezteti a hallgató szituációja" (450).

A különbség nyilvánvalónak látszik. Ernst Lange a hallgatót és szituációját empírikus aspektusból veszi figyelembe, Rudolf Bohren dogmatikai aspektusból, a hallgató Isten előtti szituációját tartja fontosnak. De a helyzet nem ilyen egyszerű. Bohren más helyen Spurgeont idézve hívja fel a figyelmet arra, hogy figyelembe kell vennünk, hogy képzett gyülekezetnek prédikálunk vagy „bányászok és szénhordók" előtt beszélünk.[128] Tehát a gyülekezetet empirikus aspektusból is figyelembe veszi.

Ezek ismeretében válik igazán érdekessé megvizsgálni, hogyan veszi figyelembe a hallgatóságot Bohren az igehirdetéseiben. Vagy másként fogalmazva, hogyan érvényesül a gyülekezetszerűség elve prédikációiban.

Egy rádiós prédikációjában figyelembe veszi, hogy hallgatói jóléti társadalomban élnek és lenne miből hathatósabban segíteniük a világ éhezőit.[129] *Az új tudat* című prédikációjában az empíria aspektusából látja hallgatóit. Olyannak látja őket, akiknek lelki életük sivár, tanulniuk kell imádkozni, hinni, szeretettel egymás felé fordulni.[130] Temetési igehirdetésében nagyon komolyan veszi a gyász szituációját, a hirtelen haláleset okozta sokkot. Tisztában van vele, hogy a gyászolók messze állnak attól, hogy a temetési igehirdetés elhangzásakor mondják teljes szívvel Jóbbal együtt: „Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen az Úr neve." Beépíti igehirdetésébe azt a helyzetet, hogy a haláleset karácsony és Újév között történt.[131] Az *emlékezés, mint hatalom* című igehirdetésében is az empírikus gyülekezetből indul ki, melynek tagjai hajlamosak elfelejtkezni Krisztus jótéteményéről.[132]

Az első zsoltárról (Zsolt 1.) mondott prédikációjában figyelembe veszi, hogy a gyülekezet tagjainak „kedvet kell csinálni" a bibliaolvasáshoz, tanítani kell őket arra, hogyan olvassák a Bibliát. Nem veszi figyelembe, hogy senki sincs abban a helyzetben, hogy egy igét egész nap halkan ismételgessen magában. A második vers szószerinti értelmezésével már-már a fundamentalizmus talajára téved.[133] A tapasztalat előtt járó reménység és a gyakorló lelkész tapasztalatának dialektikus egységében tekint a hallgatókra a Krisztus-testről és az 1Pt 2,9-ről

---

[127] Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 58.

[128] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 60.

[129] Rudolf Bohren: *Trost.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1981. 15. A berlini rádiós prédikáció címe: *Az idő ismeretlen volta*. Textusa: Préd 3,9-15. Elhangzott 1972. 12. 25.

[130] Rudolf Bohren: *Trost.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1981. 92. Prédikáció a heidelbergi Peterskirche-ben, 1977. 11. 27. Textus: Zsid 10,19-25.

[131] Rudolf Bohren: *Trost*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1981. 136. A prédikáció címe: *Belenyugvás*. Dr. Adolf Dilling temetésén hangzott el, 1977. január 3.-án. Textus: Jób 1,21

[132] Rudolf Bohren: *Geheimnis der Gegenwart*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1965. 54.

[133] Rudolf Bohren: *Seligpreisungen der Bibel – heute*. Neukirchener Verlag. Neukirchen-Vluyn. 1969. 9.

mondott igehirdetéseiben.[134] Mint gyakorló lelkész tudja, és ennek hangot is ad, hogy a gyülekezet nem szent nemzet, hanem „szedett-vedett” publikum, tudja, hogy a gyülekezet tagjai nem Krisztus-testben gondolkodnak és nem Krisztus testének tagjaként élnek, de mint hívő ember hiszi az egyházat, hiszi, hogy a gyülekezet az, aminek Isten igéje mondja: Jézus haláláért választott nemzettség, királyi papság, szent nemzet, Krisztus feltámadása által Krisztus-teste.

Rudolf Bohren igehirdetéseiben duplán veszi figyelembe a hallgatók szituációját. Figyelembe veszi, hogy ők már megváltottak, kiválasztottak, megszenteltek és figyelembe veszi, hogy még nem élnek megváltottakként, még nem tölti el őket örömmel kiválasztottságuk tudata, még messze állnak a szent élettől. Rudolf Bohren igehirdetései gyülekezetszerűek, mert a már igen, még nem feszültségében élő gyülekezetet szólítja meg teljesen tudatosan. Míg a Predigtlehre szerzője a hallgatóhoz a hermeneutikai kulcsot a praedestinatio-tanban adja meg, addig az igehirdető Bohren számol a gyülekezet empírikus valóságával is.

A gyakorló lelkészek nagy kísértése, hogy a gyülekezet tagjait félpogányoknak, vagy unitáriusoknak lássák. Az ilyen igehirdetőknek a hit látását tanítja Bohren professzor. Ha a lelkész megtanulja a kegyelmi kiválasztás fényében látni gyülekezetét, megszabadul kételyeitől éppúgy, mint a gyülekezettel szembeni hívő gőgjétől.

---

[134] A Krisztus-testről szóló prédikációjának címe: *A valódi létről* (1Kor 12,12-27). In: *Geheimnis der Gegenwart*. 134. A 1Pt 2,9-ről mondott igehirdetés az *Ő kinevez* címet kapta. In: Rudolf Bohren: *Der Ruf in die Herrlichkeit.* Verlag Friedrich Reinhardt, Basel, 51.

2.2.3. Az igehirdető[135]

Mielőtt ismertetnénk, mit tart fontosnak Rudolf Bohren az igehirdetővel kapcsolatban, bemutatjuk a R. Bohren és E. Lange közti nézetkülönbségnek azt a részét, amely az igehirdetővel kapcsolatos, annak érdekében, hogy kontúrosabban jelenjenek meg előttünk Bohrennek az igehirdetővel kapcsolatos gondolatai.

Ernst Lange homiletikai koncepciójában az igehirdetőhöz a participáció (részesedés) gondolata társul. Lange egy könnyen kezelhető módszert kíván adni annak a szituációnak a feltárásához, melyben az igehirdetőnek beszélnie kell.[136] A szituáció feltárása Lange meglátása szerint a következő ismeretekből áll: egy különleges hallgatói körnek az ismerete, mellyel az igehirdetőnek dolga van, annak a társadalmi erőtérnek és kapcsolatrendszernek az ismerete, melyben a hallgatói kör él, a homiletikai meteorológiai helyzet ismerete, a lokális helyzetkép ismerete, a gyülekezetnek a keresztyén hagyományra vonatkozó előismereteinek/ítéleteinek ismerete.[137] Ezen ismeretek megszerzésének fontos eszköze a participáció.[138] A beszélő participációja a hallgatóság helyzetében a sikeres kommunikáció és az ige felelősségteljes szolgálatának feltétele Lange látása szerint.[139]

Ernst Lange 1972-ben előadást tartott Bethelben, *Glaube und Anfechtung im Alltag eines Gemeindepfarrers* (Hit és kísértés egy gyülekezeti lelkész mindennapjaiban) címmel.[140] Ebből az előadásból kiderül, hogy Lange megkísértettnek tudja a lelkészt. Az előadás elején kifejti, hogy a lelkész megkísértett lehet, mert minden dolgát elvégezve is eredménytelennek érezheti munkáját, és ez az érzés megkérdőjelezi benne Krisztustól kapott „mandátuma" érvényességét (174-175). Lange szerint a lelkész szenved és megkísértetté válik attól, hogy kompetenciája sok területen csökken, feladatai és a vele kapcsolatos elvárások ugyanakkor növekednek, azonban a teológiai képzés nincs szinkronban a gyakorlati lelkészség követelményeivel (177).[141] Később az előadás kitér arra, hogy a gyakorló lelkész számára, ha nem is kísértés, de több mint zavaró, hogy dilettánsnak érzi magát annak a teológiának a

---

[135] Az igehirdető témakörében utalnunk kell Otto Haendler (1890-1981) *Die Predigt* című, 1941-ben megjelent homiletikájára, melyben a prédikátort tette meg homiletikája kiindulási pontjává, sőt az igehirdető személye lett homiletikája mérvadó orientációs középpontja.

[136] Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 37.

[137] Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 37-39.

[138] Rudolf Bohren vitatja a participáció és ismeret egymáshoz való viszonyát és szerinte Lange könnyen kezelhető módszere akadálya annak, hogy felfedezzük a gyülekezet lelkészre és prédikációra gyakorolt hatását. „Minden azon múlik, hogy a participáció van-e először és utána jön az ismeret, minden azon múlik, hogy a lelkész először a gyülekezet tagja, és mint ilyen, a gyülekezet által elfogadottá válik-e? Minden azon múlik, hogy a lelkész olyan valaki-e, aki tudja, hogy önmagát a gyülekezetnek köszönheti és ezért hálás a gyülekezetnek. Így minden 'ismeret' a 'participáció' szolgálatában áll. Azt hiszem, hogy a gyülekezet kreatív jelentőségét a 'homiletikai aktusban' még távolról sem fedeztük fel igazán. De Lange kezelhető módszere akadálya egy ilyen felfedezésnek, mert elkendőzi, hogy elsősorban az igehirdetőnek a gyülekezetben való létéről van szó és arról, hogy mivé lesz az igehirdető a gyülekezetben és a gyülekezettel együtt, és csak másodsorban van szó egy aktusról" (Rudolf Bohren: *Die Differenz zwischen Meinen und Sagen*. Pastoraltheologie 70. 1981. 427.).

[139] Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 113-116.

[140] In: Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982. 167-191.

[141] Rudolf Bohren kritizáló cikkében (*Die Differenz zwischen Meinen und Sagen*. Pastoraltheologie 70. 1981.) a fogalmi kuszáltság vádjával illeti Lange-t. Az egyházi és társadalmi viszonyoktól való szenvedés gondolatát is a fogalmi kuszáltság közé sorolja be Bohren. „A jelenlegi gyakorlati teológiára nézve éppen ez tűnik példaszerűnek számomra: itt szenved valaki a prédikációtól, az egyháztól, igehirdetői mivoltától és attól, hogy az egyházban van. Szenvedéséből kétségtelenül bűvölet árad. Szenvedése részvétet ébreszt, szimpatikussá teszi őt" (418).

talaján, mely túl komplikálttá vált, de nem reflektál az egyház praxisára (184). Az előadás utolsó szakaszában kiderül, hogy Lange ezeken túlmenően a lelkészek tulajdonképpeni problémájának azt tartja, hogy maguk is tisztában vannak azzal, hogy nem tudják elég pontosan, mit mondjanak és tegyenek, hogy álljanak teljhatalommal hallgatóik mellé (186). Ebből adódnak a valós kísértések. „Az ember tudja, hogy az igazság, amit a szószékről mond, tulajdonképpen nem a teljes igazság, amit az ember maga ismer, hanem az igazság úgy, ahogy a népnek szüksége van rá, ahogy a nép azt elhordozni tudja. Hiszen túl komplikált lenne világossá tenni az emberek számára, milyen komplikált az igazság…”(186). Szörnyű kísértés támadja meg Lange-t a konfirmandusok tanítása közben: „az ember egy elcsábított csábító, arra csábítja a fiatalokat, hogy mondjanak le a boldogságról, az ösztönről, a gondolkodásról, a lázadásról …”(187).[142]

„A hagyományos lelkészi szerepet Lange koncepciójában a lelkipásztor, mint professzionális szomszéd képlet váltja fel, akinek az a feladata, hogy az ember önmegsemmisítési tendenciáival szembeállítsa a jézusi óvás-emelést.”[143] Bohrent ez sem veszi le a lábáról. Amit Lange a lelkészi mivolt nehézségéről és szépségéről mond, azt Bohren összekapcsolja azzal, amit Lange a homiletikai szituációról mond, és kijelenti: „A szép mondanivaló a lelkészről, aki egyre inkább professzionális szomszéddá válik, túl szép ahhoz, hogy igaz legyen annak fényében, amit Lange a lokális helyzetkép kapcsán mond.”[144]

Látható, hogy Lange, akinek Josuttis szerint kulcspozíciója volt a kortársak homiletikai vitájában, semmi olyat nem tudott mondani az igehirdetőről, amivel Bohren egyetértett volna.[145] Lássuk most már, hogy mit mond Bohren az igehirdetőről homiletikájában.[146]

A kiindulási pont az az „izgató” tény, hogy Pál apostol nem Jézus követésére szólít fel, hanem saját példájának követésére (390). Ennek megfelelően végig gondolja a szerző azokat az igehelyeket, melyekben az apostol követendő példaként állítja magát a gyülekezetek elé (390-394). A Pál apostolról, mint példaképről szóló meditációból, vagy inkább bibliai alapvetésből vonja le Bohren a következtetéseket az igehirdető személyére nézve.

Az első következtetés, hogy Pál apostol csak azokban a gyülekezetekben beszél saját példájának követéséről, melyeket maga alapított, melyekben őt személyesen ismerték. Egy példa követése személyes közelséget tételez fel. Ez a prédikálásra nézve azt jelenti, hogy az igehirdetés sokkal több, mint az ige elmondása a gyülekezet előtt. Az ige hirdetéséhez az is hozzá tartozik, hogy az igehirdető a gyülekezet elé éli az igét (393). A példa követéséhez szükséges személyes közelség az igehallgató számára azt jelenti, hogy csak az a karizmatikus személy válhat számára példaképpé, akivel találkozik. Ezért a lelkipásztornak kell rendelkeznie azzal a képességgel, amely alkalmassá teszi őt a gyülekezeti tagokkal való találkozásra (395). A gyülekezeti tagokkal történő ismétlődő találkozásokra a koinonia szót alkalmazza Rudolf Bohren, hogy kimondhassa: „Az az igehirdető lesz képes példaképpé válni, aki koinoniában él hallgatóival” (396).

A meditációs részben a 2Thessz 3,6-9 alapján Bohren úgy látja, hogy Pál apostol egész egzisztenciáját példaképként értelmezi. Ez a példakép mivolt határozza meg nem csak munkásságát, hanem a pénzhez, illetve a keresetéhez való viszonyát is, és ez azt jelenti, hogy „az Ige szolgálata átfogja az egész egzisztenciáját” (391). Így a második gyakorlati

---

[142] A két idézet „tanácstalanná” teszi Bohrent. „Úgy gondolom, aki ennyire meg van kísértve, az még önmagától van megkísértve; önmagában gyötrődik. Még bizonytalan.” (*Die Differenz zwischen Meinen und Sagen*. Pastoraltheologie 70. 1981. 418.)

[143] Fekete Károly: *Ernst Lange – az igehirdetésről*. In: Találkozások Istennel és emberrel. Szerkesztette Kocsev Miklós. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 41. Vö.: Ernst Lange: *Predigen als Beruf*. 164-165.

[144] Rudolf Bohren: *Die Differenz zwischen Meinen und Sagen*. Pastoraltheologie 70. 1981. 428.

[145] Manfred Josuttis: *Materialien zu einer künftigen Homiletik*. In: Verkündigung und Forschung 2/1978. 22.

[146] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 386-401.

következtetés az, hogy a lelkész pénzhez való viszonyulása egyrészt példaszerűen hat, másrészt befolyásolja a prédikálását (397). [147]

A harmadik gondolat a példakép mivolt és a karizma összefüggése. Timóteusnak először fel kellett gerjesztenie Isten kegyelmi ajándékát, melyet a kézrátétel által elnyert (1Tim 1,6), aztán lett Pál követője (2Tim 3,10). Ezt a verset Bohren úgy interpretálja, hogy „amennyiben Timóteus követi a karizmatikust, úgy lángra lobbantja saját karizmáját" (394). Végül Timóteusnak magának kell példaképpé lennie (1Tim 4,12), de ennek alapja, hogy meg ne vesse karizmáját (1Tim 4,14). Timóteus példakép mivolta a karizma használatában válik világossá. A kegyelmi ajándék gyümölcsöztetése útján válik valaki példaképpé – derül ki a bibliai alapvetésből (394). Az applikációs rész szerint karizmatikus személyek ma is élnek köztünk (397). Atyák és példaképek állnak előttünk, azért, hogy azt tegyük, amit ők (398). Szabad kopíroznunk. „Kopírozás révén ragadjuk meg és kapjuk meg azt a kegyelmet, mely a másiknak adatott" (398).

Bohren kulcsszavai tehát az igehirdetővel kapcsolatban: példakép, koinonia, az egész egzisztenciát átfogó igehirdetői szolgálat, a karizmák mozgósítása az igehirdetői szolgálat érdekében. Ezzel szemben, vagy ezek mellett állnak Lange kulcsszavai: participáció, megkísértettség, professzionális szomszéd. Nyilvánvaló különbség, hogy amíg az igehirdető személyét illetően Bohren kiindulási pontja az Újszövetség, addig Lange a változó társadalmi és egyházi szituáció felől gondolkodik a lelkész szerepéről. Éles különbség, hogy amíg Lange az igehirdető lelkész kísértéseivel van el foglalva, addig Bohren azt sugallja az ige szolgáinak: „…gerjeszd fel az Isten kegyelmi ajándékát, amely benned van…" (2Tim 1,6). Nyilván Bohren professzor nem értene egyet, de a koinonia és participáció, a gyülekezeti tagokkal való találkozás képessége és a professzionális szomszéddá válás képessége között nincs akkora különbség, mint amekkora vehemenciával Bohren Lange-t kritizálta. Abban pedig azonosak, hogy az igehirdető teljes egzisztenciáját ott látják az igehirdetői szolgálat mögött.

Olyan vita ez, melyben mindkét félnek igaza van. Igaz, hogy az igehirdetőnek példaképnek kell lennie, aki életével is hirdeti az Igét. Igaz, hogy igehirdetőnek lenni egzisztenciális kérdés. Abban is egyet kell értenünk Bohrennel, hogy a lelkész nem áshatja el gonosz szolgaként talentumait, hanem kamatoztatnia kell azokat. A lelkész személyét illetően azt is meg kell gondolni azonban, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül a megváltozott társadalmi és egyházi szituációt. Ma már nem „urak a papok", akkor sem, ha sok lelkész még ezt nem vette észre. Az Ige szolgáinak szembe kell nézniük megváltozott társadalmi helyzetükkel éppúgy, mint kísértéseikkel, emberi gyengeségeikkel és teológiai képzettségük megrekedtségével.

Az igehirdető személyét illetően még egy teljesen egyéni megjegyzést kívánok itt tenni. Az akadémikus gyakorlati teológiában is, és különböző egyházi fórumokon is bevett gyakorlat, hogy az igehirdető lelkész képére számtalan elvárást rajzoljanak rá. Az igehirdető lelkigondozást is végezzen, családot is látogasson, de otthon is legyen. Megdöbbentő lelki-erkölcsi követelményeket támasztanak az igehirdetővel szemben. Ugyanakkor tétmeccs előtt az edzők megpróbálják levenni a lelki terhet a sportolókról. Meglátásom szerint, többet használna Isten ügyének, ha csökkenne az igehirdetőkre terhelődő elvárások nyomása. A kevesebb elvárás nagyobb teljesítményre szabadítaná fel az Ige szolgáit.

[147] Ezt a gondolatot sokat hangsúlyozta homiletikai előadásain Pásztor János (1925-2007) professzor is.

3. RUDOLF BOHREN TEOLÓGIAI GONDOLKODÁSÁNAK JELLEGZETESSÉGEI

3.1. Pneumatológiai gondolkodás

Mielőtt ismertetnénk Bohren teológiai gondolkodásának legmarkánsabb jellemzőjét, a pneumatológiai gondolkodásmódot, röviden bemutatjuk, hogyan viszonyult a gyakorlati teológia a Szentlélek kérdéséhez az újkortól Bohren munkásságáig.

3.1.1. A pneumatológiai gondolkodás előzményei

Az újkori teológiatörténetben a dogmatika leegyszerűsítette a Szentlélekről szóló tanítást, a gyakorlati teológia pedig hallgatott a Lélekről, vagy csak speciális kérdésekben szólt róla. Egyes dogmatikai kérdéseket – mint például Ige és Lélek; Lélek és kegyelmi eszközök; az Írás inspirációja – a gyakorlati teológia a rendszeres teológiából átvett, és mint speciális kérdéseket tárgyalta a homiletika, a poimenika kontextusában. Eközben a Szentlelket isteni biztosítéknak tekintette, aki Isten jelenbeli munkáját garantálja. Bár kizárták az ember egyedüli munkásságának lehetőségét, de végső soron mégiscsak a tantól az élethez vezető út garanciáját látták a Lélekben. Így e kor kapcsán a Szentlélekről való megfelejtkezésről lehetett beszélni.[148]

Schleiermacher (1768-1834) óta a gyakorlati teológia tárgyává tette a pneumatológiát, de azt az ekkléziológiának rendelte alá. Az egyház maradt a főfogalom akkor is, amikor a Szentlélekről beszéltek. Ez annak volt köszönhető, hogy a 19. században E. C. Achelis (1838-1912) gyakorlati teológiáról alkotott definíciója és Schleiermacher Szentlélek-értelmezése határozták meg a gyakorlati teológiát. Mikor E. C. Achelis definiálta a gyakorlati teológiát, azt is megmondta, hogyan szabad a Szentlélekről beszélni: „A gyakorlati teológia nem más, mint tanítás az egyház önálló tevékenységéről, mellyel az egyház önmagát építi."[149] Épülés alatt értendő egy célirányos, immanens, az egyházban lényegénél fogva végbemenő, az egyház tökéletesedése felé haladó folyamat. A gyakorlati teológiának ezt a folyamatot kell megfigyelnie és irányítania. „A tevékenységek, amelyeknek az elméletét a gyakorlati teológia diszciplínái leírják, Krisztus egyházának sajátosságai; az egyház bírja a benne lakozó Lélek erejét, mely segíti őt szükséges élettevékenységeiben, hogy magát fenntartsa és tökéletesítse, azaz építse".[150] Ebben az építési folyamatban Achelis úgy tekint a Szentlélekre, mint azoknak a természeti ajándékoknak a garantálójára, amelyek szükségesek az egyház fenntartásához, működéséhez és építéséhez.

Schleiermacher Szentlélek-értelmezése még messzebb áll a Lélekről szóló bibliai és reformátori tanítástól. Szerinte a Szentlélek „…az isteni lényeg egyesülése az emberi természettel az összes hívő életét megelevenítő közszellem formájában".[151] Egy ilyen definícióval a nagy Schleiermacher megfelejtkezik a Szentlélek alanyiságáról, azaz személy voltáról. Ha egy ilyen definíció határozza meg a gyakorlati teológiában a Szentlélek értelmezését, akkor az egyház, az önmagát fejlesztő folyamat alanyává válik. Az a gyakorlati

---

148 *Theologische Realenzyklopädie.* Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 12. kötet, 237-238.

149 Idézi Rudolf Landau. In: *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 12. kötet, 238.

150 Achelist idézi R. Landau. In: *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 12. kötet, 238.

151 Idézi Rudolf Landau. In: *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984, 12. kötet, 238.

teológia, amelyik ezt az idealista lélekértelmezést követi, metodikájában és kifejtésében is a fennálló egyház tökéletesítését célzó tanná lesz. A 19. században csak néhány teológus tudta magát függetleníteni ettől az irányvonaltól. Azok a munkák, amelyek a Szentlélek alanyisága felől megpróbálták megkérdőjelezni az egyházi gyakorlatot, vagy legalább új koncepcióval ellátni a gyakorlati teológia egyes diszciplínáit, messzemenőkig hatástalanok maradtak. Például Lauterburg, Fezer, Schieder, A. D. Müller művei.[152]

Csak a 20. században kezdte el a teológia újra átgondolni a Szentlélekről szóló tanítást. A Szentlélek jelenlétébe vetett hit és a Lélek jelenlétének megtapasztalása a Lélek újra felfedezéséhez vezetett. A dogmatikában E. Brunner, K. Barth, O. A. Dilschneider, H. Berkhof, J. Moltmann és M. Welker próbáltak meg teret nyitni egy új pneumatológiai tájékozódásnak. H. Mühlen pedig ekkléziológiai fáradozásának előterébe a Szentlelket állította.

A pneumatológia gyakorlati kontextusában jelentős szerepet játszott Johann Christoph Blumhardt (1805-1880) és fia Christoph Blumhardt (1842-1919).[153] Johann Christoph Blumhardt megtapasztalta azt is, hogy gyülekezetében hatalmasan munkálkodik a Szentlélek és azt is, hogy egyháza elfelejtkezett a Szentlélekről. Különbséget tett a Szentlélek, mint ajándék közt és a Szentlélek, mint személy közt.

Gerhard Sauter, aki dogmatikai szempontból dolgozza fel a két Blumhardt teológiáját, rámutat arra, hogy amikor Johann Christoph Blumhardt nem mint személyről beszél a Szentlélekről, akkor tradicionális dolgokat mond róla. Ebben az esetben Blumhardt számára a Lélek az az erő, amely képessé teszi az embert arra, hogy Isten Igéjét meghallja és megértse, és a Lélek az az erő, mely lehetővé teszi a keresztyén egzisztenciát. Ebben az összefüggésben – folytatja Sauter – Blumhardt kiemeli az Ige és a Lélek szoros kapcsolatát.[154] Meg kell jegyeznem, hogy ezt teszi – a Blumhardthoz visszanyúló – Rudolf Bohren is.

Johann Cristoph Blumhardt hitét az a mondata jellemzi, miszerint „Krisztus a győztes”. Gerhard Sauter azt állítja, hogy Blumhardtnál az „Isten Országa” kifejezés ennek a mondatnak a fogalmi koncentrációja.[155] Sauter specifikusnak nevezi, hogy Blumhardt a Szentlélekről nem csak, mint elnyerhető ajándékról beszél, hanem mint személyről, mint pünkösdi Lélekről is, Aki meghatározó ereje Isten Országa fejlődésének és beteljesedésének. „Ezzel a speciális pneumatológiai kifejezéssel azt akarja elmondani Blumhardt, hogyan munkálkodik Krisztus, mint győztes” – mondja Sauter.[156]

J.C. Blumhardt szerint a Szentlélek, mint ajándék, jelenlévő az egyház szolgálataiban és tradíciójában. A Szentléleknek, mint személynek, pünkösdi Lélekként újra ki kell töltetnie az egyházra, azért, hogy a keresztyénség általa, mint az első keresztyénség a pünkösdi Lélek által, új életet nyerjen, hogy így Isten országa épüljön. „A keresztyéneknek hiányzik a megígért, személyes Szentlélek. Az Isten által kitöltött Szentlélek már úgy nincs itt, ahogyan itt volt, pedig itt kellene lennie, mert nélküle már milliókat nem lehet megmenteni bűnükből és nyomorúságukból, és mégis meg kellene menteni őket”[157] Egy új pünkösd eljövetelének

---

[152] *Theologische Realenzyklopädie,* Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984, 12. kötet, 238-239.

[153] A két Blumhardt munkásságához ld. Márkus Jenő: *A két Blumhardt*. MEKDSZ „Szövétnek” Kiadó, Csurgó, 1930.; Friedrich Zündel: *Johann Chr. Blumhardt*. Brunnen Verlag, Basel, 1922.; F. Zündel: *Blumhardt J. Kristóf életrajza.* Fordította: Szerb Anna. A szerző kiadása. Siófok, 1940.; Gerhard Sauter: *Die Theologie des Reiches Gottes beim älteren und jüngeren Blumhardt.* Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1962.

[154] Gerhard Sauter: *Die Theologie des Reiches Gottes beim älteren und jüngeren Blumhardt.* Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1962. 49.

[155] Gerhard Sauter: *Die Theologie des Reiches Gottes beim älteren und jüngeren Blumhardt.* Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1962. 24.

[156] Gerhard Sauter: *Die Theologie des Reiches Gottes beim älteren und jüngeren Blumhardt.* Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1962. 49.

[157] Idézi Rudolf Landau. In: *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 12. kötet, 240.

váradalma Blumhardt fiánál oda vezetett, hogy Chr. Blumhardt felfedezze a Szentlélek jelenlétét a történelemben és a politikában. A dialektika teológia kezdeteit (Ragaz, Kutter, Barth, Thurneysen, Brunner) befolyásolta a két Blumhardt teológiája.[158]

Johann Christoph Blumhardt (1805-1880), az apa, Stuttgartban született, ott járt gimnáziumba is. Teológiai tanulmányait Tübingenben végezte (1824-1829). Luther írásai nagy hatást gyakoroltak rá. Tanulmányait befejezve Dürmenzben volt egy évig segédlelkész (1829-1830), majd a bázeli Evangelische Missonsinstitut (Evangélikus Missziói Intézet) tanáraként dolgozott 1830-1837 között. 1937-ben kezdte meg lelkészi szolgálatát Möttlingenben. Itt két évig lelkigondozta Gottliebin Dittus-t (1815-1872), akit kezelő orvosa diagnózisa szerint megszállták a démonok, ezért Blumhardt-ra bízta, aki a beteg tüneteit kizárólag a Biblia felől értelmezte és a lelkigondozás folyamán fáradhatatlanul szembeállította a sötétség hatalmát Jézus nagyobb hatalmával. A beszélgetések folyamán Blumhardt lehetővé tette páciensének hogy verbálisan és színpadias eszközökkel kifejezésre juttassa a lelke mélyén lejátszódó konfliktust, amit Blumhardt a fény és a sötétség erői közti harcként értelmezett. 1843-ban egy beszélgetés folyamán Blumhardt azt kiáltotta, hogy „Jézus a győztes" és meglepő módon Gottliebin teljesen megszabadult a démonok fojtogató hatalmából.[159] Ezt követően a möttlingeni gyülekezet csaknem minden tagja felkereste lelkészét, hogy bűneit megvallja és a feloldozást megkapja. Blumhardt lelkigondozói munkássága közben sokan testileg is meggyógyultak, ezért a környékről tömegek érkeztek a „gyógyítóhoz" és beépültek a gyülekezetben. Blumhardt, Gottliebin és más gyülekezeti tagok segítségével, csoportos beszélgetéseken alapuló, bibliai orientáltságú gyülekezeti életet szervezett. A gyülekezeti életet gyógyítás, hitvallásos tolerancia és szociális felelősség jellemezte. Blumhardt az addiginál több istentiszteletet tartott, melyeken Isten országa közeli eljöveteléről prédikált és arról, hogy várni kell a Szentlélek újbóli kitölttetésére. 1845-ben a királyi konzisztórium megtiltotta Blumhardtnak a betegekkel való különleges foglalkozást és a „plusz" istentiszteletek tartását. Évekig állt harcban Blumhardt a hatalommal, majd 1852-ben vett egy házat Bad Boollban, ahol gyülekezeti lelkipásztori munkája mellett házi gyülekezetet alapított. Ebben példa nélküli, az Ige és az Írás alapján álló lelkigondozói munkásságot fejtett ki, ami még Európán túl is hírességé tette Bad Bollt. Szóbeli lelkigondozói munkásságán kívül Blumhardt lelkigondozói levelezést is folytatott, előadói körutakat tett, és könyveket írt. Üzenetének középpontjában a Lélek újbóli kitölttetésének és a kereszténység megújulásának reménysége állt. 1880.-ban abban a bizonyosságban halt meg, hogy ha ő még nem is, de a gyerekei már megélik Isten országának látható eljövetelét. Az idősebb Blumhardt teológiai elképzelései hatást gyakoroltak Leonhard Ragaz keresztyén szocializmusról szóló tanításaira és a pietizmus különböző formáira. A dialektika teológia atyái is felfedezték. Thurneysen abban látta meg a „harc" tulajdonképpeni fókuszát, hogy Blumhardt felismerte az ember hatalom nélküliségének mélységét és Isten erejének nagyságát. Karl Barth J. Chr. Blumhardtról alkotott képében mindenek előtt azokat a vonásokat emelte ki, melyek saját korának pietizmusa és liberális teológiája ellen irányultak. Nem Jézus és az ember meg nem tért szíve, hanem Jézus és a sötétség valóságos hatalma, nem a szenvedés szubjektív, hanem a szenvedés objektív problémája – ez az objektivitásra való törekvés volt fontos Barth számára az idősebb Blumhardt munkásságából.[160]

Az ifjabb Blumhardt, Christoph Blumhardt, 1842-ben született Möttlingenben. Gimnáziumba Stuttgartba (1862-1866) és Urachba (1859-1862) járt. Teológiai tanulmányait

---

[158] *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 12. kötet, 240.; Pásztor János: *A svájci vallásos szocializmus és hatásai a magyar reformátusok között.* Theologiai Tanulmányok. Budapest. 1969. A vallásos szocialista irányzat alakjainak igehirdetéséhez és hatásához ld. Wolfgang Deresch: *Predigt und Agitation der religiösen Sozialisten.* Furche-Verlag, Hamburg, 1971.

[159] Ez a két évig tartó, diadalmas lelkigondozói fáradozás „harc" néven lett híressé.

[160] *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 6. kötet, 721-726.

Tübingenben végezte (1862-1866). Baden és Württemberg tartományok különböző gyülekezeteiben volt segédlelkész 1866-tól 1869-ig. 1869-től édesapjának segített Bad Bollban. 1870-ben feleségül vette Emilie Bräuningert. Édesapja halála (1880. február 25.) után átvette a Bad Bollban lévő ház vezetését és a helyi gyülekezet lelkészi tisztét. 1899-ben belépett a Munkásság Jogaiért nevű pártba és az SPD-be. Ezután – eleget téve a királyi konzisztórium követelésének – lemondott arról, hogy lelkészi tisztséget töltsön be Württemberg tartományban. 1901-1906 között tagja volt az öttagú SPD frakciónak a württembergi parlamentben. 1913-ban rábízza a Bad Boll-ban lévő házi gyülekezetet egy Samuel Preiswerk nevű svájci lelkészre. 1919-ben halt meg. Az ifjabb Blumhardt magáévá tette apja igehirdetésének üzenetét, és követte lelkigondozói gyakorlatát, azonban az idősebb Blumhardtnál élesebben kritizálta a hivatalos egyházat. Abban is különbözött apjától, hogy korának eseményeiben Isten országa eljövetelének jeleit látta. Lelkigondozói tevékenysége lényeges elemének az egyéni és csoportos beszélgetéseket tekintette. Mindennap magyarázta az Írást, és úgy látta, hogy a lelkigondozás és az igemagyarázat kölcsönös viszonyban állnak egymással. Bad Bollban az életet a szabadság medrébe terelte, hogy az ott tartózkodást sokak számára kívánatossá tegye. A gyülekezethez sok nemes ember és kereskedő tartozott, de tagjai között voltak teológusok, munkások és parasztok is. Chr. Blumhardt és felesége gyakran voltak betegek; nagy terhet rótt rájuk a ház, melyben leginkább szenvedő vendégek laktak, és a tizenegy gyermek nevelése. A betegségek, az igemagyarázat, a vendégek lelkigondozása új felismerésekre vezette az ifjabb Blumhardtot. Innen érthető, hogy belépett a munkásság jogaiért küzdő pártba és vállalta a munkásság képviseletét; Blumhardt ezt a lelkigondozás továbbvitelének tekintette. Az SPD-be nem azért lépett be, hogy megvalósítson egy politikai programot, hanem azért, hogy kifejezze szolidaritását a munkássággal, és azért, hogy más eszközökkel folytassa igehirdetői és lelkigondozói munkásságát. Az első világháború folyamán elmondott prédikációiban került minden nemzeti pátoszt, hangsúlyozta Európa népeinek összetartozását, rámutatott az emberek szenvedéseire, a háborút Isten ítéletének tartotta. Leonhard Ragaz az ő elgondolásait is igénybe vette a keresztyén szocializmus számára. Thurneysen, aki diákkorától kezdve a bad bolliak baráti köréhez tartozott, meglátogatta Chr. Blumhardtot Karl Barth társaságában Bad Bollban. Barth recenziót írt Chr. Blumhardtnak egy áhítatokat tartalmazó könyvéről, Thurneysen bemutatta Chr. Blumhardt munkásságának hatását. Így Christoph Blumhardt személyes és tartalmi kapcsolata által hatást gyakorolt a dialektika teológia fejlődésére.[161]

Török Istvántól megtudhatjuk, hogy a két Blumhardt teológiája egészen pontosan Barth és Thurneysen teológiai gondolkodásmódjának fejlődésére gyakorolt hatást.[162] Barth és Thurneysen akkor figyeltek fel a két Blumhardt teológiájára, amikor az első világháború alatt kiábrándultak a vallásos-szocialista ideológiából és a liberális teológiában hiába keresték a választ koruk és társadalmuk kérdéseire (32-33). Maga Barth így vall erről: „Mindenek felett világossá vált számomra, hogy az, ami nekünk hiányzik, túl van mindenféle morálon, politikán és etikán, melyek állandóan a 'valósággal' való kompromisszumra kényszerülnek, ezért semmit nem tudnak megoldani, ahogyan az ún. keresztyén morál és az ún. szocialista politika sem. Az e miatti zavarodottságomban meggyőzővé lett számomra a két Blumhardt keresztyén reménységen tájékozódó üzenete."[163]

[161] *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 6. kötet, 719-721.

[162] Török István: *Barth Károly teológiájának a kezdetei.* Pápa, 1931. A reprint kiadást a Rep-Ro Nyomdaipari kft készítette, 1994-ben. A dolgozathoz ezt a kiadást használtam.

[163] Idézi Eberhard Busch: *Karl Barths Lebenslauf.* Nach seinen Briefen und autobiographischen Texten. Kaiser Verlag, München, 1975. 96.

Különösen nagy hatással volt Barthra és Thurneysenre az ifjabb Blumhardt házi istentiszteletek céljait szolgáló vallásos elmélkedés- és áhítat gyűjteménye (35).[164] Török István megfogalmazása szerint, „a könyv legmélyebb impressziója az volt Barthékra, hogy papi ember áll a szavak mögött” (36). Christoph Blumhardt „tud együtt szenvedni a világgal, őszintén kibeszéli a világ nyomorúságát, de ezentúl s azzal egyidejűleg hirdeti a megváltás Igéjét is, amire a világ várva vár… Hát nem ez-e a legnagyobb és a legtöbb kilátással kecsegtető dolog, amit csak az ember manapság tehet, - ha tenni tud?” – idézi Török István Barthot (36), aki Blumhardt világlátását organikus látásnak nevezi: (Chr. Blumhardt) „nem dicsőíti a káoszt, mint Isten teremtői alkotását. Hanem látja Istent, éppen, ahogy teremt. Látja, ahogy sötétségből világosság, egy dologból a másik áll elő és növekedik Isten békéjében. A könyv diadal a mi téziseink és antitéziseink felett. És ismét kérdezem: … létezik-e valami erőteljesebb és jobb kilátással kecsegtető dolog, mint ha valaki organikusan tud gondolkodni és beszélni?” (36) Török István rámutat arra, hogy Barthnál és Thurneysennél éppen ez az organikus látásmód hiányzott, és azért fordultak Chr. Blumhardt felé, hogy organikus látásának titkát megfigyeljék. Megfigyelték, hogy Blumhardt mindenkor Istenből indul ki és megfigyelték azt is, hogy Blumhardtnál a megoldások megoldása mindig Jézus. De Ritschllel szemben nem az ember Jézus, hanem a feltámadott Krisztus. (37)[165]

Továbbá megfigyelték Chr. Blumhardtnál azt is, hogy egy prófétai váradalom magyarázza egész igehirdetését és igehirdető életét: az, hogy a nagy Magvető, Jézus elhintette e világba Isten Országának magvait, és ez az ország egyre fejlődik, teljesedik (37). Barth és Thurneysen teológiai gondolkodásmódjának fejlődésére nem csak az ifjabbik Blumhardt gyakorolt hatást, hanem apa és fia egyaránt. Török István felhívja a figyelmet arra a rövidke mondatra, mellyel a két Blumhardt meghatározza, mit kell tennie a keresztyén embernek abban a korban, melyben az evangélium a katolicizmusban intézménnyé, a protestantizmusban pedig tanná merevedik. A mondat így hangzik: *Warten und eilen!* (Várni és igyekezni [38]).[166] A két buzgó fiatal (Barth és Thurneysen), akik beléptek a szociáldemokrata pártba, a két Blumhardttól tanulta meg, hogy az igyekezethez hozzátartozik a várakozás is, különben az igyekezet kilátástalanná és céltalanná válik, és így indultak el azon az úton, melyen maguk mögött hagyták a vallásos-szocialista ideológiát (39). Érdeklődésük homlokterébe ezután Isten Országa került. Az az észrevétel tette érdekessé számukra Isten Országának kérdését, amire a két Blumhardt teológiája terelte figyelmüket: az Isten Országa valami merőben más és mérhetetlenül nagyobb, mint az, amit ők is, mint a kor gyermekei, Isten Országaként vártak (41). Török István felvázolja, mit vártak Isten Országaként Barth és Thurneysen kortársai. A liberális bibliakritikára megy vissza, mely

[164] Erről a könyvről recenziót írt Barth, mely megjelent a *Der freie Schweizer Arbeiter* 1916. szeptemberi számában. Innen sok idézetet merít Török István is.

[165] Albert Ritschl (1822-1889) protestáns német teológus volt. A liberális teológiát képviselte.

[166] Eberhard Busch Barth életéről szóló könyvéből kiderül, hogy Chr. Blumhardt számára a „várni és igyekezni” többet jelentett egy mondatnál. Barth így méltatja őt: „Blumhardt üzenetének és küldetésének páratlan, sőt prófétai jellege abban rejlik, hogy beszédében és cselekvésében a sietség és a várakozás, a világi és az isteni, a jelenlévő és az eljövendő találkozik, egyesül és egymást kiegészíti.” (In: Eberhard Busch: *Karl Barths Lebenslauf.* Nach seinen Briefen und autobiographischen Texten. Kaiser Verlag, München, 1975. 97.) Busch utalva arra, hogy Barth látogatást tett 1915 áprilisában Bad Bollban, elmondja, hogy ott hallotta Chr. Blumhardt prédikációját, melynek textusa az volt: „Békesség néktek!” (Jn 20,21). Busch tudósít arról, hogy a prédikáció után Barth többször beszélgetett Blumhardttal és a beszélgetések folyamán fontossá vált Barth számára az Isten Országát kereső aktív emberi igyekezet és az Isten mindent eldöntő cselekvésére való csendes, türelmes várakozás differenciált kombinációja. Még fontosabbá vált Barth számára a Chr. Blumhardttal való találkozás alkalmával az a felismerés, hogy Isten megismerése és a keresztyén reménység elválaszthatatlan kapcsolatban áll egymással, teszi hozzá Busch, hogy megállapíthassa: „így tanulta meg Barth Istent olyannak megérteni, mint aki a világ radikális megújítója és ugyanakkor a világgal szemben mindig új. Ebből kiindulva tudott Barth teológiai fejlődésében tovább lépni.” (Eberhard Busch: *Karl Barths Lebenslauf.* Nach seinen Briefen und autobiographischen Texten. Kaiser Verlag, München, 1975. 97.)

megingatta az Isten Országa végső megvalósulására vonatkozó konkrét próféciák (parousia, testi feltámadás, új ég, új föld) hitelét. Ezekben – mint a liberális kritika kimutatta – Jézus csak a kortársak eszkhatológikus gondolkodásához alkalmazkodott, tehát a modern emberre nézve a bibliai váradalmaknak nincs számottevő jelentősége. Helyüket azonban valamivel ki kellett tölteni – magyarázza Török István -, hogy továbbra is teljes maradjon az öröklött keresztyén világkép. Ezt a célt szolgálta az idealisztikus evolucionizmus, mely azt az álláspontot képviselte, hogy a természet fölé emelkedő emberi szellemnek a teremtő ereje termel ki magából valami egyre magasabb rendűt, és az ellenállásokat legyőző ember meg is valósítja azt: egy vég nélküli fejlődés során új világot épít (41-42). Török István rámutat arra, hogy ennek az evolucionizmusnak a légkörében nőtt fel Barth és Thurneysen és „itt szedték magukba a modern idealisztikus evolucionizmusnak megfelelően az emberire leredukált Isten Országa fogalmat" (42). Ennek a fogalomnak az atyja a már említett Albert Ritschl volt. Szerinte Isten Országa nem más, mint egy olyan erkölcsi fejlődési stádium, melyben az általános emberszeretet révén valóra válik a végcél: az emberiség nagy lelki egysége: a humanitásideál (42). Ez az Isten Országának csaknem teljesen eszkhatológia mentes és erősen antropocentrikus elgondolása – hangzik el Török István értékelése, aki rámutat arra, hogy Ritschl elgondolásával szemben Barth és Thurneysen a két Blumhardt iskolájában megismerték a bibliai eszkhatológia vonásait felelevenítő teocentrikus elgondolást, vagyis azt, hogy az Isten Országa nem immanens emberi erők önkifejtése, hanem transzcendens isteni erő által véghez vitt újjáteremtés, Isten teremtői műve, csoda (42). Török István úgy látja, hogy amikor Barth és Thurneysen előtt kezdett felderengeni Isten Országa fogalmának valódi értelme, akkor nem kisebb dolog történt, minthogy „kaotikus lelkiviláguk jegecesedési pontra talált" (42). Török úgy véli, hogy ők maguk sem sejtették, hogy ennek az egyetlen bibliai fogalomnak a megelevenedése ekkora jelentőséget rejt. Annyit azonban hamarosan tapasztalhattak – folytatja - , hogy prédikációik eddig meglehetősen magától értetődőnek vett textusai az Isten Országa szemszögéből véve egyre „problematikusabbá" válnak és a textusokon át, ha nem is mindjárt új értelmet, de mindenesetre új érdekességet nyer számukra a „felhajnalló Isten Országának okmánya, a Biblia" (42). Mindebből feltételezhető, hogy a liberális felfogású professzorokat hallgató Barthból a két Blumhardt teológiája nélkül nem lett volna az, ami lett: az Ige teológusa.

3.1.2. Rudolf Bohren pneumatológiai gondolkodása

Ha a Szentlelket nem rendelik alá az egyháznak, hanem az egyházat a Lélek teremtményének tekintik, akkor mindenek előtt a Biblia és a reformátorok Szentlélekről szóló tanítása alapján, a Lélek új kiáradásának megtapasztalásáról szóló bizonyságtételek révén, az ekkléziológiában megtapasztalt szolgálatképtelenségről szóló beszámolók miatt, a Lélekről szóló kijelentésnek központi helyet kell kapnia a gyakorlati teológiában – mondja Rudolf Landau.[167] Valószínűleg hasonló meglátás miatt, Bohren folyamatosan utal arra, hogy a teológia és az egyház megújítása nem oldható meg emberi módszerekkel, legyenek azok bármilyen jók is. Megújulás csak akkor van, ha mi újra megtanulunk a Szentlélek után kérdezni és Őt kérni: Jövel teremtő Szentlélek!

Bohren az igehirdetés megújulását is a Szentlélektől várja. Homiletikája pneumatológiai alapvetésében[168]azonban megállapítja, hogy a prédikáció legjobb teológiai megalapozása sem segít az igehirdetőnek, ha a Szentlélek megtagadja magát tőlünk. Egy homiletika a Szentlelket nem tudja közölni, viszont tud újra és újra utalni a Szentlélekre, tud emlékeztetni rá, megpróbálhatja elősegíteni a Lélek felismerését, „ezért egy homiletika jól teszi, ha a pneumatológiából indul ki" (66).

[167] *Theologische Realenzyklopädie*. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. 12. kötet, 239.
[168] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 65-88.

Annak érdekében, hogy ezt alátámassza, Bohren visszanyúl Kálvinig, aki azon a véleményen van, hogy a prédikált ige a Szentlélek megvilágosító munkája nélkül hatástalan marad: Sine Spiritus sancti illuminatione, verbo nihil agitur (Institutio III, 2, 33). Saját korát tekintve Bohren utal Julius Schieder-re, aki azzal a megállapítással vezeti be homiletikáját, hogy „A prédikáció lelki faktum. A prédikáció a Szentlélek hatása, ajándéka, adománya."[169] Majd Bohren Hans-Rudolf Müller Schwefet idézi, aki azt veti fel, hogy "egy homiletikának azt kellene megmutatnia, mit jelent ma az, hogy Jézus Krisztus az igehirdetésben jelenlévő"[170] Bohren szerint ezzel Schwefe elismerte, hogy a homiletika a pneumatológia problémája.

A pneumatológiából való kiindulás a Predigtlehre sajátos vonása. Ezt a sajátos vonást R. Bohren a két Blumhardthoz csatlakozva teremti meg. Bohren alapvető megállapítása, hogy az igehirdető az evangéliumot csak egy olyan világban tudja megfogalmazni, ahol a Lélek ereje vagy Krisztus igéje már hat. A Lélek erejének hatása a Predigtlehre összefüggésében azt jelenti, hogy „egy homiletikának figyelmeztetnie kell a beszélő képesség nélküli egyházat arra, hogy egy beszélő képesség nélküli világban van egy beszéd, ami hatalommal bír. A némaságot egy olyan hatalom töri meg, amely titkosan beszél" (71). Ahol a Lélek ereje hat, ott az igehirdető szava prófétai szó lesz: „Ebben az összefüggésben emlékeztetünk a 'szobácska' képére, hogy azt variáljuk. Az igehirdető ki fog tekinteni dolgozó szobájából széles e világra, ahol 'a Lélek ereje vagy Krisztus igéje munkálkodik'. A földet, a népeket, azok kultúráját és politikáját Isten igazságában megismerve, keres majd az igehirdető egy szót, ami a gyülekezetre irányul, és ami egy prófétai szó lesz" (71). Az idézet mögött az ifjabb Blumhardt gondolatmenete áll, miszerint az apostoli korban a kis dolgok felől haladtak a nagy dolgok felé, míg ma Jézus neve mindenütt hirdettetik, így „ma a széleskörű tömeg felől az egyénekhez kell, hogy Isten eljusson. Ma a Lélek ereje vagy Krisztus igéjének hatása a világból a szobácskákba fog behatolni" (69).

Egy homiletika, amely mindig újra a Szentlélekre akar utalni, nem mehet el szó nélkül az apostoli kort ábrázoló könyv mellett. Bohren úgy látja, hogy az ApCsel az első időket qualifikált, ideális korként ábrázolja. Az apostoli kort a reménység modelljeként, az újjáteremtés genezisének tárja elénk." Ezért, éppen, mint ilyennek, az apostoli kornak meg van a maga hatástörténete. Az ideális kezdet történeteként – vagy a kezdet idealizált történeteként – az ígéret különleges kvalitása illik az apostoli korhoz: Ezt a kort a mi jövőnk érdekében beszélték el, és a mi jövőnk érdekében beszéljük tovább. Ezért abból újra meg újra a megújulás impulzusai indulnak ki. A Jelenések könyvét megelőzően az ApCsel-ben találja meg a hit a maga futurológiáját" (72).[171]

A pünkösdi Lélek visszatérését váró Blumhardthoz kapcsolódva Bohren kijelenti: „Isten távollétének és a prédikáció üresjáratának tapasztalatával szemben a Lélek váradalmát kell állítani" (72). Annál is inkább, mert „amire a mi prédikálásunknak szüksége van, az a Lélek… Ezért kell a homiletikát a pneumatológiába ágyazni" (72-73).

---

[169] Julius Schieder: *Unsere Predigt*. 1957. 11

[170] Hans-Rudolf Müller Schwef: *Die Lehre von der Verkündigung*, 1965. 13.

[171] A jövőre való nyitottság mögött az idősebb Blumhardt felfogása áll, akinek a gondolkodásmódját Bohren úgy értékeli, hogy azt a Lélek jövőjére való kitekintés határozza meg. Ezen a horizonton a pünkösd csak a kezdet volt, viszonylag kicsiny kezdete a beteljesedésnek (68). Blumhardt úgy látja, hogy még nem minden testé a Lélek, de Ő minden testnek meg lett ígérve, és ez az ígéret vonatkozik a teljes teremtettség megváltására (68). „A pünkösdi Lélek határozza meg Isten országának fejlődését és beteljesedését… Isten országa beteljesedését illetően minden a pünkösdi Lélek visszatérésén múlik" – idézi a szerző Johann Christoph Blumhardt-ot (68). Bohren az idősebb Blumhardtra úgy tekintett, mint aki a reménység jegyében várt a Lélekre. Az ifjabb Blumhardt számára annak a személynek a szimbóluma, aki képes meglátni a Lélek munkáját a jelenben. Így a velük való dialógus tanulsága, hogy csak a Lélek újabb eljövetele adja vissza a beszélő képességet. A Lélek a világban sokkal hatékonyabban munkálkodik, mint sejtenénk, ezért a Lelket a jövőre nézve várni kell, a jelenben pedig fel kell fedezni (73).

A pneumatológiai kiindulási pontot – most már a két Blumhardton túllépve – a homiletikai környezet számára így indokolja a szerző: „Egy olyan korban, amikor a prédikáció hatástalansága latens dogma lett, kevésbé van szükség egy Isten igéjéről szóló újabb tanításra, mint sokkal inkább arra, hogy maga Isten igéje újra megszólaljon. De ha Isten igéje megszólalásáról akarunk gondolkodni, jól tesszük, ha nem csak krisztológiai, hanem pneumatológiai struktúrákban is gondolkodunk. Ha a pneumatológiai kiindulási pontról lemondanánk, a prédikálás elevenségéről mondanánk le, a prédikáció absztrakciója javára. De éppen mert mi nem a prédikáció absztraktumát, hanem a konkrét prédikálást tartjuk szem előtt, homiletikai meggondolásainknak a Szentlélekből kell kiindulniuk. A homiletika pneumatológiai megalapozásának nem az a végső értelme, hogy a prédikációnak egy elméletét saját magával szemben megvédje. A homiletika pneumatológiai megalapozása a prédikációra tekintettel ragaszkodik a Lélek ígéretéhez, hogy a 'pünkösdi beteljesedés viszonylag kicsiny kezdete' teljességre jusson" (73).

Bohren meggyőződése, hogy a pneumatológiai kiindulási ponttal megtalálta annak a nyitját, hogyan tartsa magát az ige teológiájának dogmatikus mértékéhez úgy, hogy közben homiletikájában szóhoz jusson a prédikálás emberi tényezője is, vagy Jürgen Henkyssel szólva, Bohren reméli, hogy megtartja a kapcsolatot az ige teológiájával, ugyanakkor utat talál az igehirdető énjéhez és a hallgató valóságához.[172]

Rudolf Bohren azt állítja, hogy a dialektika teológia a teológiai primátusa mind a homiletikának, mind a prédikálásnak (74). Bohren szerint „a prédikálás a 'reménység Istenén' (Róm 15,13) múlik. Azon, hogy Isten a prédikálás mellett tanúskodik, azt igazolja, megerősíti. A Szentlélek a prédikáció eredete, ereje és célja" (74).

Másrészről azt mondja, hogy a pneumatológiai kiindulási pont lehetővé teszi a prédikáció emberi oldalának és elkészíthetőségének hangsúlyozását. „A prédikáció, ami teljesen Isten lehetőségi körébe tartozik, Lélekben és Lélek által teljesen az igehirdető és a hallgató dolgává lesz, Lélek által az igehirdetés az emberi technika és művészet lehetőségévé válik. A pneumatológiai kiindulási pont teszi lehetővé, hogy az antropológiai aspektust kellőképpen számba vegyük, anélkül, hogy a teológiai primátust megtagadnánk" (74).

Az emberi tényező figyelembe vétele érdekében a pneumatológia antropológiai aspektusát világossá kell tenni. Arnold A. van Ruler felfedte a krisztológiai és a pneumatológiai aspektus közötti strukturális különbséget, amit Bohren homiletikájában messzemenőkig figyelembe vesz.[173]

A legfontosabb strukturális különbség Krisztus helyettes elégtétele és a Szentlélek partnersége között van. Rulert idézi Bohren, aki gondolatmenetében kimondja azt a fogalmat, amelyet Bohren átvesz tőle, és a Predigtlehre kulcsfogalmává teszi. Ha Krisztus közbenjárói tiszte a helyettes elégtételben áll, akkor a Szentlélek nem csak bennünk és értünk munkálkodik, hanem tulajdonképpen mindig velünk együtt is. A Lélek bevon minket saját cselekvésébe. Aktivizál minket, ha Ő aktívvá válik. Amit a krisztológiában helyettes elégtételnek neveznek, azt a pneumatológiában kölcsönösségnek hívják, isteni kölcsönösségnek („theonome Reziprozität"). Ez a kölcsönösség a Szentlélek munkájának

---

[172] In: *Handbuch der Predigt*. Evangelische Varlagsanstalt, Berlin, 1990. 54.

[173] Arnold A. van Ruler: *Strukturunterschiede zwischen dem christologischen und dem pneumatologischen Gesichtspunkt.* In: De spiritu sanctu. 1964. Bohren dokumentációja (66). Arnold Albert van Ruler holland lelkész és dogmatikus volt. Lelkészi szolgálatát 1933-tól Kubaardban, 1940-től Hilversumban végezte. 1947-től a dogmatika professzora Utrechtben. Az új-kálvinizmust képviselte. Művei: *Religie en politiek.* 1945.; *De belijdende kerk in de nieuwe kerkorde.* 1948.; *Bijzonder en algemeen ambt.* 1952.; *Theologie van het apostolaat.* 1954.; *Die christliche Kirche und das Altes Testament.* 1955.; *Gestaltwerdung Christi in der Welt.* 1956. Van Ruler hitvallás magyarázata magyarul is olvasható „*Hiszek*" címmel Péntek Árpád fordításában. Kiadta a Kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatótanácsa. Kolozsvár, 1989.

ismertető jegye, ismérve annak, hogy Ő minket munkába állít. A „theonome Reziprozität" alatt, egy Isten kezdeményezte kölcsönösséget és viszonosságot, egy sajátos partnerséget kell érteni, mely megszünteti az intoleranciát, amely a krisztológia sajátossága" (76).

Ami az igehirdetés reformátori definícióját (*Praedicatio verbi Dei est verbum Dei*) illeti, a „theonome Reziprozität" fogalma Rudolf Bohren rövid megjegyzése szerint „pontosan az »est« titkát írja körül" (76). Ez nyilván egészen egyszerűen azt jelenti, hogy a Szentlélek által lesz Isten igéjének hirdetése Isten igéje. Barth dilemmájára nézve – miszerint Istenről kell beszélnünk, de erre nem vagyunk képesek – a *theonome Reziprozität* fogalma mutat kiutat, melyen Istennek megadatik a tisztelet, az emberi cselekvésnek pedig a megbecsülés (76). Sőt: „Csoda és technika – pneumatológiailag mondva – nem ellentétek, csupán az isteni kölcsönösség (*theonome Reziprozität*) különböző aspektusait jelzik" (77). Bohren azért veszi át Arnold A. van Rulertől a „*theonome Reziprozität*" fogalmát, hogy a prédikáció csodajellegének hangsúlyozásával párhuzamosan kimondhassa, hogy „ahol a Lélek minket munkába állít, ahol mi magunk munkába állunk, ott módszerek jönnek be a képbe, technika alkalmazódik, művészetet gyakorlunk, tudományra van szükség" (77). Itt végül is elismeri Bohren, hogy a prédikáció a Szentlélek csodájaként úgy jön létre, hogy a prédikáló ember módszereket alkalmaz. A Lange-val folytatott vitában rosszalja, hogy Lange könnyen használható módszert kíván adni az igehirdetők kezébe. – Az isteni kölcsönösség fogalmával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az igehirdetés isteni és emberi oldala sokkal könnyebben levezethető Jézus Krisztus kettős természetéből, és abból, hogy a Lélek által az Ige testté lett.

A krisztológiai és a pneumatológiai aspektusok különbözőségének összefüggésében Bohren utal arra, hogy az evangéliumok pluralitása világossá teszi, hogy a Lélek, aki Krisztusra mutat, több szólamban fejezi ki magát. „A Léleknek az egyénekben és a közösségben való lakása a Lélek soknyelvűségét eredményezi" (79). Jézus egyszólamúságával szemben a Lélek polifóniája áll – teszi még hozzá Bohren. (79).

A prédikálás gyakorlatát illetően is döntő jelentőségű Bohren szerint, hogy krisztológiailag vagy pneumatológiailag gondolkodunk. Ugyanis, ha krisztológiailag gondolkodunk, akkor semmi kivetni valót nem találunk egy „prédikáló szólista" monológjában. Krisztus, püspök, igehirdető egy sorban állnak és egy horizonton látszanak. Bohren úgy látja, Ignatius felfogása napjainkig meghatározó, ezért áll egy ember az egy Krisztusért a szószéken, majd levonja a következtetés: „Prédikálásunk autoritér jellegű struktúrája azzal függhet össze, hogy krisztológiai dimenzióban – ha ugyan abban – és nem pneumatológiai dimenzióban gondolkodunk. De ha figyelembe vesszük a Lélek polifóniáját, akkor az Einmannsysthem és vele együtt az intézményesített monológ teológiailag kérdésessé válik" (80).

Rudolf Bohren homiletikai alapgondolata az, hogy az Einmannsysthem helytelen, akár az egyházi struktúra megváltoztatásával is el kell jutni oda, hogy a Szentlélek polifon bizonyságtételének megfelelően egyszerre többen prédikáljanak, és a prédikálók között gyülekezeti tagok („laikusok") is legyenek. Az igehirdető szingularitását, mint problémát a Predigtlehre 24. paragrafusában tárgyalja (424-429). A probléma tárgyalásának elején visszamegy egészen Schleiermacherig. Schleiermachertől a saját koráig húzódó időszakról azt mondja: „A homiletikákban feltűnő az a magától értetődőség, amivel a lelkész prédikálását tárgyalják, de a prédikálás aktusára, mint olyanra, általában nem reflektálnak. A homiléták Schleiermacher útmutatásának megfelelően nem azzal foglalkoztak, hogy a feladat helyes megértését tanítsák, hanem a 'helyes eljárási módra' koncentráltak. Így alig vizsgálták alaposan a 'prédikáció' intézményét, az igehirdető alakját, a prédikálás aktusát. Mindig azzal voltak elfoglalva, hogy a meglévőt igazolják, vagy interpretálják" (424).

Homiletikai alapgondolatához közelítve megemlíti Bohren azokat az írásokat, melyek a hatvanas évek második felében megkérdőjelezték a „szószéki beszédet" az igehirdetők

egzisztenciális krízisének és az igehallgatók száma csökkenésének összefüggésében. Megállapítja, hogy az olyan kifejezések, mint a „morfológikus fundamentalizmus” és „heretikus struktúrák”[174] jelzik, hogy a kérdések jól hallhatóvá lettek. „Megszületett a felismerés, hogy a ’tiszta evangélium’ nem prédikálható desztillálva, azaz az egyházi intézményrendszertől elválasztva” (427).

Szót kap Helmut Gollwitzer, aki az igehirdetés központú istentisztelet problémáját abban látja, hogy a gyülekezetnek a prédikáció közben nincs lehetősége kérdezni, a prédikációt kijavítani és kiegészíteni. Ahhoz a meggondoláshoz, hogy az istentiszteletnek ez a rendje kiábrázolja Isten igéjének autoritását, azt fűzi Gollwitzer, hogy egy ilyen meggondolás nem feledtetheti el, hogy a hivatalába állított prédikátor, akinek az igehirdetés ajándéka olykor kisebb mértékben adatik, mint egy-egy gyülekezeti tagnak, az igét nem hordja automatikusan a zsebében (427-428).

Végül R. Bohren kifejezi ezen a ponton azt a meggyőződését, hogy a szólisztikus prédikáció struktúráját meg kell bontani a pluralizmus javára (428). Sürgősnek tartja a prédikáció intézményének megújulását és átalakulását annak érdekében, hogy „amit a Szentlélek ma sokrétűen ajándékoz, az megbecsüléshez jusson” (429).

Rudolf Bohren számára a Szentlélek egyszerre az Ige adományozója és az Ige ajándéka: „A Szentlelket az Ige adományozójának nevezem, és ezzel először is azt mondom, hogy az Ige nem bennem, mint igehirdetőben van. A Lélek szól, és én beszélek” (82). Egyrészről tehát a Lélek adja az igét, másrészről a Lélek nincs ige nélkül, igényli az igét, a magyarázatot. (83) Erre a pünkösdi nyelvcsodát hozza fel Bohren példaként, ami Péter prédikációjának kiegészítésére szorul, amely egy textus felhasználásával magyarázza el az eseményt (83). A Lélek igeszükségletét a Lélek kenózisának nevezi, ami teljesen érthetővé teszi a theonome Reziprozität fogalmát; nem a tanítvány beszél, hanem a Lélek, de a Lélek igényli a tanítvány száját, és a tanítványnak magának kell beszélnie (83).

Rudolf Bohren homiletikai koncepciójában a Szentlélek nem csak az Ige adományozója, hanem az Úr ereje, ami összekötődik az Igével, az igehirdetésünkkel. Egy 1952-ben, *Das Wort und die Kraft* (Az ige és az erő) címmel tartott előadásában Bohren felveti, hogy igehirdetésünknek nincs olyan hatása, mint Jézus igehirdetésének.[175] Hiányolja az igehirdetésnek olyan fajta erejét, melytől a betegek meggyógyulnak. Hol van ma az erő, mikor prédikálunk? Mi ez az erő? – teszi fel a kérdést, amit így válaszol meg: „Nincs mágikus-szakramentális jelleggel a prédikációhoz vagy a Bibliához kötve, hanem ez az erő az Úr ereje, ami összekötődik az igével, az igehirdetésünkkel. A prédikáció erejére irányuló kérdés, tehát a Szentlélekre irányuló kérdés” (30). A kérdés megoldása a Szentlélekért való imádság. Ez azonban Rudolf Bohrennél tág fogalom. „A Szentlélekért való imádsághoz hozzátartozik az ige hatalmáért való imádság…, az igéért való imádsághoz tartozik az egész teológia, az exegézis és a dogmatika…, és ahogy lehet az igéért imádkozni, úgy lehet az erőért is” (33).

A Szentlélekre irányuló kérdés R. Bohrennél az is, hogy az igehirdetés üdvesemény-e? *Heilsgeschichte und Predigt* (Üdvtörténet és prédikáció) című írásában G. Wingren[176]-nel

---

[174] A „heretikus struktúra” kifejezés megtalálható: Johannes Christian Hoekendijk: *Kirche und Volk in der deutschen Missionwissenschaft.* ThB 35. 1967. 348k. A „morfológikus fundamentalizmus” fogalma is a fenti szerző nevéhez kötődik. Johannes Christian Hoekendijk, in: Mission als Strukturprinzip, hg. v. Hans Jochen Margull, 1965, 127kk.

[175] In: Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 13-38.

[176] Gustaf Wingren 1910-ben született svéd dogmatikus. Teológiai munkásságát Luther-kutatással kezdte, aki nagy hatást gyakorolt rá. Wingren-nek az volt a meggyőződése, hogy az evangélium tartalmát csak azok az emberek tudják felfogni, akik megértik, hogy a létezést átjárja egy harc, amely az élet és az élet ellenes erők között dúl. Azok az emberek, akik ezt megértik, azt is felfedezik, hogy az életfeltételek követelményeket támasztanak, az élettel együtt jár a bűn és így a bűnbocsánat iránti igény. Ezért – véli Wingren – a dogmatikának Istenről, a világ teremtőjéről szóló tanítással kell kezdődnie, és a világban működő törvényről szóló tanítással

vitatkozik, aki azon a véleményen van, hogy „a prédikáció az üdvtörténet jelenbeli fázisát képezi.”[177] Ezzel szemben Bohren felveti, hogy ha a betegség és a halál feletti győzelem most Krisztus igéjében van, akkor miért nem részesülnek az emberek testileg is az üdvösségből? Később kijelenti: „Feltenni azt a kérdést, hogy a prédikációban üdvesemény történik-e, azt jelenti: megkérdezni, hogy hatékonyan munkálkodik-e a Szentlélek?”[178] Bohren tehát az igehirdetés üdvesemény jellegét illetően is a Szentlélekre irányuló kérdést lát, mert szerinte „minden kérdésnek ide kell kilyukadnia, ami a prédikáció értelmére, lényegére, tartalmára irányul, mert csak a Szentlélek által lehetséges a csoda, hogy a prédikációban üdvesemény történik, valóságos, hatásos esemény történik”.[179]

3.2. Gyülekezetközpontúság

Rudolf Bohren legsajátságosabb gondolatai mögött a gyülekezet áll, mely „a már igen – még nem” dialektikájában nagykorú, királyi papság, létével lelkigondozás.

3.2.1. A gyülekezetben jelenlévő Krisztus

A gyülekezetnek olyan prédikációra van szüksége, amely hirdeti: Krisztus él a gyülekezetben. „Ez nem érzés dolga, hanem üzenet, adott, prédikálni való, hogy hitté váljon” – vallja Bohren.[180] A gyülekezeteket azért kell Krisztus valóságos jelenlétére erőteljesen emlékeztetni, mert elfelejtették titkukat, elfelejtették, hogy ők Isten temploma. A Megfeszítettet, mint Feltámadottat kell hirdetni, a Feltámadottat, mint Lélekben jelenlévőt.[181] A gyülekezetnek a jelenlévő Krisztust kell hirdetni, valamint a gyülekezetnek a gyülekezetet kell hirdetni, a gyülekezet előtt tudatosítani kell, hogy az Ige szerint miben is áll küldetése. Az ilyen fajta prédikáció újítja meg a gyülekezetet, mert „gyülekezeteink vagy nem tudják, hogy kik ők, vagy csak saját kegyességükről és egyházi szokásaikról tudnak. Ezért szükséges, hogy hirdessük Jézus Krisztus jelenvalóságát, hogy Őt, mint a gyülekezet új létét hirdessük meg. Ezzel megmutattuk az utat, ami a karizmákkal bíró gyülekezethez vezet. Ezt az utat úgy hívják, hogy prédikáció.”[182]

Míg az előbb idézett referátumában (1960) a gyülekezetben jelenlévő Krisztus hirdetését irányozza elő Bohren, addig a Predigtlehre-ben (1971) külön fejezetet szentel a gyülekezetként egzisztáló Krisztusról való prédikálásnak /17.§/IV/. Itt kifejti: „Jézus Krisztust, mint jelenlévőt hirdetni azt jelenti, felfedezni jelenlétét a gyülekezetben, és ezzel együtt egzisztenciáját gyülekezetként felfedezni és Őt, mint gyülekezetként egzisztálót felmutatni.”[183] Ez az absztrakció a pneumatológia összefüggésébe ágyazva válik kézzelfoghatóvá: „…Krisztus úgy egzisztál gyülekezetként, hogy a Lelket ajándékozza a gyülekezetnek, így a Lélek teret nyer a gyülekezetben. A Lélek megteremti a gyülekezet új létét. Ha a Lélek a gyülekezetben jelenlévő és ujjá teremti a gyülekezetet, akkor Krisztus a

---

kell folytatódnia. Ezzel a háttérrel lehet a Krisztus által életet ajándékozó evangéliumról beszélni. Ennek megfelelően az egyház feladata Wingren szerint, hogy megvédje a teremtettséget az élet ellenes erőktől. Wingren legnagyobb dogmatikai munkája két részből áll. Az első rész címe: Teremtettség és törvény (*Skapelse och lagen*). 1958. A második rész címe: Evangélium és egyház (*Evangeliet och kyrkan*). 1960.

[177] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 40.

[178] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 45.

[179] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 46.

[180] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 139.

[181] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 140.

[182] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 201.

[183] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Kaiser Verlag, München, 1971. 290.

gyülekezetben a világ számára jelenlévő lesz.”[184]A gyülekezetként egzisztáló Krisztus hirdetése pedig előhívja a gyülekezet új énjét.[185] Ez a célja annak is, ha a gyülekezetnek direkt módon a gyülekezet új énjét, új létét prédikáljuk: „Jézust, mint jelenlévőt hirdetni azt jelenti, Őt, mint Lélekben jelenlévőt hirdetni, tehát a harmadik artikulust prédikálni, a gyülekezetről szóló bibliai tanítást prédikálni. Ha gyülekezetünk az egyetemes anyaszentegyház része, ha az egyház a hit tárgya, akkor ez magában rejti azt, hogy a gyülekezetet prédikáljuk. Nem kor analízist, talán nem is olyan sok lelki vigaszt kell hirdetni, hanem a gyülekezet új, valóságos egzisztenciáját.”[186]

Hogy mit ért Rudolf Bohren azon, hogy a gyülekezet új, valóságos egzisztenciáját kell hirdetni, az kiderül *A valódi lét* című prédikációjából (1Kor 12,12-27).[187]

Íme a prédikáció.

Két férfi tart egy filmet a fény felé. Mind a ketten látnak valamit a képen, amit hétköznapi szemmel nem látnak. Egy embernek a belsejét. De a paciensek számára nem csak az a döntő, hogy mi van a képen. A röntgen orvosoknak a képet el is kell tudniuk olvasni, egy ember belsejét meg kell tudni érteni. Képzetlen szemek nem tudnak mit kezdeni egy röntgen képpel. Amit mi az előbb Páltól olvastunk, az egy apostoli röntgenkép, amely megmutatja azt a valóságot, ami a hétköznapi szemek előtt elrejtett marad. A hétköznapi szemek itt, egy szedett-vedett sereget látnak. De most, ami belőlünk nem látható, az láthatóvá válik. Isten szemei előtt, mi, mint gyülekezet így nézünk ki: „Ti a Krisztus teste vagytok, és tagjai rész szerint.” Ti itt. Ti mindnyájan együtt. Bár csak nekünk képzett szemeink lennének, hogy az apostoli röntgen képet el tudnánk olvasni. Az üdvösségünk ugyanis azon múlik, hogy mi megismerjük az Isten előtti valóságunkat, és e valóság szerint éljünk; „Ti Krisztus teste vagytok.” Ti ahhoz a zsidóhoz tartoztok, aki egy per halálos áldozata lett Poncius Pilátus idején. Ti ahhoz tartoztok, akit annak rendje és módja szerint eltemettek és három nappal később a sír üres volt. A tanítványok látták őt, ettek vele, és aztán már nem volt ott, és azt énekelték róla: „Isten felmagasztalta őt, és ajándékozott neki olyan nevet, mely minden név fölött való” – „Krisztus teste vagytok” – mondja az apostoli kép, ehhez a Felmagasztalthoz tartoztok. Így nézünk ki mi Isten előtt: „tagjai, rész szerint”, Krisztus tagjai. Ha mi ezt a röntgen képet jól akarjuk olvasni, a fény felé kell tartani. És ezt a fényt úgy hívják: húsvét. Egy ember, akit megöltek és eltemettek, kijött a sírból. Ezért a hihetetlen igaz: „Krisztus teste vagytok.” És ami a názáreti Jézussal történt nagypénteken és húsvétkor, az értünk, mindnyájunkért történt. Ezért már soha többé nem kell Jézus nélkül tekinteni magunkra. Úgy kell magunkra tekintenünk, mint olyanokra, akik meghaltak a bűn számára. Isten a Fiút már nem nézi nélkülünk, és a Fiút engedelmesnek és igaznak látja, ezért Isten mindnyájunkat igaznak lát. Isten igéje azt mondja: „Krisztus teste vagytok.” Azok vagytok, mert Isten bennünk az egyszülött Fiút látja. De ha ez így van, hogy a Feltámadott nem nélkülünk áll Isten előtt és mi nem Krisztus nélkül állunk Isten előtt, akkor mi tanulunk itt valamit Jézus feltámadásáról. Jézus testileg támadt fel és mi az ő testébe beletagozódtunk. Ezért írja az apostol: „Krisztus teste vagytok, és tagjai rész szerint.” Ahogyan a húszas években összecsatolták Barment és Elberfeldet és létrejött Wuppertal, úgy Jézus halála és feltámadása által létrejött egy összecsatolás; hozzá lettünk csatolva a jövő városához, be lettünk tagolva az ő feltámadott testébe, de ez a Szentlélek műve. Ahogy Barmen és Elberfeld összecsatolásának megvan a dátuma, úgy megvan a Jézus halála és feltámadása által létrejött összecsatolás ideje is és ez a keresztség és az úrvacsora. „Mert egy Lélek által mi mindnyájan egy testté kereszteltettünk meg, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg.” Itt a jegyekben ez láthatóvá válik: Te is be vagy tagolva egy testbe, amely már nem hal meg. Bár te egyszer meg fogsz halni, de egyszer majd meg fogod látni, amit most hallasz: „Ti Krisztus teste vagytok és tagjai rész szerint.” Ahogyan 1929 körül a két helység egyesült egy várossá, úgy mi, keresztyének egymással, egy egyesülést alkotunk. Egy egységes igazgatóság alá tartozunk. Ez az egységes igazgatóság a Szentlélek. Ahogy az emberi test különböző tagjainak különböző funkciója van, de egy egységet képeznek, úgy képezünk mi keresztyének is egy egységet. Ahogy minden testrész egy akaratnak engedelmeskedik, úgy mi keresztyének is egy akaratnak engedelmeskedünk. Azért vagyunk itt együtt, hogy ebben az egy akaratban megerősödjünk és Isten

---

[184] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Kaiser Verlag, München, 1971. 291.

[185] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Kaiser Verlag, München, 1971. 291.

[186] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 202.

[187] Rudolf Bohren: *Geheimnis der Gegenwart.* Prédikációk a keresztségről, úrvacsoráról és a gyónásról. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1965. 134-141. Az igehirdetések 1961-64 között hangoztak el a wuppertali Barmen-Gemarke gyülekezetben.

dolgát megvalósítsuk ebben a világban. Nézd csak meg egyszer a kezeidet! A kezeid érted vannak, az egész testedért. És ahogy kezeid az egész testedért vannak, úgy te is az egészért vagy, az egész testért. Az a tisztességed és dicsőséged, hogy tenned kell valamiért azért, hogy Isten ügye megvalósuljon ebben a világban. Az az életed lehetősége, hogy nem kell megmaradnod önmagadra irányuló mivoltodban, hanem be vagy tagolva a Krisztus testébe. Persze, közbevetheti valaki: Én nem látom magam ezen a röntgen képen. Amit te mondasz, az érvényes lehet egy szuper keresztyénre, de rám? Nem. Bizonyára élhet Jézus Lélekkel teljes emberekben, de én nem vagyok Albert Schweitzer. Rám nézve nem érvényes ez a prédikáció. Annak érdekében, hogy az ilyen ellenvetéseket kivédje, Pál lefuttat előttünk egy filmet. A láb kezd el beszélni: Én csak egy láb vagyok. Nem vagyok olyan hasznos és ápolt, mint egy kéz. Én csak egy haszontalan keresztyén vagyok. Aztán a fül veszi át a szót: én nem látok, én egy vak fül vagyok. Csak egy haszontalan fül vagyok, tulajdonképpen nem is tartozok a testhez. De a láb és a fül azt mondanak, amit akarnak. A láb nem lehet láb, a fül nem lehet fül anélkül, hogy a testhez tartoznának. És ha te láb vagy, vagy fül vagy, ha te olyan használhatatlan keresztyén vagy, hogy azt kell mondanod magadról: én nem tartozom a testhez, akkor nekem azt kell mondanom neked: te tévedsz, éppen te tartozol a testhez. Mivel Jézus Krisztus feltámadt érted, te be vagy tagolva az Ő testébe. Amint a kéz és a láb és a fül és a szem be vannak tagolva a testbe és az ember testében minden testrésznek megvan a maga funkciója, úgy minden keresztyénnek közülünk, megvan a maga speciális funkciója. Aki be lett tagolva a testbe, annak van egy különleges megbízatása. Neked is van egy különleges megbízatásod, neked is teljesítened kell a földön Istennek meghatározott akaratát. Gondolkoztál már azon, hogy van egy felsőbb akarat, amelynek a te életedben is meg kell valósulnia? Pedig életednek az az értelme, hogy teremtőd és megváltód akarata szerint élj! „Mert az ő alkotása vagyunk, teremtetvén általa a Krisztus Jézusban jó cselekedetekre, amelyeket előre elkészített az Isten, hogy azokban járjunk." Ez áll az efézusi levélben, és ez vonatkozik a te életedre is. A János evangéliumában pedig azt mondja a feltámadott Úr: „Amint engem küldött az Atya, úgy küldlek titeket". Krisztus teste részeként küldött vagy, mint Ő. Jézus feláldozta önmagát, és te része vagy az ő megtöretett testének. Aki az Ő életét valójában éli, az áldozatos életet él. Ez nem csekélység. De nem csak olyan tagok vannak, akik azért gondolják, hogy nem a testből valók, mert magukat nem tartják elég jónak, vagy elég kegyesnek, vannak olyan emberek is, akik azért gondolják, hogy nem a testből valók, mert túl sokat gondolnak magukról. Sajnálkozva mondja szemük a kezüknek: Mit kezdjek veletek? Én látok messzire, látok közelre. Nincs rátok szükség. A fejük pedig azt mondja a lábuknak: Én egy gondolkodó fej vagyok, rátok ott lent nincs szükség. Messzebb jutok a gondolataimmal, mint a lábaimmal. Mindig voltak keresztyének, akik többet akartak látni, mint a többiek, és mindig voltak olyan keresztyének, akik többet akartak tudni, mint a többiek, ezért úgy gondolták, hogy nem tartoznak Isten gyülekezetéhez. De ez teljes lehetetlenség. Senki sem mondhatja: Nekem nincs szükségem a testre, én ezt meg azt megteszem a gyülekezet nélkül. Ha mi fejként professzorok lennénk, szükségünk lenne kezekre, melyek értünk összekulcsolódnának. Ha van a gyülekezetben olyan szolgálat, ami fejet, szellemi munkát igényel, akkor van fizikai munka is, ami kezet, lábat igényel. És senki nincs a testen belül, akinek ne lenne szüksége a másik szolgálatára. Az egyház tanítójának – legyen az professzor vagy lelkész – szüksége van a gyülekezet közbenjáró imádságára, hogy a tanítása ne falra hányt borsó legyen, hanem a gyülekezetet szolgálja. Keresztyénként nem tudok élni a másik szolgálata nélkül. Senki sem olyan kegyes, senki sem olyan bölcs, senki sem olyan szent, hogy ne lenne szüksége a másik vigaszára és intésére. Mivel minden tag a Szentlélek által él a testben, megszomorítanánk a Szentlelket, ha nem tulajdonítanánk nagyobb tisztességet azoknak a tagoknak, melyeket a test tisztességtelenebb tagjainak tartunk – ahogyan azt Pál apostol előirányozza. Hogy is van ez tulajdonképpen, itt most képben vagyunk? Úgy élünk együtt és egymásért gyülekezetünkben, hogy nagyobb tisztességet tulajdonítunk azoknak a tagoknak, akiket a test tisztességtelenebb tagjainak tartunk? Úgy élünk együtt, hogy egy idegen észre veszi: itt van egy gyülekezet? Azért vagyunk egy test tagjai, hogy egymásról gondoskodjunk. Boldogtalanságunknak az az oka, hogy mindenkinek magára van gondja. Amíg a keresztyéneknek csak magukra van gondjuk, addig megtagadják Krisztust. Amíg a népeknek csak magukra van gondjuk, addig nem lesz béke. De ha mi bele vagyunk tagolva a nagy egészbe, akkor nekünk a nagy egészről kell gondoskodnunk. Másokról és nem magunkról. Krisztus úgy gondoskodik rólunk, hogy mi elkezdünk gondoskodni másokról. Úgy lesz a hétköznapból az Úr napja, hogy elkezdünk tagként élni. Úgy lesz minden elmúló nap örökkévalóság-értékű, hogy elkezdünk másokra gondolni, elkezdünk másokért gondolkodni. Példaként vegyünk egy anyát. Az anya egyszerűen a másikért van. Jelen van. Jelen van a másikért. Éber. Egyszer zoknit stoppol, egyszer vigasztal. Mit meg nem tesz egy anya? Isten családjában szükség van emberekre, akik egészen egyszerűen jelen vannak, jelen vannak másokért. Éberek. És te azért vagy most itt, mert az a speciális funkciód, azért vagy kiválasztva, hogy egy másokért élő ember legyél. Ma egy röntgen képet néztünk meg. Látjuk rajta, hogy valójában mik vagyunk mi: a feltámadott Krisztus tagjai. „Krisztus teste vagytok, és tagjai rész szerint." Miután az orvosok kielemzik a röntgenfelvételt, a beteg megkapja a röntgen képnek megfelelő

kezelést. Azért néztük meg ezt az apostoli röntgen képet, hogy a szerint cselekedjünk, amit mi egyébként nem látunk. Ha a szerint cselekszünk, akkor a gyülekezet megváltozik, meggyógyul. Minden azon múlik, hogy mi tagként cselekedjünk, és betöltsük Krisztus testében a meghatározott funkciónkat. Ehhez szükségünk van a Szentlélekre, mert magunktól nem tudunk tagként funkcionálni, csak a Szentlélek által.[188]

3.2.2. A nagykorú gyülekezet, mely királyi papság

Rudolf Bohren látása szerint Krisztus gyülekezete a Lélek által megajándékozott gyülekezet, mely a szolgálat sokrétűségében élő gyülekezet.[189] Ezért a gyülekezet királyok, papok, próféták és tanítók népe. Mindnyájan egymásnak szolgálnak, és együtt szolgálnak a világban. Ez azonban a valóságban nem egészen így működik, ezért Bohren szenvedélyesen kritizálja a lelkészi tisztséget: „…mi a kegyelmi ajándékokat beletemettük a lelkészi tisztségbe (*Pfarramt*). A lelkész egyedül király, pap, próféta és tanító. Mindenki egynek szolgál, és egy szolgál mindenkinek. De ezzel a gyülekezet kiskorú marad, a lelkész pedig túlterhelt. Tehát fel kell ismernünk, hogy a lelkészi tisztség a mai formájában nem felel meg az Isten igéje szerint reformált gyülekezetnek, a lelkész és a gyülekezet közötti munkamegosztás fatálisan bibliátlan lett."[190]

Az egyetemes papságra természetesen az 1Pt 2,5-10-re hivatkozva apellál a leggyakrabban Bohren.[191] Eduard Schweizer kimutatta, hogy arra, amit ma tisztségnek (*Amt*) nevezünk, az Újszövetségben mindenekelőtt egy szó van: a diakónia. Bohren szerint ez azt jelenti, hogy „az Újszövetség nem érdeklődik a hierarchia iránt".[192]

A Predigtlehre-ben a gyülekezet, mint királyi papság abban az összefüggésben fordul elő, hogy a prédikáció közben a gyülekezet tagjai élhessenek a közbekiáltás és a közbevetett kérdés lehetőségével. Indoklás: „A gyülekezetnek, mint ülésező királyi papságnak, nem lenne szabad, hogy kevesebb joga legyen, mint egy ülésező parlamentnek".[193] De a gyülekezetnek nem csak joga, hanem kötelessége is van. Kötelessége, hogy közbenjáró imádságával szolgálja az igehirdetés ügyét. Ezzel papi funkciót tölt be.[194]

Bohren a protestáns egyházakat klerikális vezetésűnek tartja, amit élesen kritizál. A *Predigt und Gemeinde* című gyűjteményes kötetében kifejti azt a véleményét, hogy a reformáció után idővel a lelkészek ültek a korai katolicizmusban kialakult egyeduralmi püspöki székbe, uralkodói szerephez jutottak, ezért a lelkészi státusz a mai formájában szemben áll a Lélek munkájával és lehetetlenné teszi a gyülekezet nagykorúságát.[195]

---

[188] A prédikációnak itt van vége, a kötetben utána egy versben megfogalmazott imádság áll. Ennek a végén sincs ámen, valószínűleg azért, mert azt Bohren gyülekezetében a gyülekezet mondta ki.

[189] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 192. Eichholz szerint is a gyülekezet karizmatikus, ha gyülekezet. (*Was heißt charizmatische Gemeinde im Neuen Testament?* Ath ANT 35. 1959. 188.)

[190] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 192.

[191] Pl.: Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Neukirchener Verlag, Neukirchen, 1979. 54.

[192] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 211.

[193] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 521. Bohren amellett száll síkra, hogy a prédikálás legyen nyitott a dialógus iránt. Úgy véli, hogy amíg a közbekiáltás és a közbevetett kérdés tabu marad, addig hiányozni fog a dialógusból a spontán jelleg.

[194] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 471-472. Az egyetemes papság elvét M. Herbst is hangsúlyozza az evangélizáló igehirdetéssel kapcsolatban: „A gyülekezet, maga az evangélizáló igehirdetés hordozója. Az evangélizáló igehirdetés nem merül ki a vasárnapi prédikációban. Folytatódik a keresztyén bizonyságtételben, a gyülekezet életében, a keresztyén családok hétköznapjaiban, a hivatásban és a társadalmi életben. Az egész gyülekezet, mint szent papi nép nyert megbízást Isten jótéteményeinek hirdetésére (1Pt 2,9)." – idézi Boross Géza. In: *Biblia és gyülekezetépítés*. Budapest, 1998. 59.

[195] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 194. Hasonló véleményen van Boross Géza is, de ő finomabban fogalmaz: „A gyülekezeti lelkészek a gyülekezetek mindeneseivé váltak… egyedül maradtak munkatársak nélkül. Modern református gyülekezeteink elfelejtették az egyetemes papságról szóló reformátori tanítást. A gyülekezeti élet gyakorlati torzulásai következtében csakugyan a lelkipásztor lett a

Ugyanebben a kötetben egy groteszk képet is fest a protestáns egyházakról: „Ha szabad túloznom, akkor azt szeretném mondani, hogy mi egy középkori »céh« vagyunk, ahol csak a céhmestereknek, az akadémián képzett lelkészeknek van joga, hogy ajándékait kibontakoztassa, és társait biztathassa, hogy mesterségét vele együtt űzzék. De alapjában véve csak ő a nagykorú keresztyén, mindenki más kiskorú, mert pl. az istentisztelet folyamán be kell fognia a száját. De, ha felfedeznénk azokat az ajándékokat, amiket a jelenlévő Isten a gyülekezetnek ad, akkor megszabadulnánk ettől a középkori dologtól, és síkra szállhatnánk a lelki erők és a lelki ajándékok mellett.”[196]

Bohren gyakorlati teológiájáról tartott előadásaim kapcsán mindig vihart kavart a gyakorló lelkészek között az ő egyházlátása, ezért levélben megkérdeztem Bohren professzort: Miért látja laikusokra és klérusra szakadtnak a protestáns egyházakat, miért kritizálja olyan élesen a mostani gyülekezeti modellt, melyben a lelkész a lelkigondozó, a lelkész hirdeti az Igét és végzi a kazuáliákat? Válasza, mely nyomtatásban is megjelent *Brief an einen Pfarrer über die Vertreibung von Trägheit und Dummheit aus der Gemeinde* (Levél egy lelkésznek a tétlenség és ostobaság gyülekezetből való kiűzéséről) címmel, a következő volt: „A reformáció nem tudta legyőzni a monarchista püspöki intézményt, ami a reformátusságban elvileg hatályon kívül helyeződött, de a pásztori szolgálattal gyakorlatilag tovább él. Mivel a reformáció átvette a középkori paróchiális struktúrát, az egyház népe tehermentesítődött a tökéletesség jézusi elvárásától és a klérus és a laikusok közti egyházszakadás konzerválódott… Beszélgetve orvosokkal, akik a klinika vezetőjének abszolutisztikus uralmától szenvednek, éles tekintetem a klerikális abszolutizmusra irányul. Ezen a téren sok minden minket terhel, és talán vannak olyanok, akik megpróbálnak úgy visszaélni a református teológiával, hogy azt ideológiaként használják hatalom gyakorlásuk álcázására. Aki a szószékre felmegy, fellép úgymond a monarchia trónjára. Övé az ige, melynek hatalom ígértetett. Ha tagadjuk a hatalmat, ami a kezünkben van, akkor a prédikáció után nem kerülhet sor a hatalomról való lemondásra… Tehetségtelen hegymászóként a lejövetel még nehezebb volt a számomra, mint az oly fáradságos hegymászás. Valójában a szószékre való felmenés alig veszélyesebb, mint az onnan való lejövés, és nagy a kísértés, hogy lélekben fent maradjunk. Félelem uralkodik a lejövéssel szemben, a hallgatókkal és ítéletükkel szemben. Ha jól látom, mind a két gyülekezeti konfliktusnak, amit átéltem, ez a félelem volt az oka. A gyülekezet nagykorúvá válása érdekében az ige szolgájának valóban le kell jönnie a szószékről. Nem maradhat fenn, mint egy szentet ábrázoló szobor. A hatalomról való lemondás szükséges, nem a hatalom elfojtása. Ezért a monarchista püspöki rendszer állandó kísértés marad. De csak kísértés marad, mert a szószéken koronázás történik. Ahol a Király üzenetét királyi módon hirdetik, ott vasárnaponként trónfosztott lesz a megkoronázott ember, ott egy hatalom csere megy végbe. Jézus lelke átveszi a hatalmat és a tétlenség és a butaság lelkének távoznia kell.”[197]

Mivel Bohren szerint a lelkészek klérust alkotnak, a gyülekezeti tagokat következetesen laikusoknak nevezi, gyakorlati teológiai munkáiban azért küzd, hogy a laikusok megfelelő tiszteletet és megbecsülést kapjanak. Mivel a gyülekezet királyi papság, Bohren odáig megy, hogy a laikusok kapjanak szót az istentiszteleten, hirdessék az igét, sőt:

---

gyülekezet exegétája, filozófusa, pszichológusa, egyháztörténésze, egyházjogásza, dogmatikusa és etikusa, homilétája, pedagógusa és szociológusa, sőt hungarológusa, szociális gondozója, énekvezére és pásztora, a gyülekezeti diakónia vezetője, sőt a misszió inspirátora, a gyülekezet adminisztrátora, harangozója, kőművese és piktora. Szellemi és fizikai szak- és segédmunkása egyszerre. Kialakul tehát az a sajátos gyülekezeti képlet, melyet külföldi testvéreink az ismert „*Einmannsysthem*” jelzővel illettek. Ennek a rendszernek azaz eredménye, hogy egyházaink „*Pastorenkirche*”-vé, lelkész centrikus gyülekezetekké váltak. Mi ezt a lelkész-központúságot nevezzük református klerikalizmusnak, s tekintjük úgy, mint a gyülekezeti élet torzulását s így a gyülekezet építés akadályát”. (Boross Géza: *Biblia és gyülekezetépítés*. Budapest, 1998. 109.

[196] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 219.

[197] *Göttinger Predigtmeditationen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2000. 54. Jahrgang, Heft 2.

vegyék le a kazuáliák terhét a lelkészről! Ennek megfelelően Bohren állandóan hangsúlyozza a gyülekezet nagykorúságát. De nem statikus értelemben, hanem a „már igen – még nem” feszültségében, hisz a barthi teológia felől jött. Hitben a gyülekezet nagykorú, látásban nem. Ezért a nagykorúság felé kell vezetni. Ennek útja, hogy a lelkésznek kell alábbszállnia, a gyülekezetnek pedig növekednie, ezért kritizálja az egyemberes rendszert (*Einmannsysthem*) a gyülekezeti képleten belül. Teszi mindezt azért, mert nem nézi az egyházat, hanem hiszi. Hisz a Szent Lélekben, mint aki ma munkálkodik a gyülekezetekben: „A Szent Lélek az egész gyülekezetnek ajándékozza magát. A gyülekezet ezért alapvetően nagykorú gyülekezet, minden keresztyén tisztségviselő karizmatikus, és részt vesz a felülről való vezetésben”.[198] Meg kell jegyezni, hogy a gyülekezeti képlet Kálvinnál sem egyemberes rendszerű. Ő is beszél egyháztanácsról és diakónusokról: „Az egyház kormányzói véleményem szerint a nép közül választott vének voltak, akik a püspökkel együtt az erkölcsökre való felügyeletet és fegyelmi ügyeket is gyakorolták. Mert másképp nem is lehetne értelmezni Pálnak ezt a mondását: ’Aki elöljáró szorgalmatossággal járjon el’ (Róm 12,8). Meg volt tehát kezdettől fogva minden egyes egyháznak a maga tanácsa mely kegyes, tekintélyes, és szent férfiakból állott, s ennél fogva az ítélkezés joga a bűnök megjavítására az ő kezükben volt… A szegények gondozása a diakónusok feladata volt. A Rómaiakhoz írott levélben (12,8) azonban kétféle neme van ezeknek felemlítve, ott ugyanis Pál apostol így írja: ’Aki alamizsnaosztogató szelídségben, aki máson könyörülő vidámsággal művelje azt.’ Mivel bizonyos, hogy nyilvános egyházi tisztségekről beszél, két fokozatot kellett itt megkülönböztetni. S ha nem csalatkozom ítéletemben, az előbbiek alatt a diakónusokat érti, kik az alamizsnákat kiosztották; az utóbbiak alatt pedig azokat kik önmagukat a betegek és szegények gondozásának szentelték… Íme ilyen diakónusai voltak az apostoli egyháznak s ennek példája szerint nálunk is ilyeneknek kellene lenni.”[199]

A laikusok nagykorúsága, papi tiszte mellett szenvedélyesen érvel Bohren: „Az istentisztelet legyen az a hely, ahol a laikus felkészül a világban való bizonyságtételre. De istentiszteleteinken úgy bánnak a királyok és papok népével, mint egy kisgyerekkel, akinek asztalhoz kell ülnie és ennie kell, de nem kérdezhet, nem beszélhet. Isten népének csupán ülni, hallgatni, énekelni, felállni szabad. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a gyülekezet évszázadokkal a reformáció után még nem nagykorú. Az Írás bizonyságtétele szerint minden gyülekezeti tagnak meg volt a joga, hogy az istentiszteleten szóhoz jusson. Pál biztatja a gyülekezetet a prófétálásra, amire az istentiszteleten kerül sor (1Kor 14,1; 39). Nem csak az Ige, de a sákramentum is a gyülekezet dolga. Sehol nincs megírva, hogy az apostolok fenntartották volna a jogot a keresztelésre vagy az úrvacsoraosztásra. Pál nem tekinti a keresztelést a maga dolgának. Péter sem, mert ő elrendeli, hogy Kornéliusz és az övéi keresztelkedjenek meg, de nem ő kereszteli meg őket (ApCsel 10,48). De ma a lelkész keresztel. Ha a lelkész egyedül rendelkezik a sákramentumok felett, ha maga gondoskodik a kazuáliákról, akkor olyan papságot hoz létre egyházunkban, ami alig különbözik a római egyház papságától. Kérdezem én: Hogyan lehetséges az, hogy a laikusok királyként, papként, prófétaként, apostolként éljenek a világban, ha az istentiszteleten úgy bánnak velük, mint egy kiskorú gyermekkel, aki nem nyithatja ki a száját. Akkor, hogy lehet a laikus a világban rögtön nagykorú, aki magához ragadja a szót, ha ez az egyházban tilos a számára. Hogyan élhetne kívül nem inkognitóban, ha belül anonim marad?”[200]

---

198 Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde.* Zwingli Verlag, Zürich- Stuttgart, 1963. 212. Chr. Möller: *Lehre von Gemeindeaufbau* (I. II. 1987; 1988.) című könyvében mond egy mondatot, ami rávilágít arra, hogyan értsük a gyülekezet nagykorúságát: „Itt tulajdonképpen a gyülekezetnek Isten ígéreteinek fényében való „érzékeléséről” van szó” – idézi Boross Géza. In: Biblia és gyülekezetépítés. Budapest, 1998. 29.

199 Kálvin János: *Institutio.* IV, III. 344-345.

200 Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/ Stuttgart, 1963. 196-197. Werner de Boor is szegénységnek tartja, ha csak egy ember szólalhat meg. Az 1Kor 14,33b-36 magyarázatát így fejezi be: „Milyen elszegényedés történik a gyülekezetben, ha csak egyetlen egy ember birtokolja a szót. Természeti lényének és

Hogy Bohren számára mennyire fontos a laikusok megszólalása, azt mutatja, hogy főművében a Predigtlehre-ben mekkora teret szentel ennek a kérdésnek.[201] Az izráeli tanúzási jog, mint az igehirdetési szolgálat jövőbeni formájának modellje (*Das israelitische Zeugenrecht als Modell für eine künftige Gestaltung des Predigtdienstes*, 429-433) című fejezetben felvázolja a bibliai-teológiai alapjait annak, hogy egy istentiszteleten több lelkész prédikáljon, vagy a lelkész mellett egy-két laikus is szóhoz jusson. Alapgondolata az, hogy az újszövetségi igehirdetés struktúrájának az 5Móz 19,15 („két tanú szavára vagy három tanú szavára álljon a dolog") jogi alapelve felel meg (429). Alapgondolata helyességét újszövetségi helyekkel támasztja alá az új prédikálási struktúra sürgetője. Jézus kettesével küldi ki tanítványait (Mk 6,7; Lk 10,1). Egyszerre két személyt hív a munkára a Szentlélek is (ApCsel 13,2). Az ősegyházban a missziót kettesével végezték az Úr küldöttjei (ApCsel 14,12). Pál apostolnak munkatársai voltak (Fil 4,3). Több újszövetségi levél két vagy három feladót jelöl meg (429). A párosával vagy csapatmunkában végzett missziót Bohren összefüggésbe hozza a Mt 18,20 ígéretével.[202] „A két vagy három fő biztosítja magának Jézus Krisztusnak a jelenlétét, amennyiben Ő hozzá imádkoznak, és meghallgattatásuk tudatában biztosítják a hallgatókat Jézus jelenlétéről" (430). Ajánlatos, hogy ketten vagy hárman prédikáljanak azért is, mert a prédikálásban az a kegyelem manifesztálódik, amely sokféleségben ajándékozza magát. Bohren számára nem kérdéses, hogy a prédikálás erőt és hatalmat nyer, ha nem egy egyén szólójaként hangzik el, hanem duettben, tercettben, quartettben vagy kórusban szólal meg, mert az igehirdető korlátozott volta kiegészítést tesz szükségessé, a Lélek pedig változatos gazdagságban ajándékozza magát (431). Más paragrafusok szerint az igehirdetésnek a szabadság lelkületét kell adományoznia, mert a gyülekezet nagykorúsága, prédikáció kritikája, a laikusok aktivitása nem valósulhat meg szabadság nélkül (86). Például az igehirdetés lezárása és az „Ámen" között a prédikátor szünetet iktat be, jelezve, hogy nyilván nem mondott el mindent, alkalmat ad a hallgatóknak, hogy a hallottakat tovább gondolják – nagykorúnak feltételezve őket (387). A Predigtlehre-ben leírja Bohren, hogyan juthatnának szóhoz az istentiszteleten a laikusok.[203] Ebben az összefüggésben elsőként azt a lehetőséget említi, hogy a gyülekezeti tag kérdezhessen, tehessen fel rossz vagy ostoba kérdést is az istentisztelet keretein belül. Másik lehetőség, hogy saját hitbéli tapasztalatait mondja el. Bohren sajátságos elképzelése még, hogy a laikusok prédikációkat olvasnak, azokat megtanulják, megváltoztatják, így saját prédikációra tesznek szert (437). A laikusok bevonását az Ige szolgálatába úgy is lehetségesnek tartja Bohren, hogy a gyülekezet különböző teológiai témákat beszélne meg, a beszélgetést pedig egy gyülekezeti tagokból álló csoport készítené elő a lelkész vezetésével. Egy ilyen beszélgetés „megtervezése és levezetése feltételezi, hogy az igehirdető hisz a gyülekezet értelmében, tehát a gyülekezet nagykorúságát elismeri" (524). Bohren koncepciójában a laikusoknak kitüntetett funkció jut a prédikációkritikában. A prédikációkritika viszont „csak egy nagykorú gyülekezet által

---

lelki adottságának korlátolt volta miatt csak a gyülekezet egy részét tudja megszólítani, és másoknak nem tudja azt adni, amire szükségük van. Ez egyszerűen úgy van, hogy a lelkész, az igehirdető csak bizonyos gyülekezeti tagokat ér el. Nem részesül „mindenki" olyan tanításban és bátorításban, mint amire szüksége lenne." (*Der erste Brief des Paulus an die Korinther.* Erklärt von Werner de Boor. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal, 1984. 245.)

[201] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 424-440.

[202] „Mert ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük."

[203] Az Ige szolgálata összefüggésében Ernst Lange is beszél az egyetemes papságról, mondván, hogy az egyházban való részesedés, részesedés az Ige szolgálatában. „Egyetlen keresztyén sincs, akit megkeresztelése ne ordinálna az igehirdetésre…" (117). A keresztyénnek – mondja Lange – szóval és tettel a maga élethelyzetében az Írást interpretálnia, annak relevanciáját tanúsítani kell. Lange magáénak tudja H. Diem szabályát, miszerint „a kegyelem érvénybe helyezi az egyetemes papság kötelességét és jogát – ez az egyetlen isteni jog, mely az egyházban érvényes, melyet más joggal érvényen kívül helyezni vagy korlátozni nem szabad…" (118). In: Ernst Lange: *Predigen als Beruf.* Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982.

gyakorolható, és akkor lesz a gyülekezet nagykorú, ha a teológiával beszélgetve gyakorolja a prédikáció- kritikát. A prédikációkritikában bizonyul meg a gyülekezet nagykorúsága" (552).

Hogy a laikusnak miért kell szót kapnia az istentiszteleten, miért nagykorú a gyülekezet, vagy miért válhat azzá, azt Bohren a pneumatológia felől válaszolja meg. Szerinte minden gyülekezeti tag karizmatikus – a szó eredeti, jó értelmében. A gyülekezet megújulása érdekében a gyülekezet vezetésének feladata a lelki ajándékok felfedezése, mozgósítása, koordinálása.[204] Bohren szerint a karizmatikus „gyülekezet a prédikálásban és a lelkigondozásban arra törekszik, hogy a gyülekezeti tagok lelki ajándékait felfedje, megnevezze és mozgásba hozza. A lelki ajándékok teljessége az istentiszteleten is kifejeződésre jut, mert itt nyeri el a laikus lelki fegyverzetét, hogy a világban bizonyságot tudjon tenni. De gyülekezeteinkben a lelki ajándékok megnevezetlenül maradnak. Az istentisztelet némává teszi a gyülekezeti tagot… Azzal számolnunk kell, hogy nincs lelki ajándék nélküli gyülekezeti tagunk, az Úr mindenkit megajándékoz, és minden megajándékozottat használ. A nehézség nem az, hogy nincs emberünk, amint Luther vélte. A nehézség sokkal inkább az, hogy vakok vagyunk a lelki ajándékok meglátására."[205] Bohren üzenete tehát hozzánk, hogy „Jézus Krisztus gyülekezete… nem a csekély mértékben megajándékozottak serege, hanem a tálentumok kórusa, vagy egy zenekar, melyben mindenki a maga hangszerén játszik."[206]

Bohrentől tehát megtanulhatjuk, hogy ha a gyülekezet minden tagjában működik a karizma, akkor nem deviancia az egy-két ún. karizmatikus.

Rudolf Bohren szerint tehát a gyülekezet nagykorú, királyi papság, illetve azzá válhat. Nézzük most meg, hogyan kívánja ezt előmozdítani az igehirdető Bohren. Jól szemlélteti ezt az *Er ernennt* (Az Úr kinevez) című prédikációja. (1Pt 2, 9).[207]

> Bevezetésként elmond egy történetet, melyben a háború folyamán az orosz cár kinevez őrmesternek egy közkatonát, mert az megmenti az életét. Majd párhuzamot von a hajdani közlegény és a gyülekezet tagjai között, kifejtve, hogy a mindennapi életben és a hitben mi is közkatonák vagyunk. Ezért csodálatos dolog, hogy azt mondja az ige az egyszerű embereknek, a kishitűeknek: „…választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet… vagytok." Majd az igehirdető felteszi a kérdést: Hogyan lehetséges ez? Hogyan nevezhet ki téged az apostol vagy én királyinak, szentnek, megtartásra valónak?" (52). A válasz a keresztre mutat. A „kinevezés" mögött Jézus Krisztus érdeme áll. Azért tartozik a gyülekezeti tag a választott nemzetséghez, mert Jézust miatta hagyta el akkor Isten. Jézus tövis koronája miatt királyi most a keresztyén. Azért szent, mert Jézus vére megtisztította bűneitől. Bohren hangsúlyozza Jézus megváltó művének ténynszerűségét. „Ezek tények… A közkatona talán nem tudta felfogni, hogy már nem közlegény, hanem őrmester. Talán ti sem tudjátok felfogni, hogy mivé lettetek Krisztus által… De ettől függetlenül ezek mégis tények" (53). A prédikáció logikája szerint, ezeknek a tényeknek az átgondolása vezethet oda, hogy felfedezzük, kik vagyunk mi valójában, kik vagyunk mi Isten előtt. A textus szerint választott nemzetség. A megértés kedvéért felhozza az igehirdető a régi társadalom példáját, melyben a nemesek előjogokat élveztek, és akik nem tartoztak a

---

[204] *Die Leitung der Gemeinde* címmel külön tanulmány olvasható a *Predigt und Gemeinde* című kötetben (207-228.) Magyarországon Budai Gergely már a 1920-as évek közepén hangsúlyozta: „Egyházunk annyiban fog megújulni, amennyiben szerephez juthatnak benne a karizmák." Idézi: Boross Géza. In: Biblia és gyülekezetépítés. Budapest, 1988. 37.

[205] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 193.

[206] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 193. A *Geist und Gericht* című kötetének (Neukirchener Verlag, Neukirchen, 1979.) 53. oldalán megadja Bohren ezeknek a gondolatoknak az újszövetségi alapját, hivatkozva a 2Kor 13,13; 1Kor 12,7; 1Kor 6,15; 1Kor 6,19; 1Kor 6,17; 1Kor 12,13-ra. A karizmák kérdésével foglalkozik még Bohren *A lelkek megkülönböztetésének ajándéka* című előadásában. Az előadás elhangzott 2000. március 23-án Beuggenben a Bohren 80. születésnapjára rendezett konferencián. A dolgozat írója által készített fordítás megjelent a *Theologiai Szemle* 2001/3. számában, 146-152.

[207] In: *Der Ruf in die Herrlichkeit*. Predigten von Rudolf Bohren. Verlag Friedrich Reinhardt, Basel, 51-60. Nincs feltüntetve a megjelenési idő. Nem tartalmazza a kiadvány, hogy az egyes igehirdetések mikor és hol hangoztak el. A prédikációs kötet ajánlása Holderbank-Möriken-Wildegg gyülekezeteknek szól, melyekben Bohren 9 évig szolgált.

nemességhez, azoknak nem volt beleszólása a dolgokba. Ahogy a nemesi társadalomban a (nemesnek) születés volt a döntő, úgy Isten országában az újjászületés a döntő. Így az ige azt jelenti: Ti újjászülettetek, az arisztokráciához tartoztok, a kiválasztottakhoz tartoztok. Az alapige szerint a gyülekezet királyi papság. Bohren a „királyit" is magyarázza, nem csak a „papságot". Jézus a zsidók királya volt, „aki mennybemenetele által a mindenség királya és a mennyei szentély főpapja lett. És a ti életetek el van rejtve Krisztussal az Istenben. Egyek vagytok azzal, akinek adatott minden hatalom mennyen és földön és ezért vagytok királyok. Nagyobb hatalmatok van, mint bármelyik orosz cárnak volt. Ezt nem hiszitek el nekem igazán… pedig ez így van. Csak még a királyság elrejtett királyság. Akkor lesz láthatóvá és dicsőségessé, amikor Krisztus, a nagy király visszajön. Amikor Krisztus, a nagy király visszajön…, akkor fogjuk meglátni, kik vagyunk. De Péter nem azt mondja, hogy királyiak lesztek, hanem azt, hogy királyiak vagytok. Most vagytok királyiak. Ha hisztek. Ha hisztek, királyok vagytok, ha nem hisztek, csupán kukacok eledele vagytok (Futter für die Würmer), vagy a krematóriumba kerülő anyag. Ezért higgyetek, mert a hit olyan nagy dolog, hogy a mi hitünk győzelem, mely legyőzte a világot" (54-55). A prédikáció a „pap" fogalmának magyarázatával folytatódik, az igehallgatók megtudhatják, hogy a pap képviseli a népet Isten előtt, Istent pedig a nép előtt. Gyorsan jön az applikáció: „Ezért a világ élete és üdvössége azon múlik, hogy van egy ilyen királyi papság, amihez te is tartozol. A szomszéd, a kollégа, a feleség, a férj, a gyermek mindnyájan arra vannak utalva, hogy te értük imádkozol, hogy nekik Istenről beszélsz. Az ő életük és örök életük azon múlik, hogy te egy királyi pap vagy. Az Úr Krisztus titeket pappá szentelt, amikor érettetek a kereszten meghalt" (55-56). Ez után Bohren kifejti, hogy mivel a gyülekezet Istent képviseli a földön, ezért szent nép, majd megszólaltatja azt a gondolatot, amit a hallgatók gondolhattak magukban: „Feltehetném a kérdést: Kedves mörikeni, wildeggi, holderbanki testvéreim, ti tényleg választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok? És akkor azt kellene válaszolnotok, hogy nem vagyunk választott nemzetség, hanem egy szedett-vedett publikum vagyunk, nem vagyunk királyi papság, hanem csak polgárokból és proletárokból álló passzív egyháztagság vagyunk… De az orosz cár sem kérdezte meg a katonát: 'Ki vagy te'? Mert akkor azt kellett volna válaszolnia: 'Csak egy közkatona vagyok'. Ezért én sem kérdezhetem meg tőletek: 'Kik vagytok ti?' Csak a tényt, az új rangot olvashatom fel: 'Ti vagytok.' És én hiszem, hogy ezt az én Uram megbízásából tehetem. És ha Ő nekem azt a megbízást adja, hogy nektek ezt mondjam, akkor Ő a megmondottakat már meg is valósította, és akkor stimmel, hogy ti 'választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép vagytok'" (56-57). Hogy a gyülekezetet mivé tette Jézus halála és feltámadása, az nem maradhat titok. Bohren ezért arra bátorítja az igehallgatókat, hogy mondják el, kik ők Isten igéje szerint. „Mindnyájatokkal sokkal nagyobb dolog történt, mint a cár katonájával. Ti mindnyájan választottakká, papokká, arisztokratákká, sőt királyokká lettetek előléptetve. Ezt higgyed, mert ez stimmel (*Glaub's nur, es stimmt*). Jézus mind ezekké tett téged. Neked csak egy dolgot kell tenned, elmondani másoknak, amit Ő tett… Ha te csak tudomásul veszed, hogy Krisztus érted meghalt, feltámadt és mennybement, azért hogy téged kiválasztottá, királyivá és szentté tegyen…, akkor te vagy a széles föld legnyomorultabb bolondja…, akkor nem vagy több, mint kukaceledel, krematóriumba való anyag. Ezért mondd el, amit Jézus érted tett, akkor is, ha ezt nem tudod felfogni, mond tovább, mert arról van szó, hogy „választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép vagytok, hogy hirdessétek Annak hatalmas dolgait, aki a sötétségből az Ő csodálatos világosságára hívott el titeket" (57-58). Isten nagyságos dolgainak hirdetésére egy szép képpel buzdítja az igehirdető hallgatóit. „Kétéves lányom tett egy felfedezést. Ha meglát egy asztali lámpát, lábujjhegyre áll, és bekapcsolja a lámpát. Szemecskéi világítanak, amikor ég a lámpa. Ez történik, amikor Isten nagyságos dolgairól beszélnek. Olyankor kigyullad egy fény. És így válhattok ti férfiak és asszonyok egy kisgyermekké és meggyújthattok egy fénysugarat mind éjjel mind nappal. Beszéljetek csak egyszer Isten nagyságos dolgairól és a ti szemeitek is elkezdenek világítani" (59). Az igehirdetés befejezése egy történet. „Egy ember, aki a szülő falumban favágó volt, egy durva és nyers fickó volt. De egyszer felfedezte, amit Jézus Krisztus érte tett. És egyszer csak azt hallom róla, hogy meglátogat egy beteget, és bizonyságot tesz neki Jézusról, a nagy orvosról, egyszerre csak azt hallom róla, hogy helyére tesz egy babonaság fogságában lévő embert és neki Jézus Krisztusról beszél. Isten királlyá és pappá tette ezt a durva és nyers fickót. Hogyne tett volna téged is királlyá és pappá! Ámen." (60)

Ez a prédikáció illusztrálja, hogy Rudolf Bohren az egyetemes papság elvét nem csak gyakorlati teológiai írásaiban hangsúlyozza, hanem igehirdetésében a gyülekezetnek tanítja is. Jól illusztrálja ez az igehirdetés Bohrennek azt a homiletikai tételét is, hogy a gyülekezetnek a gyülekezetet kell hirdetni.

A prédikációból világosan kitűnik, hogy az igehirdetőnek van egy célja. Elvezetni a gyülekezetet oda, hogy hitben nézzék magukat a kereszten át, így magukat választott

nemzetségnek, királyi papságnak lássák. Gert Ottoval ellentétben Bohren sehol sem beszél arról, hogy a prédikációnak legyen egy meghatározott célja, mégis célszerűen prédikál. Bohren támadja Lange-t, amiért az túl nagy szerepet tulajdonít a hallgatónak és a hallgató szituációjának, prédikációit azonban a hallgatók messzemenő figyelembe vételével írja meg. Így érthetővé válik Gert Ottonak a megállapítása, hogy amellett, hogy Barth, Bonhoeffer, Thurneysen, Bohren nagyon féltik a prédikációt a retorikától, ők maguk kiváló rétorok.

3.2.3. A lelkigondozó gyülekezet

A gyülekezet lelkigondozói jelentőségének felismerése nem Rudolf Bohrennel kezdődött. A gyülekezet lelkigondozói szerepének fontosságát hangsúlyozza már 1875-ben Alexander Schweizer is, aki kimondja, hogy „a lelkészek által végzett lelkigondozás akkor tekinthető eredményesnek, ha sikerül elérnie, hogy a lelkigondozást a gyülekezet tagjai végezzék egymás között. A lelkész lelkigondozói tevékenysége legyen a mintája (modellje) a gyülekezeti tagok egymás között végzett és végzendő lelkigondozói munkájának."[208]

Karl Barthnál is megjelenik a gondolat, hogy a gyülekezet, hitének gyakorlása által, lelkigondozás is. Barth így fogalmaz: „A lelkigondozás is alapvetően egyik formája a gyülekezet Isten és ember szolgálatának. Az lehetséges, hogy a szolgálaton belül a konkrét funkciókat, arra külön is kiképzett és megáldott emberek végezzék el, de az ügyért való felelősséget egyetlen keresztyén sem háríthatja el magától. A lelkigondozást gyakorolja a gyülekezet a prédikációban, a hitoktatásban, az evangélizációban, a teológiai munkában, de indirekte a közös imádságban is. A gyülekezet mindenben, amit tesz lelkigondozás is, azaz mutua consolatio fratrumot is gyakorol."[209]

Magyar részről Makkai Sándor a lelkigondozói gyülekezet eszményének következetes, radikális képviselője. A gyülekezet lelkigondozói jellegét Makkai Sándor az egyetemes papság nagy reformátori igazságából vezeti le *Az élő gyülekezet* c. tanulmány kötetében: „Az egyetemes papság tehát a szolgálat közössége is, mint lelkigondozás és szeretetmunkásság."[210]

Makkai Sándor így vélekedik a gyülekezetről, mint lelkigondozói közösségről: „Az evangéliumi értelmű lelkigondozás magának az egyháznak, mint a gyülekezetben megnyilvánuló egyetemes, szent papságnak tevékenysége, munkája, tehát magának a gyülekezetnek és nem valamely lelkigondozói, papi hivatalnak… A gyülekezeti lelkigondozásban az Ige és a Lélek munkálkodnak ez a munka pedig nincs hivatalhoz kötve, hanem csakis a hívő gyülekezethez van kötve… Ez természetesen a legtágabb értelemben vett lelkigondozás, és azt fejezi ki, hogy Krisztus gyülekezete, jellegénél fogva, lelkigondozói gyülekezet, mint ilyen, éberen vigyáz és mindenkinek kötelességévé teszi, a saját magára való vigyázást is…"[211] Makkai Sándor már a negyvenes évek végén felhívta a figyelmet arra, hogy a lelkigondozás nem a lelkész kizárólagos feladata: „A gyülekezeti lelkigondozásban a lelkipásztornak lehetnek és vannak is segítőtársai, pásztori lelkek, részben kiképzett munkatársak, részben tevékeny egyháztagok, s az is bizonyos, hogy a lelkigondozás nem az ő, hanem a gyülekezet öntevékenysége, mely nélkül minden lelkipásztori fáradozás hiábavaló és

---

[208] Idézi: Boross Géza: *Biblia és gyülekezetépítés*. Budapest. 1998. 72.
[209] Idézi: Boross Géza: *Biblia és gyülekezetépítés*. Budapest. 1998. 73.
[210]Makkai Sándor: *Élő gyülekezet*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. Budapest. Kiadás éve nincs feltüntetve. 25. Vö. Ifj. Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Dissertationes Theologicae. 3. Debrecen, 1997. 303-305.; Ifj. Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*. Kálvin Kiadó, Bp., 2001. 20-34.
[211] Makkai Sándor: *Élő gyülekezet*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. Budapest. Kiadás éve nincs feltüntetve. 30.

céltalan lenne.[212] Mint feljebb láttuk, Rudolf Bohren a huszadik század utolsó harmadában nagy hangsúlyt fektetett a gyülekezeti tagok lelki ajándékaira. Ezt Makkai Sándor megtette már a huszadik századan közepén: „Arra a célra, hogy a gyülekezet tagjai egymás lelkigondozói legyenek, tetszett Istennek, hogy kinek-kinek különböző lelki ajándékokat vagyis kegyelmi ajándékokat (karizmákat) adjon, melyekkel egymás építésére munkálkodjanak."[213] Makkai korát megelőző éles látására Boross Géza is felhívja a figyelmet: „És hogy Makkai Sándor a negyvenes évek végén itt Magyarországon milyen jól látta a problémát, mutatja Helmuth Tacke, jó harminc év múlva, világviszonylatban is figyelmet teremtő könyve a Glaubenshilfe als Lebenshilfe. Tacke alaptétele az, hogy 'lejárt az egyházi lelkigondozás órája, viszont ütött a lelkigondozó egyház órája. A lelkigondozó egyház minden megnyilvánulásának domináló eleme a lelkigondozás.'" [214]

A lelkigondozó gyülekezet képét R. Bohren a *Gemeinde und Seelsorge* (A gyülekezet és lelkigondozás) című tanulmány tárja elénk.[215] A tanulmány először előadás formájában létezett. Amikor Bohren professzort felkérték, tartson előadást *Gyülekezet és lelkigondozás* címmel, akkor előadását azzal kezdte, hogy vitatta az és kötőszó helyességét, ami azt sugallja, hogy a gyülekezet és a lelkigondozás két különböző dolog, s a kettő nem esik egybe. Ez szerinte egy olyan egyházi tényállást tükröz, aminek a tárgyalása nem hasznos. Ezért a kapott címben az „és" szócskát a „van" létigére cserélte és felállította tételét: *A gyülekezet lelkigondozás – Die Gemeinde ist Seelsorge*.[216] Ez a tétel nem csak Rudolf Bohren poimenikai gondolkodásának legsajátságosabb vonása, hanem lelkigondozói egzisztenciájának hitvallása is:[217]„Ezzel a kijelentéssel (A gyülekezet lelkigondozás) egy hitvallást fogalmazok meg, amit azzal az állítással szemben tartok fenn, miszerint a gyülekezet és a lelkigondozás egymás mellé állított. A hittétel új tapasztalat lehetőségét jelzi: Egy, még nem hallottat kell hallhatóvá tenni, egy még ismeretlent kell megismerni: A gyülekezet, amit mi hiszünk, amelynek, mint hívők tagjai vagyunk, lelkigondozás."[218]

Ezután Bohren a „lelkigondozás babiloni fogságáról" beszél.[219] Szerinte a lelkigondozás a lelkészi tisztség (*Amt*) fogságában szenved, így a lelkigondozásnak a hatalomhoz van köze.[220] A lelkigondozás másik fogva tartója Bohren szerint a pszichológia.[221] A pszichológiai módszerek átvételét pátosznak nevezi.[222] Majd felteszi a kérdést – a maga módján: „Megváltozik-e az egyházi lelkigondozás uralkodói struktúrája, ha

---

[212] Makkai Sándor: *Élő gyülekezet*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. Budapest. Kiadás éve nincs feltüntetve. 32.
[213] Makkai Sándor: *Élő gyülekezet*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. Budapest. Kiadás éve nincs feltüntetve. 48.
[214] Boross Géza: *Biblia és gyülekezetépítés*. Budapest, 1998. 74.
[215] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 129-142.
[216] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 129.
[217] S. Leimgruber - M. Schoch: *Gegen die Gottvergessenheit*. Paulus Verlag, Freiburg, 1990. 306.
[218] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 129.
[219] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 133.
[220] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 133.
[221] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 134.
[222] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 134. Itt is látszik a barthi-thurneyseni hatás, bár Thurneysen nem a gyülekezet szerepét hangsúlyozza a lelkigondozásban, hanem a lelkigondozói beszélgetést, amit igehirdetésnek és ördögűzésnek tekint. Thurneysen nem azt mondja, hogy a gyülekezet lelkigondozás, hanem azt, hogy a lelkigondozás egyházfegyelem. Vö. E. Thurneysen: *Lehre von der Seelsorge*. Seelsorge als Kirchenzucht. 1946. 2§.

a teológus, miután a gyóntató atya fekete szoknyáját már régen levetette, most a terapeuta fehér köpenyét ölti magára”?[223]

A *Gemeinde ist Seelsorge* tétel újszövetségi alapjait a *Lelkigondozás a Lélek jelenlétében* cím alatt adja elő.[224] De előbb egy nagyon megszívlelendő kijelentést tesz: „Az, hogy hiszek Szentlélekben azt jelenti, hogy mint a világban és mint a gyülekezetben cselekvőben hiszek. A teológia nagy ügye rásegíteni a Lélek cselekvésének felismerésére, hogy világosan lássuk, mit tesz Isten a gyülekezetben és a gyülekezet által.[225] Tétele alátámasztására két újszövetségi helyet hoz fel, az 1Kor 12,27-et és a Jn 15,1-4-et.

Amit az 1Kor 12,27 alapján mond az így foglalható össze: A páli kifejezés Krisztus testéről segít nekünk a gyülekezet rejtett létét felfedni. Krisztus teste az a hely, ahol Isten széppé válik. A lelkigondozás ezt a széppé válást szolgálja. Isten nem maradhat rejtve, nem maradhat idegen, előtérbe kell, hogy kerüljön. Ő abban a kedvességben kerül előtérbe, amit a gyülekezetnek ajándékoz. Ez a kedvesség a kegyelem, ami az egész gyülekezetnek adatik, az egyének megajándékozásában reprezentálódik. A kegyelem abban az elvárásban sugárzik ki, ami mindenkinek megbízást ad. Ez nem válik az egyén sajátjává. Marad ajándék, karizma, mindig az egész gyülekezetre vonatkozva (1Kor 12). A lelkigondozás feladata felismerni, hogy az egyén milyen ajándékot kapott, ezt az egyén számára felfedni, segíteni neki, hogy karizmáját mozgósítsa. Segíteni kell a gyülekezeti tagnak, ha nem ismeri fel a küldetését. A lelkigondozás feladata az egyént hozzásegíteni a számára adott kegyelmi ajándékhoz, tehát neki, mint keresztyénnek a konkrét küldetését világossá tenni, kijavítva a szekularizált lelkigondozás törvényét, ami az embert arra ösztökéli, hogy találja meg önmagát, valósítsa meg önmagát.[226] „Nekem nem kell azért lelkigondozás, hogy megtaláljam magam. Minden reggel megtalálom magam, mint Krisztus testének tagja. Nekem nem kell azért lelkigondozás, hogy megvalósítsam magam, de ahhoz igen, hogy Krisztus megvalósítsa bennem önmagát” – vallja Bohren.[227] Ebből a szempontból a lelkigondozás segítség az újjászületéshez. A lelkigondozásnak segítenie kell az egyént, hogy az legyen, ami, és élje, ami lesz: „Ha valaki Krisztusban van, új teremtés az” (2Kor 5,17). Nem áll már az önmegvalósítás és önmegtalálás törvénye alatt, mert a gyülekezet tagjaként új létben van, amit talán még egyáltalán nem vett észre. Az énem – mondja Bohren –, amit a korszellem szerint megtalálnom és megvalósítanom kellene, eleve elavult és nem az én gondom: „A régiek elmúltak és ímé újjá lett minden” (2Kor 5,17). A lelkigondozás magába foglalja az új élet gondozását: „Az új létezés kibontakozóban van, ez az, ami a lelkigondozás dolga.”[228]

A Jn 15,1-5 alapján mondottak tartalma: A gyülekezetnek ezt mondja az Úr: „Aki bennem marad és én benne, az terem sok gyümölcsöt” (Jn 15,5). A Krisztussal való közösségben lesz a gyülekezet egzisztenciája gyümölcsöző, és a lelkigondozás a Krisztusban maradás gyümölcseként terem meg. A lelkigondozás így értve már nem olyan munka, amit mi végzünk, hanem gyümölcs, amelyet kapunk. A lelkigondozást nem kell külön gyakorolni. A lelkigondozás nem extra dolog, hanem létmód. Az evangéliumi lelkigondozás problémája a Krisztusban maradás problémája. A lelkigondozás a Krisztussal való felnőtt lét gyümölcse.

---

[223] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 134.

[224] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 135.

[225] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 135.

[226] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 135-136.

[227] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 136.

[228] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 135-136.

Ha a lelkigondozást (igével vagy pszichológiával) „űzik”, akkor a személy a lelkigondozás tárgyává lesz, abban pedig nincs vigasztalás. A Krisztusban maradás hangsúlyozása Bohren látása szerint kiszabadítja az élő képet a statikus félreértésből. A szőlőtővel való kapcsolattól függ a fejlődés és a gyümölcsözőség. A szőlőtőn maradástól lesz a szőlő szép. A jánosi kép alapján a „*Gemeinde ist Seelsorge*” mondat performatív mondattá válik Bohren szerint. Ez a mondat a gyülekezetnek egy létet üzen, amely lét az üzenet megvalósulásában lesz a gyülekezeté. A tétel: „*Die Gemeinde ist Seelsorge*” a kimondással kezdődik és a meghallásával, annak való engedelmességgel teljesedik be. Ott kezdődik, ahol a közös hallásunk. Így értve a tétel megszabadítja a lelkigondozást a lelkészi tisztség (*Amt*) és a pszichológia rabságából. Így a lelkigondozás nem annyira művészet vagy tudomány, hanem a gyülekezet életmegnyilvánulása a hétköznapok világában és a gyülekezet összejöveteleiben.[229]

A hétköznapok életmegnyilvánulásával kapcsolatban korunk ökológiai problémáit, különös tekintettel az atomenergia felhasználására, a lelkigondozás problémájának is tartja Bohren.[230] Ugyancsak a gyülekezet lelkigondozói életmegnyilvánulásának tartja a hitben élők részvételét a politikai életben.[231] A politikai életben való részvétel a közbenjáró imádság gyakorlása is: „A gyülekezet megbízatása, hogy mondjon közbenjáró imádságot a hatalmon lévőkért.”[232] A hétköznapi lelkigondozói egzisztenciáról szóló rész így fejeződik be: „A *Die Gemeinde ist Seelsorge* tétel a társadalmi feszültségek között azt jelenti: A gyülekezet nem tusolja el önmagában az ellentéteket, de nem hisz a folyamatos feszültségben. Megbeszéli a határokat, az ellenséget nem átkozza, hanem áldja.[233]

A gyülekezet lelkigondozássá válik a gyülekezet összejöveteleiben, amit Bohren vasárnapi lelkigondozásnak nevez.[234] Szerinte, már a templomba menés is lelkigondozás: „Azért beszélek a templomba menésről, hogy ábrázoljam, a „*Gemeinde ist Seelsorge*” tétel a lelkigondozásnak olyan lehetőségét fedi fel, amit megvakulva korunk tömegvakságától nem veszünk észre. Ahol ketten vagy hárman összegyülekeznek, ott Krisztus ígéretét bírják és az ígéret beteljesedésében az összegyülekezés lelkigondozássá válik.”[235] „A gyülekezet léte lelkigondozás, amennyiben tagjai egymással és egymásért imádkoznak”.[236] „A közbenjáró imádságban a szőlők egymásról gondoskodnak, egymás Krisztusban maradásáról, segítenek egymásnak gyümölcsöt teremni.”[237] Bohren szerint az úrvacsorázás is a lelkigondozás eszköze: „Az úrvacsora a gyülekezet forráshelye és ezzel a lelkigondozás forráshelye is. Úrvacsorázásunkból hiányzik az öröm. A megváltottak ünnepe sokak számára teherré vált. Még felfedezetlen az úrvacsora, mint a lelkigondozás eszköze.”[238] „A gyülekezet

[229] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 136-138.
[230] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 139.
[231] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 138-140.
[232] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 139.
[233] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 140.
[234] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 140-141.
[235] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 140.
[236] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 141.
[237] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 141.
[238] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 142.

lelkigondozás" tételt tehát Bohren a test és a szőlő újszövetségi képével támasztja alá. A nem mindennapi tanulmány így ér végett: „A test és a szőlő képe kiszabadítja a lelkigondozást a lelkészi hivatal (Amt) és a pszichológia rabságából és ad egy olyan lelkigondozást, amely a politikai dimenzióktól nem iszonyodik, vasárnap pedig örül. Szokványos dolgokat említettem, gondolva, hogy az ismertben az új felfedezhető, a megszokottban az izgató megtalálható: újra itt az idő, hogy a gyülekezetet felfedezzük."[239]

Amint láttuk, a gyülekezet lelkigondozói jelentőségét hangsúlyozta már Bohren előtt Alexander Schweizer, Karl Barth, Makkai Sándor, Helmuth Tacke. Rudolf Bohren nem úttörő ebben a tekintetben. A gyülekezet azonosítása a lelkigondozással, Bohrennél egyrészről költészet, másrészről hitvallás. Azt a hitét vallja itt meg a Szentlélek gyakorlati teológusa, hogy a Krisztusban élő, karizmáit mozgósító gyülekezet betöltheti lelkigondozói hivatását az egyházban és a világban. Nem az adja ennek a tanulmánynak a jelentőségét, hogy Bohren a gyülekezetet és a lelkigondozást nem egymás mellé helyezi, hanem a kettőt azonosítja egymással, hanem az, hogy akkor hangsúlyozza két bibliai igehely alapján a gyülekezet lelkigondozói jelentőségét, amikor az empírikus lelkigondozás tevékenységét nem igehirdetésnek tekintette, hanem pszichoterápiának, a lelkigondozásban nem Isten igéjén tájékozódott, hanem a lélektanon. Bohren a kissé szekularizálódott lelkigondozás figyelmét hívja fel a gyülekezetre, a karizmákra, az Igére: a szentháromság Isten hatalmába vetett hitre. Gyökössy Endre munkássága bizonyítja, hogy lehet a lelkigondozást szakképzett pszichológusként igei alapokon végezni.

Ide kívánkozik még egy lelkigondozással kapcsolatos Bohren előadás ismertetése, amelyből kiderül, hogy mit ért Bohren lelkigondozás alatt, és amely rávilágít arra is, hogy milyen jelentős az eszkhatológia Bohren teológiai gondolkodásmódjában. Az írásban is megjelent előadás címe: *Trost der Seele oder Ruf zum Reich* (A lélek vigasztalása vagy hívogatás Isten országába).[240] Ebben Bohren megállapítja, hogy „Jézus lelkigondozása konzekvensen eszkhatológiai lelkigondozás" (122). Ezt azzal indokolja, hogy Jézus lelkigondozásának időbeli és térbeli korlátozottsága nem hordozza magán a dilettantizmus jegyét, hanem sokkal inkább az örökre, mindent átfogóra tekintő reménység jegyét. Egy nép a népekért, egy vak minden vakért, egy halálból feltámasztott minden halottért, aki majd feltámad. Az isteni lelkigondozás minden cselekedetét és szavát az egészre való kitekintés jellemzi, és a reménység jegyét hordozza (122).

Jézus eszkhatológiai lelkigondozása alatt Bohren azt érti, hogy a szegények, éhezők, sírók a jövőre utaltatnak és ezért boldognak mondatnak. De ez a jövő nem túlvilági, hanem hozzánk jön, úgy hogy az ember ehhez igazodhat: „Térjetek meg. Isten országa elközelgetett" (Mt 4,17). Ez Jézus központi üzenete, ezt hirdeti szóval és tettel. A halottak és betegek nélküli ország, egy új világ jön felénk és közel van. Ebben a világban Isten lelkigondozása korlátlan és végérvényes lesz. Ez a világ jelenti a lelkigondozásra szorultság végét. Ezért az új világért prédikál és gyógyít Jézus, ezért viszi végbe üdvművét, hogy Isten lelkigondozását teljessé tegye (122).

„Jézus az egyént a közeledő Isten országa elé állítja. Jézus lelkigondozása teljesen Isten országára vonatkozik" (122) – mondja Bohren, majd Isten országáról megállapítja, hogy az egyrészt ennek a világkorszaknak a végét jelenti, másrészt az új ég és új föld teremtését. „Az eljövendő Isten országának világot megújító karakterének konzekvenciája van a lelkigondozásra nézve: Mivel Isten országának megérkezése minden dolog végét jelenti, ezért Jézus lelkigondozása nem lélekápolás abban az értelemben, hogy csupán lelki és vallásos igényeket próbálna meg kielégíteni, mert a lélek világa ahhoz a világhoz tartozik, amely örömével és fájdalmával együtt elmúlik" (123). Ezért találunk Jézusnál olyan kevés

[239] Rudolf Bohren: *Geist und Gericht*. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 142.
[240] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 119-147.

lelkigondozói aktust - folytatja Bohren. A testvérével osztozkodó illetőt sok más kérdezővel együtt elutasítja Jézus, mert Jézus lelkigondozása nem a lélek szolgálata, hanem sokkal inkább az emberek konfrontálása Isten országával" (123). Isten országáról, ami minden dolog vége és az ég és a föld újjáteremtése, azt mondja Jézus, hogy közel jött. Mert Isten országa jön, ezért van lelkigondozás. A lelkigondozás Isten országa közelségének jele – Bohren elgondolása szerint (123).

A másik gondolata, ami megszólal ebben az előadásban az, hogy az aktuális lelkigondozás Isten országának megelőlegezése (126). Ez pneumatológiailag értendő. „Isten eljövendő országa a Szent Lélekben már itt van, itt van a békéjével, örömével, igazságával, a feltámadás erőivel. Ahol a Szentlélek kitöltetik, ott Isten megkezdte a könnyek felszárítását…" (124).

A lelkigondozás teológiai értelmezése után Bohren az *Unsere empirische Seelsorge* (A mi empirikus lelkigondozásunk) alcím alatt a lelkigonozói gyakorlat átfogó és éles kritikáját adja elő (126-132). Rudolf Bohren kimondja, hogy a mi empirikus lelkigondozásunk a Jézuséval szemben eszkhatológia nélküli, nem áll az eljövendő ország erőterében, ezért reménytelenné vált (126). A reménytelenség következményei szerinte, hogy a lelkigondozás egyrészről a kazuáliákra korlátozódik (127), másrészről felmorzsolódik abban, hogy eleget akar tenni mindenféle emberi elvárásnak. „Lelkigondozásunk bűnesete, hogy olyanná szeretne lenni, mint Isten, maga szeretne letörölni minden könnyet" (129). A reménytelenség további következményei Bohren szerint, hogy a lelkigondozás moralizálássá hígul (129), valamint, hogy a lelkigondozásban aránytalanul nagy szerepet kap a pszichológia (130). A lelkigondozói gyakorlat legnagyobb hibájának azt tartja Rudolf Bohren, hogy a lelkigondozás klerikális (131). Ennek megszüntetése érdekében szerinte helyesen kell prédikálni a gyülekezetről (139), amint ezt már tárgyaltuk a dolgozatban, valamint a gyülekezetet fel kell szólítani kelkigondozásra (140).

Az előadás vége arról szól, hogyan néz ki az a lelkigondozói gyakorlat, ami elhiszi Jézusnak, hogy Isten országa elközelített, hiszen „lelkigondozásunk eszkhatológiánk konzekvenciája" (142). Az Isten országának közelségét komolyan vevő lelkigondozás az Úr félelmében végzett lelkigondozás (142). Az ilyen lelkigondozást az öröm jellemzi. „A lelkigondozó munkatársa a gyülekezet örömének" (143). Az Isten országának közelségében végzett lelkigondozás esetében a lelkigondozónak van bátorsága hirdetni az igét a hatalmasoknak (143). Az elhívatott lelkigondozásnak van bátorsága a kevesekhez. Igenli a kicsiny nyájat, melynek az Atya jó tetszéséből az ország adatik (144). Az eszkhatológiát komolyan vevő lelkigondozást jelek vezetik, ebben az esetben a csoda természetes dolog (144). Az Isten országára nyitott lelkigondozás ördögűzés (144), él a kulcsok hatalmával. „A lelkigondozás Isten országába hív, ha úton van az absolutio felé, ha maga absolutio, ha absolutiohoz vezet és azt hatalmasan kimondja."(147).

Az előadás olyan mondattal zárul, amit Rudolf Bohren elmondana nem csak a lelkigondozásról és a lelkigondozóról, hanem a prédikálásról és az igehirdetőről, de talán az egész egyházi létről is. „Megint a lelkigondozás alap problémájánál vagyunk, a hitünknél, a Szentlélek munkájánál. Itt az is világos, hogy nekünk lelkigondozóknak, akik lelkigondozásra szorulunk, először is Jézus központi üzenetére kell hallgatnunk: „Térjetek meg, mert elközelített az Isten országa" (147).

Ahogyan Rudolf Bohren gyakorlati teológiájában helye van az eszkhatológiának, úgy az igehirdetéseiben is. Temetési igehirdetésében Isten jövőjében találja meg az igazi vigasztalást: „Az emlékezés nem ragad le a múltnál, hanem sokkal inkább a jövő visszhangjává válik, és sejtjük, hogy minden emberi életnek van egy halálon túlmutató titka Istenben, akié a jövő. Így találjuk meg a vigasztalást, az igazi vigasztalást."[241] Az úrvacsora

[241] Rudolf Bohren: *Trost.* Predigten. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1981. 139.

emlékezés jellegéről szólva elmondja, hogy úgy emlékezünk Jézus halálára, hogy közben az eljövetelére gondolunk. A színről színre látásra nyitott az első zsoltárról mondott prédikációja is: „Mindig hagyjuk magunkat eltántorítani Isten törvényétől és ezért boldogtalanná válunk de nekünk szabad mindig újra megtérni, szabad újra meg újra emlékeztetni magunkat Isten igéjére és szabad nekünk előre haladni. Isten ugyanis nem úgy vesz körül minket, mint egy hegy, amely mindig ugyanolyan távol van. Isten jön. Isten országa jön. És azzal együtt eljön az idő, amikor minden eltántorodás megszűnik. Eljön a színről színre látás ideje."[242] Az eszkhaton fejti majd meg a Krisztus-test titkát is: „Te is be vagy tagolva egy testbe, amely már nem hal meg. Bár te egyszer meg fogsz halni, de egyszer majd meg fogod látni, amit most hallasz: „Ti Krisztus teste vagytok és tagjai rész szerint."[243] Az 1Pt 2,9 igazsága is a parúzia alkalmával lesz látható: „…még a királyság elrejtett királyság. Akkor lesz láthatóvá, mikor Krisztus, a nagy király visszajön. Amikor Krisztus a nagy király visszajön, akkor fogjuk meglátni, kik vagyunk mi."[244]

3.3. Harc az embert megkötöző erőkkel szemben (*exorcizmus*)

Rudolf Bohren gyakorlati teológiai munkásságában fõgondolatként jelenik meg az exorcizmus jelentősége. Mivel nem kívánatos egyháztörténeti jelenségek, melyek még napjainkban is felütik fejüket, „gyanússá" tették ezt a fogalmat, elöljáróban le kell szögeznünk, hogy R. Bohren exorcizmus fogalma mögött az istenfiúságát a démonok kiűzésével bizonyító Jézus és a názáreti Jézus nevében gyógyító ősegyház áll.[245] Bohren olyan keresztyénként beszél exorcizmusról, mint aki tudja: keresztyéni tiszte, hogy „ebben az életben a bűn és a Sátán ellen szabad lelkiismerettel viaskodjon."[246] Bohren, mint teológus fontosnak tartja az exorcizmust, mert hisz a feltámadott, élő Krisztus erejében és az Ige hatalmában. „Az exorcizmusban az Ige a beszéd által közvetlenül munkálkodik: feloldoz, szabadságot ajándékoz" – mondja a Predigtlehre-ben.[247]

Ilyen háttérrel tartja Rudolf Bohren a lelkigondozás egyik feladatának az ördögűzést. Isten Országa még nincs itt, ezért a lelkigondozás harcot jelent. Nem az emberekkel, hanem a Sátán birodalmával.[248] Jézus nagypénteki és húsvéti győzelmét érvényesíteni kell a mindig újra éledő ellenséggel szemben: „Mert nem test és vér ellen van tusakodásunk, hanem a

---

[242] Rudolf Bohren: *Seligpreisungen der Bibel – heute*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1974. 15.
[243] Rudolf Bohren: *Geheimnis der Gegenwart.* Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1965. 136.
[244] Rudolf Bohren: *Der Ruf in die Herrlichkeit.* Verlag Friedrich Reinhardt, Basel, 55.
[245] Oscar Cullmann mélyreható kutatások alapján kimutatta, hogy az ősegyház életében öt olyan külső körülmény volt – keresztelés és katechumenatus, a szabályosabb istentisztelet elérése, exorcizmus, üldöztetések, polémia a tévtanítókkal –, melyek egyidejűleg segítették elő a hitvallások megfogalmazását. Cullmann tanulmánya szerint az ördögűzés ritka hitvallási helyzet volt, de nagyon régi. Már a szinoptikus evangéliumok úgy mutatják be Jézust, hogy Őt Úrnak vallják a démonok (Mk 1,24; 3,11; 5,7). Jézus az Isten szentje, Isten fia, aki nemcsak a tanítványok mestere, hanem minden látható és láthatatlan dolognak az Ura, minden hatalmasságnak a fejedelme, a démonok világának is Ura. Ezzel a ténnyel tisztában vannak a gonosz lelkek is. Amikor a tanítványok gyógyítanak (ApCsel 3,6), vagy Pál apostol gyógyítja meg a kislányt, a gonosz lélek úgy megy ki az emberekből, hogy Krisztus hatalmát hívják segítségül a betegség kiűzésére, az Ő nevében gyógyítanak. Éppen ezért az ördögűzésnél a Jézus Krisztus úrnak vallása segít. Tehát ott hitvallást kell tenniük hatalmáról, ha ez hiteles, akkor megtörténik a gyógyulás. Justinus Martyr a Kyrios királyi uralmát az exorcizmus alkalmával látja a legnagyobbnak, s még a Kyrios definícióját is erre tekintettel fogalmazza meg úgy, hogy „Kyrios ton dunameón". (Oscar Cullmann: *Az első keresztyén hitvallások*. Fordította: Tillinger Péter. Szentendre, 2000. 14-30. (Eredetileg megjelent németül, in: Theologische Studien. Heft 15. Zürich-Zollikon, 1943.)
[246] *Heidelbergi Káté*. 32. kérdés
[247] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 315.
[248] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 144.

fejedelemségek ellen… a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak" (Ef 6,12). Ebből egyrészt az következik Bohren számára, hogy ha a lelkigondozás során ellenállásba ütközünk, ha az emberek ellenünk fordulnak, nekünk nem az emberek ellen kell harcolnunk, hanem a (lelki) hatalmasságok ellen. Ellenségünk nem a valamilyen mértékben befolyásolt ember, hanem a mögötte álló démonikus hatalom. Ha ezt felismerjük, nem fogunk megkeseredni. Másrészt, ha a lelkigondozás harc a gonoszság lelkei ellen, akkor speciális feladata van: a gonosz lelkek kiűzése, takarítás az emberi lélek harcmezején.[249]

Az exorcismus a Predigtlehre-ben külön fejezetet kap a 18. paragrafusban.[250] A prédikáció jellegzetes bohreni aspektusa az ördögűzés. Rudolf Bohren úgy tartja, hogy amit Thurneysen a lelkigondozásról mond, az igaz a prédikációra nézve is: „Egy szavacska legyőzheti őt (e világ lelkét). Mivel a lelkigondozás kimondja ezt a szót, a lelkigondozás értelmezhető a démonok kiűzéseként és a Krisztus végső győzelmére irányuló reménység megerősítéseként" (313).

Bohren szerint ördögűzésre azért van szükség, mert az ember olyan viszonyok között él, melyek erősebbek az akaraterejénél. Ha ezek a viszonyok démonizáltak, akkor ki kell belőlük űzni az ördögöt és „annak a prédikációnak, amelyik döntésre hív, meg kell magától kérdeznie, hogy van-e hatalma ilyen felszólításra, van-e hatalma olyan dologtól megszabadítania az embert, mely erősebb az ember akaraterejénél" (314).

Ezzel szemben az exorcismusként értelmezett prédikáció hatékony (316), mert egy olyan szót mond az embernek, amit az magának a saját helyzetében nem képes mondani, olyan szót, ami az embert Jézus cselekvésére utalja. Az exorcismusként értelmezett prédikáció szembefordítja Jézus hatalmát azokkal a hatalmakkal, melyek az embert megkötözik. Az ilyen prédikáció megszabadít, „mert a név erőfölényét demonstrálja, jobban mondva, a név demonstrálja erőfölényét" (314).

Az exorcizmusként értelmezett prédikációnak társadalmi jelentősége is van, mert a tagadás lelkületével szembe helyezi az igenlés lelkületét, így az „ördögöcskéket" hallgatásra bírja; ezért a prédikáció ördögűző hatása abban rejlik, hogy egy új, megtisztított atmoszférát teremt. „Ha a prédikáció megváltoztatja a nyilvánosságot, melyben elhangzik, akkor társadalmilag hatékony" (316).

Az ördögűzés eszköze Bohrennél az absolutio. „Ha a prédikáció közli az absolutiot, akkor végrehajtja az ördögűzést, a prédikáció csodává lesz, így jellé válik.[251] Amíg Jézus Krisztus Lélekben az összegyülekezőkhöz csatlakozik, addig az összegyülekezők hoznak valamit annak a világnak a lelkéből, amelyből jönnek. A hallgatók, mint hívők, a Krisztus Lelke által jönnek, de mivel a világból jönnek, magukkal hozzák az Istentől elidegenítő lelket is. Ezért minden prédikációnak exorcista karaktere van.[252] Annál is inkább, mert az exorcizmus ugyanazon a síkon megy végbe, amelyen a szelekció. A szelekciót mozgató mechanizmusok – mondja Bohren – állhatnak a Szentlélek vagy a tagadás lelkének uralma alatt. Ha a kegyelem beavatkozik, akkor a Szentlélek erősebb lesz annál a léleknél, mint amely egyébként irányítja a szelekció folyamatát. Minden prédikáció ebben az értelemben a hatalom próbája a Szentlélek és ellenfele között, Isten és a hallgató között, aki olyan akar lenni, mint Isten, kiválasztva és elvetve üzeneteket, mikor maga irányítja az igehallgatás folyamatát. A hatalom próbája az igehirdető és a hallgató közötti kommunikáció síkján történik, és ezen a síkon történik majd az exorcizmus. Az igehirdető ebbe a harcba van beállítva. Be kell juttassa az evangéliumot a hallgató fülébe, az értelem megváltozása, a megtérés érdekében. Mivel az igehirdető a saját erejéből erre nem képes, a hallgatóiért való szolgálata először is a Szentlélekért való imádságból fog állni, hogy a Szentlélek uralja a

[249] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 145.
[250] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 313-316
[251] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 318.
[252] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 458.

szelekciót. A Szentlélekért való könyörgés azonban nem menti fel az igehirdetőt az alól, hogy fáradozzon az ige meghallásáért.[253]

Ezek a gondolatok aktuálisabbak, mint valaha, mert egy ördögi világban élünk, melyben hírek özöne tódul az emberekre, tömegeket manipulálva. A hírek által manipulált emberek egyetlen megmentője az örömhír indikatívusza. Ezek a gondolatok azért is aktuálisak, mert démonizálódnak a gazdasági, társadalmi, erkölcsi viszonyok. Kiutat csak az evangélium imperatívusza jelenthet.

3.4. A kulcsok hatalmával való élés – az absolutio meghirdetése

Teológiai tanulmányainak hetedik szemeszterében Bohren felvett egy kurzust, amely az orvostanhallgatóknak a pszichiátria tárgykörében volt meghirdetve. A lelki betegségekben szenvedők világába és az emberi lét aspektusainak sokszínűségébe való betekintés nem csak lelkészi mivoltára nézve vált fontossá. A pszichoanalitikusokkal folytatott dialógusai fordították gondolatait a lelkigondozás felé és ösztönözték arra, hogy vitába szálljon pszichológiai módszerekkel és koncepciókkal. Újra, meg újra feltűnik neki, milyen sok lelkész kollégája küldi pszichológushoz a gyülekezeti tagokat, hogy megszabaduljanak a velük szembeni felelősségtől.

Erősödött benne a gyanú, hogy „lelkigondozásunk veszteségének oka az lehet, hogy nem tudunk bánni a kulcsok hatalmával; az oldástól és kötéstől való félelem teszi a pszichiátriát attraktívvá."[254] A kulcsok hatalmával való élést a gyülekezetre bízza Bohren, nagy hangsúlyt fektetve az absolutiora: „A gyülekezeté az oldás és a kötés... Ha a bűnbocsánat szolgálata a világgal való szolidaritásban történik, úgy az absolutio a profanitás világában történik. Ez azt jelenti: A gyülekezet egész létében megfogalmazza a feloldozás kimondását. A gyülekezet az absolutioért él. Ha Krisztus valóságosan jelen van az ilyen lelkigondozásban, akkor az Ő bűnbocsánata is valóságosan jelen van, így a gyülekezet szolgálatának egésze az absulutiora irányul."[255]

Joachim Scharfenberggel, aki először teológus volt, aztán pszichoanalitikus lett, Bohren újra meg újra vitába szállt. Bohren meggyőződése, hogy ezen az úton – ami pszichológiailag az elfojtás útja – nem jut el az ember az evangéliumhoz. És nem jut el a gyülekezethez sem, az pedig, hogy azok, „akik Krisztusban testvéreink orvosi esetekké degenerálódnak, az eszkhatológiailag egy vészjelzés."[256] Bohren újra meg újra követeli a lelkigondozás spirituális megújulását. Bohren szerint a lelkigondozás betegsége, hogy hiányzik belőle a bűnbe és azzal együtt a megigazításba való betekintés, ami a lelkigondozás új önértelmezését jelentené. „Krisztus hirdetése a tökéletesség célkitűzésével folytatott intésben és tanításban válik konkréttá."[257] A pásztorálpszichológia viszont az ember sérüléseit teszi megfontolásai fókuszává. A lelkigondozó feladata a feloldozás közlése. Egyértelműséget követel Bohren a lelkigondozás számára, mert Isten, mint élő Isten, egyértelműen kifejezésre juttatja akaratát. A lelkigondozás hatalma vagy hatalom nélkülisége azon múlik, hogy a

[253] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 505-507.
[254] Rudolf Bohren: *Psychologie und Theologie – eine Gewinn- und Verlustrechnung für die Seelsorge*. Waltrop, 1996. 12.
[255] Rudolf Bohren: *Predigt und Gemeinde*. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1963. 147.
[256] Rudolf Bohren: *Psychologie und Theologie – eine Gewinn- und Verlustrechnung für die Seelsorge*. Waltrop, 1996. 27.
[257] Rudolf Bohren: *Psychologie und Theologie – eine Gewinn- und Verlustrechnung für die Seelsorge*. Waltrop, 1996. 37.

lelkigondozás elkötelezi-e magát a bűnbocsánat egyértelmű igéje mellett.[258] De az egyértelműség helyett a teológiában és a lelkigondozásban többértelmű és ezért a világtól idegen szimbólumok uralkodnak, melyek – Bohren szerint – a lelkigondozás hatalom nélküliségét jelzik. Máté evangélista szerint a kulcsok hatalma (oldás és kötés) először Péternek, aztán a gyülekezetnek adatott.[259] Ezt komolyan véve Bohren újra és újra arra a következtetésre jut: A gyülekezet lelkigondozás, amennyiben a kulcsokat használja. A prédikáció feladata, hogy képessé tegye a gyülekezetet a kulcsok használatára.

A Predigtlehre-ben az oldás és kötés a prédikáció bohreni értelmezésének egyik aspektusa.[260] Rudolf Bohren szerint, aki prédikál, az old és köt (302). Mikor az oldásról és kötésről beszél az absolutiora gondol. „Az absolutioban koncentrálódik az evangélium a hallgató számára…" (301). A háttérben Luther áll, aki szerint az evangélium nem más, mint absolutio, az absolutio pedig nem más, mint az evangélium hirdetése (303). Az absolutio a prédikáció csúcspontja (301). Az absolutioban összesűrűsödik az emlékezés és az ígéret. A gyülekezet új létét nem csak a gyülekezetként egzisztáló Krisztus hirdetése mondja ki (17.§/IV), hanem az absolutio is proklamálja. Az absolutio meghatározza a gyülekezet létét, új időt, új világkorszakot hirdet neki. „Az abszolutioval új világkorszak kezdődik. Új élet, új felismerés születik. A törvényhez vagy pogánysághoz kötődő lét helyébe most egy új lét lép". (306). Az igehirdetés feladata felfedni ezt az új létet.

Karl Barth-hoz és Christoph Blumhardthoz csatlakozva a Predigtlehre-ben is elmondja Bohren, hogy a kulcsok „használata" a gyülekezet dolga (310-311). Itt először is az a mérvadó, hogy amint Jézus nem ítélni, hanem megmenteni jött, úgy a gyülekezet küldetése sem az ítélet, hanem a megmentés. „A gyülekezet azért megy a világba, hogy a világ számára feloldozást vigyen" (311). De Rudolf Bohren nem kerüli meg, hogy a Mt 16,19-ben nem csak oldásról, hanem kötésről is szó van. „Ha az absolutio nem a retentio ellentéte, akkor abba a veszélybe kerül, hogy általános igazsággá válik és ezzel éppen igazságát veszíti el" – mondja árnyaltan, de idézi Dietrich Bonhoeffert, aki sokkal élesebben fogalmaz. Szerinte az egyház nem oldozhatja fel a bűnei alól azokat, akik készek a bűnbánatra anélkül, hogy a bűnbánatra képtelenek bűneit ne tartaná meg. „A feloldozás kulcsának nincs örök komolysága, ha nincs a megkötés kulcsának is örök komolysága" (311). Bonhoeffer azt is állítja, hogy ha úgy akarunk bűnöket megbocsátani, hogy nem akarunk bűnöket megtartani, akkor az isteni megbocsátásból emberi dolgot csinálunk, játszunk a bűnnel (311). Bohren szerint Bonhoeffer ilyen gondolatainak ekkléziológiai konzekvenciája a mártír teológus híresen „mérges" mondata: „aki tudatosan szakít Németországban a hitvalló egyházzal, az az üdvösséggel szakít" (311).

Bohren összefüggést lát a meditáció és az absolutio között, mert „…az ige feletti öröm az absolutio feletti örömben nyilvánul meg, hiszen az ige, amiről meditálunk, az öröm üzenet igéje, mely ebben a mondatban sűrűsödik össze: megbocsáttattak a te bűneid" (357). A meditáció csak akkor fog sikerülni, ha elfordulunk az egyéni és a kollektív gonoszságtól és bűnöktől. A jelenlévő ige nem akar összeférni a bűn uralmával, mint ahogy a bűn se akarja

---

[258] A lelkigondozás hatalma a lelkigondozó hatalmán is múlik: „Ha a lelkigondozó a bűnnel koalícióra lép, akkor elveszíti hatalmát. A lelkigondozó hatalma vagy hatalom nélkülisége azzal függ össze, ami őt mozgatja, a pneumával, vagy az epitumiával. A lelkigondozói képesség attól függ, mennyiben vesz részt a lelkigondozó abban az átalakulásban, mely az „ó én nyomorult ember" szenvedéssel teljes kiáltásával kezdődik és az Istennek való hálaadással végződik (Róm 7,24-25)?" Rudolf Bohren: *Macht und Ohnmacht der Seelsorge*. In: Pastoraltheologie 1977/469.

[259] János evangéliuma szerint (20,21-23) a kulcsok hatalma együtt adatik a Szentlélek ajándékával – figyelmeztet Bohren a *Predigtlehre*-ben (83).

[260] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 302-313. Ezen a ponton emlékeztetnünk kell arra, hogy az oldást és kötést már a Heidelbergi Káté is azonosította az igehirdetéssel. „Mi a kulcsok hatalma? A szent evangélium prédikálása és a keresztyén egyházi fegyelem, amely kettővel a mennyország a hívőknek megnyittatik, a hitetlenek előtt pedig bezáratik." (*Heidelbergi Káté*. 83. kérdés-felelet)

elhordozni az igét. A bűn zavarja az igét, megpróbálja semlegesíteni, elcsavarni, vagy elrejteni. Az igéhez való odafordulás ezért együtt jár a bűntől való elfordulástól. A bűntől való elfordulás legjobb módja, ha megvalljuk bűneinket egy testvérünknek, aki újra biztosít a feloldozásról. Ez azt jelenti, hogy aki meditál, az lelkigondozásra és vezetésre szorul, szüksége van nem csak az Írás, hanem a testvér útmutatására is. A régiek beszéltek a testvérek kölcsönös vigasztalásáról (358). Mindez a lelkészekre nézve azt jelenti, hogy az igehirdetőnek benne kell élnie a bűnbocsánat szférájában. Aki feloldozást akar prédikálni, annak feloldozást kell élnie, egyébként ellentmond az igehirdető egzisztenciája annak, amit prédikál. Természetesen úgy is az absolutioban él az igehirdető, hogy az evangélium hallgatója marad. De nehéz dolog, hogy saját maga hallgatója maradjon, ezért szüksége van a kívülről jövő igére, ami a bűnbocsánatban megerősíti. (358).

Most pedig nézzük meg, hogyan tanítja az igehirdető Bohren a gyülekezetet a kulcsok használatára, a bűnök megbocsátására, az absolutio kimondására.[261]

Amikor Lengede-ben a tizenegy szerencsétlenül járt bányász 336 óra után újra megláthatta a napfényt, rögtön napszemüveget adtak nekik, hogy meg ne sérüljön a sötétséghez szokott szemük. Feltámadott Urunk igéjében is egy olyan fény világít, mely túl erős a mi sötétséghez szokott szemünk számára, mert reánk nézve is érvényes: „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak." Mielőtt napszemüveget ragadnánk, tekintsünk bele ebbe a napsugárba: „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak." Ez úgy néz ki, mint Isten visszavonulása. Ami az Ő tulajdonképpeni dolga, az ítélet, azt átadja a Fiúnak, és a Fiú átadja azt az apostoloknak és ezzel együtt a gyülekezetnek… A tanítványok megbocsátása vagy meg nem bocsátása egyszer és mindenkorra érvényes… Hogy minket magához emeljen, így aláhajolt Isten, hogy a megbocsátást és a meg nem bocsátást a tanítványokra bízza. Erős, nagyon erős ez a fény, ami ebből az igéből árad: „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak." Ez azt jelenti: a gyülekezet bűnre való reagálása örökérvényű. Ha Jézus tanítványa azt mondja egyik embertársának: megbocsátok neked, akkor Isten érvényesíti ezt a megbocsátást, és érvényesnek tartja mindörökre. Ezért a bűnös jövője rajtad múlik, kedves gyülekezet, és ha te egy bűnös emberrel találkozol, hatalmasabbnak kell lenned bűneinél. A feltámadott Úr sem többet, sem kevesebbet nem ad övéinek, mint hatalmat a bűn felett. Neked is, mint gyülekezeti tagnak, adja ezt a hatalmat, és ezzel a hatalommal megkezdődik az utolsó ítélet. „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak." Elhordozható számunkra, bűnösök számára egy ilyen ige? Mikor Jézus azt mondta a gutaütöttnek: „Megbocsáttattak néked a te bűneid", az írástudók így tanakodtak: „Ez káromolja Istent, ki bocsáthatja meg a bűnöket az egy Istenen kívül." – A protestáns kifogás a római katolikus gyónással szemben éppen így érvel: „Ki bocsáthatja meg a bűnöket az egy Istenen kívül? Az mégis csak lehetetlen, az túl olcsó, ha egy ember azt mondja: Feloldozlak téged, megbocsáttattak néked a te bűneid." – De ma mást tanít nekünk Isten igéje. Azt mondja nekünk, hogy a római egyház gyóntatószéke és gyóntatásról szóló tana nem túl nagy dolog, hanem túl kicsi. „Ki bocsáthatja meg a bűnöket az egy Istenen kívül? Ezt kérdezzük az írástudókkal együtt. Az evangélium pedig azt mondja nekünk: ezt megteheti egy ember! Isten megigazítja az istenteleneket, ezért ehhez a munkájához embereket igényel. A feltámadott Úr igéje gyóntató atyává szenteli a tanítványokat, ahogy hajdanán, úgy ma is. Ezért beszéltek a reformátorok egyetemes papságról. Ha mi ma „gyóntató atyát" mondunk, bűnvallásra, gyónásra gondolunk. De erről egy szó sincs az evangéliumban. Az evangéliumokban nem szerepel az, hogy Jézus felszólítana a bűnök megvallására, kötelezne a gyónásra. Amire Jézus kötelezi a tanítványait, az az, hogy reagáljanak a bűnre. És ha a római katolikus egyházban van gyóntatószék, akkor számunkra, Isten papjai számára, az egész világ gyóntatószékké válik. „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak." Ez azt jelenti: Jézus Krisztus hozzánk, tanítványokhoz köti a bűnösök üdvösségét. De a teljeses Írás összefüggésében nem csak azt jelenti ez az ige: Az ember jövője, akivel mint bűnössel találkozol, rajtad múlik. Ez az ige azt is jelenti: a te üdvösséged azon múlik, akivel te, mint bűnössel találkozol. A másikról mondott ítéletben magadat is megítéled. A másik ember bűnével szembeni reakcióban saját magunkon is megkezdődik az utolsó ítélet, mi magunk is ítélet alá kerülünk. Alapigénket a Hegyi Beszéd felől is értelmeznünk kell: „Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek. Mert amilyen ítélettel ítéltek,

[261] A prédikáció címe: *Evangéliumi gyóntató atyák* (Jn 20,19-23). In: Rudolf Bohren: *Geheimnis der Gegenwart.* Predigten über Taufe, Abendmahl, und Beichte, Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1965. 104-112. A kötetben szereplő igehirdetések 1961-1964 között hangzottak el a wuppertali Barmen-Gemarke gyülekezetben.

olyannal ítéltettek, és amilyen mértékkel mértek, olyan mértékkel mérnek néktek.” Alapigénket Pál apostol szavai felől is értelmeznünk kell, aki azt mondja, hogy Isten minket magával megbékéltetett Krisztus által és nekünk a megbékéltetés szolgálatát adta. De közöttünk annyi kozmetikázott megbocsátás van. Kifele kinyilvánítjuk a megbocsátást, de lelkünk mélyén nem szabadulunk meg a haragtól. Azt mondjuk: megbocsátani tudok, de felejteni nem. Ezzel eláruljuk, hogy nem tartunk ki a megbocsátás mellett. Így felvetődik a kérdés: hogy vergődünk zöldágra azzal a hatalommal, amit a feltámadott Úr ad nekünk? A választ a felolvasott igeszakasz egésze adja meg, melyben szerepel a hatalom ajándékozásának három feltétele. *Először* is arra figyeljünk, hogy a tanítványok Jézus halála után bezárkóztak. De a feltámadott Úr megjelent közöttük. Ahogy a fény áthatol az üvegen, úgy hatolt át feltámadása után Krisztus a falakon. Még egyszer láthatóvá válik a tanítványok között. Még egyszer személyesen jelen van. És ezért, csak is ezért vagyunk ma itt, mert Ő személyesen jelen van közöttünk. Az apostolok megtapogathatták Őt. Mi hallhatjuk Őt. Az Ő saját szavát. A teljhatalmú megbocsátásnak az első feltétele, hogy a megfeszített és feltámadott Úr közénk jön, személyesen itt van. A felolvasott igénkben kétszer is azt mondja Jézus: „Békesség néktek!” Ezzel saját békességével ajándékozza meg a tanítványokat. Ez egy figyelemre méltó békesség. A bezárt ajtón kívül várakoznak az üldözők. A tanítványokra ítélet, fogság vár. És Jézus a saját békességét adja nekik, hogy kiküldje őket oda, ahol háború, gyűlölet, halál lesz osztályrészük. Egy figyelemre méltó békesség. „Amiként engem küldött az Atya, én is aképpen küldelek titeket.” Jézust elküldte az Atya, hogy mennyei békességét feladja és alászálljon a hazátlanságba és a halálba. A béke, amit Jézus ad, az az, hogy a saját útjával azonos utat ajándékoz a tanítványoknak. „Íme én elküldlek titeket, mint bárányokat a farkasok közé.” Ezt mondja ma nekünk. Így néz ki az Ő békessége, hogy a bárányok a farkasok közé mennek. Csak így történhet a megbékélés szolgálata. Csak így lehet a farkasok világa megváltott, megbékéltetett. De megbékélés csak szenvedés által van. Aki ma engedelmeskedik Krisztus küldő szavának, az szenvedni fog másokért. A teljhatalmú megbocsátásnak *a második* feltétele, hogy a Megfeszített követésének útján a bűnért szenvednek: Akik Jézustól hatalmat kaptak arra, hogy bűnöket megbocsássanak és megtartsanak, azok Jézussal a szenvedés útját járják. Csak annak a gyülekezetnek van hatalma a bűn felett, amelyik Jézussal együtt szenved a bűntől. Ma a háborúkban elhunytakra emlékezünk. Csak a második világháborúban 52 millió ember halt meg. Ugyanolyan ember, mint én, vagy te. Még mindig vannak könnyek. Meg nem békült bűnözők. De Jézus azt mondja: „Amiként engem küldött az Atya, én is aképpen küldelek titeket.” Ma, a világba, a második világháború után. A világba küldetünk, hogy megszűnjön a háború és a gyűlölet. Carl Friedrich von Weizsäcker azt mondta, mikor átvette a békedíjat: „A világbéke egy rendkívüli morális erőfeszítést követel tőlünk.” Utalt a legforradalmibb könyvre, az Újszövetségre, amelyet még távolról sem merítettünk ki. A rendkívüli morális erőfeszítést Jézus küldetése írja le, az Isten Fiáé, akinek keresztje békességet teremt, aki bevon most minket küldetésébe. „Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak neveztetnek.” Ők, a békességet teremtők megkapják az Ő nevét. Csak ők. Nekik előretolt seregnek kell lenniük, és fizetniük kell a békéért. Aki békét akar a világban, annak szenvednie kell érte. Adódik a kérdés: hogyan lehetséges ez? Honnan vegyünk erőt ehhez a rendkívüli morális erőfeszítéshez? Honnan vegyünk erőt a végérvényes megbocsátáshoz? – A feltámadott Úr nem csak parancsot ad. Ad valamit abból az erőből, mely átsegítette Őt a falakon. „És mikor ezt mondta, rájuk lehelt!” A teremtés történetben ez áll: „Megformálta Isten az embert a föld porából, és élet leheletét lehelte orrába.” Ami teremtve lett és emberi arculatot hordoz, az Isten leheletéből él. Az első tanítványok bezárt szobájában elkezdődik az újjáteremtés. „Vegyetek Szentlelket.” Jézus azt adja a tanítványoknak, amit az Atyától kapott. Hatalmat, az Ő hatalmából. Így küldi őket, felfegyverezve a Lélekkel. És Lélekben van hatalmunk a bűn felett. Nem egy ordinatio, vagy egy papszentelés, hanem maga a Szentlélek alapozza meg, hogy mi bűnöket megbocsássunk, bűnöket megtartsunk. A Szentlélek szentel minket, bűnös embereket pappá. A Szentlélekben, csak Ő benne érvényes ez: „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak.” A gyónás problémájáról akartam beszélni. A fő probléma az evangéliumi gyóntató atyák kérdése. A legfontosabb kérdés, hogy van-e a világban egy olyan tanítványsereg, mely maga között tudja Megváltóját, engedelmeskedik Ura küldő parancsának, elfogadja a Szentlélek ajándékát. A gyónás kérdése tehát papi szolgálatunk kérdése, a megbékéltetés szolgálatának kérdése, az absolutio kimondásának kérdése. Lengede-ben a föld alá temetett bányászok megmenekültek, a halottnak vélt emberek újra napvilágra jöttek. – Te, kedves testvérem, azért hallottad ezt a prédikációt, hogy azok az emberek, akiket betemetett az istentelenség, a te szolgálatod által életre jussanak. Ámen!

3.5. Prédikációértelmezések Rudolf Bohrennél

Bohren a Predigtlehre-ben a materiális homiletika helyén az Ige idői formáiról beszél. Ezért a Szentháromság Isten jelenlétét hirdető prédikáció hirdeti a gyülekezetként egzisztáló Krisztust, a feloldozást, az absolutiot hirdető prédikáció pedig exorcizmus. Az Ige „múlt idejének" az a prédikáció felel meg, amely emlékezés és elbeszélés. Az Ige, mint „jövő idő" ígéretté teszi a prédikációt.

3.5.1. Emlékezés

Bohren látása szerint, mivel a testté létel páratlan eseménye egyszer a múltban megtörtént, a prédikáció nem lehet más, mint emlékezés erre az eseményre.[262] Az Isten múltbéli cselekedeteire való emlékezésben lesz Isten nyilvánvaló, felismerhető.[263] De ez a hathatós emlékezés elképzelhetetlen a Szentlélek gyámolítása nélkül, ugyanis a Paraklétosz az, aki emlékeztet Jézus szavaira (Jn 14,26). „A Paraklétosz jelenléte nélkül az üdvtörténet elbeszélése a lehetetlen dolgok közé tartozik. A prédikáló elbeszélés halott marad, nem lesz információs értéke, ha nem éri el Istent és az Ő emlékezését, ha a Paraklétosz nem teszi lehetővé a lehetetlent."[264]

A prédikáció emlékezésként való értelmezése módot ad R. Bohrennek arra, hogy homiletikájában szembeállítsa a történetkritikát a kérügmatikus interpretációval. A textus eredetiségét vizsgáló történetkritikai kutatásokkal szemben felhozza, hogy a textus azáltal eredeti, hogy azt Isten használja (163). Bohren szerint az aktuális kérdés több annál, mint hogy a textus történetileg eredeti-e. A nagy kérdés az, hogy itt és most Isten igazolja-e a textust (163). „Egy textus történetisége nem annyira a textus historicitásában rejlik, mint inkább Isten emlékezésében" (163-164). Mindazonáltal a Predigtlehre szerzője nem akarja a történetkritikai módszert módosítani, mert az megvéd a történelemmel való visszaéléstől. Igazat ad Ernst Käsemannak abban, hogy a módszer úgy szolgál a hitnek, hogy azt megóvja az illúzióktól (164). Ugyanakkor Bohren úgy látja, hogy a históriai adatokat, tényeket a történelem maga megváltoztatja, a történelem átírja önmagát. A történelemből és a jelenből adódik a történetkritikai módszer kritikája (164). „Így az igehirdető meg fogja ismerni a történetkritikát, de annak eredményeit konfrontálni fogja Isten népének ó- és újszövetségi történetével és Isten jelenlegi és jövőbeli cselekvésével. Ebben a konfrontációban be kell bizonyosodnia annak, hogy kinek van igaza, a történeti kritikának vagy a kérügmatikus megállapításoknak" (164-165).

A prédikációt azért lehet emlékezésként értelmezni Bohren szerint, mert a prédikáció, mint Isten Igéjének eseménye azzal kezdődik, hogy Isten maga emlékezik az Ő szövetségére, Krisztus áldozatának páratlan voltára, azaz az Ő irgalmára.[265] Rudolf Bohrent jellemző gondolat, hogy az emlékező Isten emlékeztethető Isten, így a Predigtlehre-ben az imádság, mint a hermeneutikai kérdés „legradikálisabb kiélezése" jelenik meg.[266] Az imádság az emlékeztethető Isten emlékeztetése, arra irányuló kérés, hogy Isten emlékezzen. Ez a kérés képezi minden prédikáció kiindulási pontját.[267]

---

[262] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 161.
[263] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 162.
[264] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 162-163.
[265] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 161.
[266] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 167.
[267] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 166.

Az úrvacsora és a prédikáló emlékezés szoros kapcsolatban áll egymással. Az úrvacsora megmutatja, hogy mit jelent az, hogy a prédikáció emlékezés – mondja Bohren. Az úrvacsora látható igéjében szemléletessé válik az emlékezés kapcsolata a történelemmel és a jelennel, és talán maga a hermeneutikai probléma is. Az úrvacsora emlékező jellege analóg a prédikáló emlékezéssel, sőt egy példája annak. Az úrvacsora erejét az adja, „hogy abban Krisztus maga az ajándék" – idézi Bohren Schniewindet, hogy elmondhassa: „Ha Krisztus magát adja, akkor magát az Ő történetével együtt adja, ha Ő az ajándék, akkor emlékezni kell elárulásának éjszakájára és halálára."[268] „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre" (1Kor 11,24) – a lelkész szolgálata ennek jegyében áll, akár úrvacsorát oszt, akár igét hirdet. „Az emlékezés minden prédikáció alapszerkezete" – a Predigtlehre szerint.[269]

Az emlékezés fontosságára nem csak az igehirdetőket tanítja Rudolf Bohren, hanem az igehallgatókat is. Teszi ezt *Az emlékezés hatalom* című prédikációjában, melyben az úrvacsoráról ad tanítást az 1Kor 11,23-25 alapján.[270]

Az Úrra való emlékezés erősebb a világ minden gondolatánál. Az emlékezés által van kapcsolatunk a feltámadott, élő Úrral – tanítja Bohren a gyülekezetnek. Az úrvacsoránál történő sajátságos emlékezést úgy teszi szemléletessé, hogy összehasonlítja az özvegyasszony és a mennyasszony emlékezését. Az özvegyasszony fájdalommal gondol vissza a múlt közös élményeire, melyek már nem jönnek vissza. A mennyasszony emlékezik a vőlegényére, de úgy, hogy közben a jövőre gondol. Az úrvacsoránál emlékezünk Jézus halálára, de úgy, hogy az eljövetelére gondolunk. Ha a mennyasszony elfelejtkezik jegyeséről – viszi tovább a képet az igehirdető, akkor veszélybe kerül a hűsége. Majd kép nélkül elmondja, hogy azért van kevés öröm keresztyén életünkben, mert elfelejtjük, mit tett értünk Jézus. A nem felejtésben, az emlékezésben bizonyul meg a hűség. A Krisztus tetteire való emlékezés óv meg minket attól, hogy bármi megingassa bizonyosságunkat az Ő győzelmében. Az úrvacsora kenyere és bora segíti az emlékezést, hogy hűek maradjunk Urunkhoz. Természetesen a prédikációból sem marad ki, hogy az ilyen emlékezéshez a Szentlélek segítsége szükséges.

3.5.2. Elbeszélés [271]

Ahogy az emlékezés, úgy a prédikáló elbeszélés is a prédikáció alapszerkezetéhez tartozik R. Bohren homiletikai elképzelésében (171). A prédikáló elbeszélés alapja Isten emlékezésében, a Lélek jelenlétében rejlik (171). A prédikáló elbeszélés lényeges vonása, hogy a teljes Írás alapján, a teljes Írás összefüggésében, a teremtés és a beteljesedés horizontján történik (172).

E mögött a két szövetség közötti szoros kapcsolat áll. Ezen a ponton a szerző Gerhard von Radra utal, aki szerint az Ószövetségről szóló teológiai beszéd leglegitimebb formája az elbeszélés (172).[272] Ez az elbeszélés nem tagadja a két szövetség közötti összefüggést, mert az Ószövetség Istennek Izráellel, a népekkel és a világgal való történetéről beszél, a teremtéstől kezdve az eszkhatonig, mikor az Emberfia megkapja a világ fölötti uralmat. Ez a jövőre nyitott történet az Újszövetségre és annak Krisztusára céloz (172). Von Rad a két szövetség közötti kontinuitást azok nyelvében látja, mely a két szövetségben egységet képez (172).

[268] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 168.
[269] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 168.
[270] Rudolf Bohren: *Geheimnis der Gegenwart.* Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1965. 54-64.
[271] Az elbeszélésként értett prédikáció kérdését Rudolf Bohren a Predigtlehre 10. paragrafusában tárgyalja (170-185).
[272] Az említett mű magyar nyelven is olvasható Görföl Tibor fordításában. Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája.* I. Osiris, Budapest, 2000.; II. kötet 2001. Fordították: Bendl Júlia, Mády Katalin, Szita Szilvia.

Bohren szerint a szövetségek közötti kontinuitás adja a kapcsolódási pontot a prédikáló elbeszéléshez (173).

Mindebből az következik az igehirdetésre nézve, hogy az Ószövetséget az Újszövetség nélkül, az Újszövetséget az Ószövetség nélkül nem tudjuk elbeszélni (172).

A Predigtlehre szerzője felhívja még a figyelmet az összegző tudósításokra, melyek Isten nagyságos dolgait beszélik el (173). Ezek mintapéldái találhatók az ApCsel-ben. Bohren szerint a prédikációk törvényeskedése abban is gyökeredzik, hogy az igehirdetők nem merik elbeszélni Istennek az Ó- és az Újszövetségben leírt nagyságos dolgait. Megfeledkeznek az üdvösség nagy összefüggéséről, melyben maguk és hallgatóik állnak, az összefüggést izolálják, végül a prédikáció túl sokat követel az emberektől (173).

Az elbeszélő igehirdetéshez hozzátartozik a szemléletesség és a példák alkalmazása. Bohren a túlzott szemléletességben is pozitívumot lát, mondván, hogy ez rámutat arra, hogy az elbeszéléshez mennyire hozzátartozik a szemléletesség: „Csak azt tudom elbeszélni, amit valahogyan látok, amit valahogy el tudok képzelni. Fantázia nélkül nem tudok elbeszélni" (175).

Az összegző elbeszélés elmondja, hogy az üdvösség, mint átfogó esemény történik, a példákat alkalmazó elbeszélés elmondja, hogy az üdvösség konkrétan történik (176). Az összegzés emlékeztet Isten hűségére, egy horizontális vonalat húz, a példa emlékeztet Isten cselekvésének aktualitására és az üdvtörténet egy adott pontjára néz (176). Az összegzés adja a prédikáció kontúrját, a példa a színét (176).

Bohren látása szerint a példák alkalmazása hozzátartozik az igehirdetés prófétai jellegéhez. Mivel Isten üdvözítő munkája az inkarnáció után is folytatódik, „a prédikáló elbeszélés nem elégedhet meg egyszerűen azzal, hogy a bibliai történeteket újra elbeszéli; merészelnie kell felfedni a jelenben Isten elrejtett akaratát; így a prédikáló elbeszélés az evangéliumok példái mellett új példákat ad, melyek Isten jelenbeli cselekvéséről beszélnek" (177). Ebből következik, hogy nem fogjuk Krisztus jelenlétét helyesen hirdetni, ha nem tudjuk paradigmaszerűen elmondani, mit tesz Ő. Ha lemondunk az új paradigmákról, akkor alapjában véve lemondunk arról, hogy a Feltámadottat és a Lélekben jelenlévőt hirdessük (177).

Az elbeszélésként értelmezett prédikáció nem csak történetet mond el, ugyanis, „aki prédikálva elbeszél, az tanít, aki egy történetet újra elmond, az interpretál" – vallja Bohren (179). Rudolf Bohrennél a lényeg hogy a prédikáció egyszerre legyen jó elbeszélés és helyes tanítás, szemben a narratív igehirdetéssel, mely csak az elbeszélésre teszi a hangsúlyt.

Az elbeszélő prédikációnak is fel kell fednie, ki a gyülekezet valójában. „A második artikulus krisztológiai kijelentései az Újszövetségben a gyülekezetre is vonatkoznak: Krisztussal megfeszíttettünk (Gal 12,19; Róm 7,14), meghaltunk (Róm 6,8; Kol 3,3), eltemettettünk (Róm 6,4; Kol 2,12), feltámadtunk (Kol 2,12-13), vele együtt fogunk megdicsőülni is (Róm 8,17; 1Jn 3,2). Ha elbeszéljük Jézus történetének tényeit, akkor a mi új történetünk tényeit beszéljük el. Ezért az egzisztenciát krisztológiailag, üdvtörténetileg kell interpretálni. A prédikációban érvényesülő elbeszélés drámai jellege abban van, hogy benne az idők cseréje megy végbe: Isten múltja a mi múltunk, Isten jelene a mi jelenünk, Isten jövője a mi jövőnk lesz. Ha Jézus Krisztus történetének elbeszélésében a gyülekezetnek új idő és új lét hirdettetik meg, akkor a prédikációban érvényesülő elbeszélés nem csak ahhoz vezet, hogy a gyülekezet megtalálja önmagát, hanem ahhoz is, hogy elidegenedik önmagától. Kiszakad saját tapasztalatai és emlékei közül és bekapcsolódik Isten emlékezetébe. Így az elbeszélése új életbe vonja be a gyülekezetet" (181-182).

Az egzisztencia krisztológiai interpretációját Walter Lüthi prédikációjának részletével szemlélteti Bohren. Az igehirdető felteszi a kérdést: „Ott voltál, mikor Őt keresztre feszítették? Ott voltál?" A válasz: „Mi, akik hallottuk a keresztről szóló igét ott voltunk. Mi, akik belekeresztelkedtünk Krisztus halálába és feltámadásába, ott voltunk. Mi, akik a

Feltámadott jelenlétében az úrasztalához lépünk, ott voltunk. De nem csak ott voltunk, hanem ott vagyunk és ott leszünk. Keresztyénnek lenni azt jelenti: mi ott vagyunk" (182).

3.5.3. Ígéret [273]

„Annak a keresztyénségnek, amely teljesen és maradéktalanul nem eszkhatológia, Krisztushoz teljesen és maradéktalanul semmi köze."[274] E barthi mondat mellé helyezi Bohren Jürgen Moltmann a Reménység Teológiája című könyvét, mely az egész teológiát a jövő horizontján próbálja átgondolni. Ezzel Moltmann – Bohren szerint – a barthi örökség szellemében jár el, és megbecsülést szerez Barth meglátásának (227). A Predigtlehre követni szeretné Moltmannt abban, hogy hangsúlyozza Isten jövőjének sajátosságát és Moltmannal együtt Isten jelenét és múltját, Isten jövője felől próbálja megérteni (227).

Erre azért van szükség, mert ha hirdetjük Istent, aki volt, akkor szükségszerű módon hirdetnünk kell azt az Istent is, aki lesz, annak érdekében, hogy hirdethessük a jelen Istenét. Ha Krisztust prédikáljuk, nem csupán azt prédikáljuk, aki az Alfa, hanem azt is, aki az Omega. Amennyiben a prédikáció az Eljövendőt hirdeti, úgy a prédikáció számára a futurikus karakter a megfelelő. Így a prédikáció próféciává válik. Elvész a prédikáció esemény jellege, ha hiányzik belőle az Eljövendő futuruma. Elvész a prédikáció aktualitása, ha hiányzik belőle a jövő idő. Természetesen attól, hogy a futurológia korában élünk a prédikáció aktualitása nem a jövőre nyitott voltában rejlik. „A prédikáció aktualitása az eljövendő Krisztus eljövetelében rejlik és a Lélekben, mely megelőzi Krisztus eljövetelét" (227-228).

Az ígéretként értelmezett prédikáció az eljövendő Krisztust, mint eljövendő szabadítót és mint eljövendő bírót hirdeti meg. De az eljövendő Krisztusról nem lehet egyszerre azt is mondani, hogy szabadító és azt is, hogy ítélő. Egyszerre vagy mint szabadítóról, vagy mint ítélőről beszélünk Róla, jóllehet egy és ugyanazon személyről szólunk (230). Ahogy nem lehet feloldani a már igen – még nem feszültségét, úgy nem lehet feloldani azt a feszültséget sem, hogy az Eljövendő szabadító is és ítélő is. Így a következő dilemma adódik: az igehirdető a szabadítót és a bírót csak egyoldalúan tudja hirdetni, de amikor a szabadítóról beszél, nem felejtheti el, hogy a szabadító az ítélő, és amikor az ítélőről beszél, nem felejtheti el, hogy ő a szabadító (231).[275]

Az eljövendő szabadító hirdetése kapcsán a Predigtlehre szerzője szembenéz a parúzia elhúzódásának problémájával, és felteszi a kérdést, hogy le szabad-e mondani a közeli váradalomról és azzal együtt a közeli parúzia jeleinek regisztrálásáról, szabad-e ezt tenni azzal az érvvel, hogy a jelek nem megbízhatóak (236)? Valóban értelmesen gondolkodik-e itt a históriai értelem, vagy egy kissé leegyszerűsíti a dolgot (236)? A történetkritikai gondolkodással szemben Bohren Luthert és Johann Christoph Blumhardtot hozza fel példaként, akik közeli végváradalomban éltek (237-239). Közülük Luther felismerte a végidők jeleit, de Bohren hangsúlyozza Luther nézetének szubjektív voltát (237). Rudolf Bohren összefüggésbe hozza a közeli parúzia váradalom problémáját az igehirdető egzisztenciájának problémájával, mondván, Luther és Blumhardt közeli parúzia várradalma nem vehető át, viszont az ő váradalmuk Krisztus-követést implikál (239). Az igehirdető konkréttá válik, ha hiteles emberként jár a Krisztus követés útján. „Ha az igehirdető egyházi

[273] Az ígéretként értelmezett prédikáció kérdését Rudolf Bohren a Predigtlehre 13-16. paragrafusaiban tárgyalja (222-279).
[274] Karl Barth: *Römerbrief.* 2. kiadás, 298.
[275] A „dilemmára" nézve van megoldási kísérlete a *Heidelbergi Kátének*. Miféle vigasztalásod van abból, hogy Krisztus eljön ítélni eleveneket és holtakat? Az, hogy minden háborúságomban és üldöztetésemben fölemelt fővel várom Őt az égből ítélő bírámul, aki előbb érettem Isten ítélőszéke elé állott és rólam minden kárhoztatást elvett, hogy mind a maga ellenségeit, mind az enyémeket örök kárhozatra veti; engem pedig minden választottaival együtt a mennyei örömbe és dicsőségbe önmagához általvisz. (*Heidelbergi Káté* 52. kérdés-felelet)

alkalmazottból Krisztus követővé válik, akkor egzisztenciájával hirdeti az Eljövendőt, az igehirdető maga jellé lesz, csodává válik a hallgató számára" (239). Ha az igehirdető Krisztus követése konkrét, az Eljövendő közelsége is konkréttá válik, az Eljövendő jelei ismertté válnak (239). „Krisztus követése közben tanulja meg a hit az időt és a világot Krisztus jövőjének perspektívájából látni, a hit fogja felfedezni a mában ennek a jövőnek a jeleit" (240).

Mivel az Eljövendő Úr egyszerre ítélő bíró és szabadító, az istenfélelem és az öröm együtt alkotják a prédikáció formáját. Funkciójuk a prédikációban kölcsönös. Öröm nélkül az istenfélelem nem ismerné fel, hogy az ítélő bíró szabadítóként jön. Öröm nélkül az istenfélelem nem a bölcsesség kezdete lenne, hanem a bölcsesség vége. Az öröm istenfélelem nélkül a szabadítót elválasztaná az ítélő bírótól. Az istenfélelem megőrzi az örömöt az elbizakodottságtól és a hiúságtól. Az öröm megvédi az istenfélelmet a kétségbeeséstől (240). Fontos, hogy az igehirdető örvendező ember legyen. Mivel az eljövendő Isten országának fényében a jövő kegyelemként jelenik meg, az igehirdető örömét az adja, hogy az eljövendő Urat, mint az Igében és a Lélekben jelenlévőt ismeri fel (242). Az ilyen öröm növeli a prédikált evangélium hírértékét. Azt fejezi ki, hogy az igehirdető maga meghallotta, amit mond. Jóllehet az örömüzenet igazsága nem függ az igehirdetőtől, de a hallgató függ az igehirdetés elmondásának jellegétől és módjától. „Ebből a szempontból állítható, hogy az igehirdető öröme az örömhírt szolgálja, annak igazságát megerősíti" (242).

Az eljövendő ítélő bíró hirdetésének problémája, a megigazítás és az ítélet közti feszültség. Bohren hangsúlyozza, hogy e kettő szorosan összefügg egymással. Walter Kreckhez kapcsolódva hangot ad annak, hogy a Jézus Krisztus által történt megigazításba vetett hit magába foglalja az eljövendő ítélő bíróra való várakozást is (251). Az egyedül hit által való megigazulás önmagában való ellentmondás lenne, ha nem lenne egy jövendőbeli ítélet, ha az „egyedül" szót kihúznánk a megigazulás tanból, megszűnne a különbség hit és hitetlenség között. Ajtó-ablak tárva-nyitva lenne a törvényeskedés, a perfekcionizmus, az enthusiasmus előtt, ha az ítélet Krisztusban csak mögöttünk lenne és nem előttünk is (251). A Predigtlehre szerzője homiletikai problémának tartja az eljövendő ítélet meghirdetésének kérdését. „Nagyon valószínű, hogy igehirdetésünk nyomorúságának oka, hogy képtelenek vagyunk a gyülekezet és a világ számára világossá tenni: 'Nekünk mindnyájunknak meg kell jelennünk a Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megjutalmaztassék aszerint, amiket e testben cselekedett, vagy jót, vagy gonoszt' (2Kor 5,10)."[276] Pedig ezt bátran hirdethetné a prédikáció, mert az eljövendő ítélő bíróról szóló üzenet az evangéliumhoz tartozik (253).[277] Ennek ellenére az eljövendő ítélő bíróról szóló prédikáció elnémult, vagy hatalom nélküli lett (254). Ez Bohren számára azt teszi világossá, hogy az igehirdető mennyire rászorul a Lélekre. A Lélek megelőlegezi a parúziát, és ítéletet gyakorol úgy is, hogy megtagadja magát és úgy is, hogy bűnbánatra vezet. Ha megtagadja magát, ítél a távolléte. Ha adja magát, a bűnbánat által üdvösségre vezet. Mert Ő megígérte, nem kell senkinek nélküle lennie, nem kell senkinek némaságban maradnia. Az ígéret arra bátorít, hogy az Eljövendőről beszéljünk, Őt hívjuk annak érdekében, hogy így a Lélek ítélete üdvösségre vezessen (254).

Az eljövendő ítélő bíróról szóló beszéd helyes módja az istenfélelem (262). Az istenfélelem mutatja meg, mit jelent az ítélő bíró eljöveteléről szóló üzenet (262). Az istenfélelem teszi az eljövendő ítélő bíróról szóló prédikációt hihetővé, az istenfélelem emlékeztet az eljövendő ítélő bíró jövőjének közelségére, az istenfélelem dokumentálja a jövőnek valóságként való meghirdetését; az istenfélelem maga ennek a jövőnek egy teremtménye (263). A Predigtlehre összefüggésében ez azt jelenti, hogy az istenfélelem az a Szentlélek adta lelkiség, amely megragadja Krisztus visszajövetelének valóságát. „Az

[276] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 251-252.

[277] Pál evangéliuma hirdeti azt a napot, melyen Isten megítéli az emberek titkait (Róm 2,16). Az ApCsel 10,42 szerint a prédikációnak hirdetnie kell, hogy Krisztus az Istentől rendelt bírája élőknek és holtaknak.

istenfélelem a bölcsesség kezdete (Péld 1,7), mert az istenfélelemben Isten jövője elkezdődik"(263). Nem csak a parúziát illetően, hanem általában véve is, Rudolf Bohren az istenfélelemnek centrális jelentőséget tulajdonít a prédikációra nézve. Ezen a ponton találkozik meggyőződése Ernst Fuchs álláspontjával, aki azt a nézetet vallja, hogy az istenfélelem a kritériuma annak, amit ma más embereknek Istenről mondhatunk és mondanunk kell (263). Fuchs szerint a bibliai textusok egzisztenciális interpretációja így nem más, mint az a próbálkozás, hogy a textusok magyarázata közben megtanuljuk egyedül Istent félni (263). Bohren instrukciója ebből következően az, hogy az igehirdetők feladata nem a félelemkeltés, hanem az, hogy Istent prédikálják, akinek közelsége és kijelentése félelmet kelt. Ezt a félelmet maguknak az igehirdetőknek is meg kell tanulniuk, hogy az istenfélelem révén megtalálják a megfelelő igét (263).

4. A PREDIGTLEHRE VISSZHANGJA

4.1. Németországi kritika

Rudolf Bohren homiletikája éles kritikát kapott a *Theologia Practica* című folyóiratban, melynek akkori (1973) kiadója Gert Otto volt.[278] A kritikát Gonsalv Mainberger gyakorolta egy recenzió keretén belül.[279] A recenziónak csak töredékét teszi ki a Predigtlehre bemutatása, nagyobb része számon kéri Bohren homiletikájától a retorikus homiletika elvárásait.

Amíg Bohren a Predigtlehre-ben végig kitart a rendszeres teológia homiletikai primátusa mellett, addig a homiletika retorikus irányát képviselő Mainberger meg van arról győződve, hogy „a prédikáció lehetőségének feltételei nyelvi, szimbolikus, kombinatorikus és hermeneutikai természetűek, nem teológiai-rendszeres teológiai természetűek" (74). Mivel Bohren egy pneumatológiai alapokra helyezett homiletikával gondolja megoldani a prédikálás kérdését, Mainberger pedig erre csak a „nyelvileg reflektált" (77) homiletikát tartja képesnek. A nézetkülönbség olyan nagy, hogy Mainberger szerint a Predigtlehre transzcendentális ámítás (77), és az eklekticizmus produktuma, mert Bohren homiletikája csak egy teológiát igazol, melynek védelme érdekében fegyverszünetet alkuszik ki minden más teológiai iránnyal (73).

Mainberger támadja a Predigtlehre központi gondolatát. Úgy véli, hogy a theonome Reziprozität fogalmának Bohrennél „antiinspirációs" jellege van. Mainberger szerint a fogalom csak látszólag segít előre, mert csábító módon megelőlegzi azt, amit a prédikációnak mutatnia kellene, hogy a prédikáció nem más, mint jel (74). Elnézést kérve a skolasztikus kifejezésért, Mainberger kijelenti, hogy a theonome Reziprozität nominalizmus. Állítását így indokolja: „Nem csak az általános fogalmakért folytatott valamikori harc végett nevezem nominalizmusnak, hanem az ellentétek körforgása miatt is, amit Bohren történetietlenül adoptált. Az ellentétek feloldása és Isten néven nevezése rossz absztrakció. A nevek ugyanis szintén az általánosítás törvénye alatt állnak. Isten nevei most az általános fogalmakért folytatott harc tárgyává váltak" (75-76).

A recenzióból kitűnik, hogy annak szerzője a homiletikát a lingvisztikára épített empírikus tudománynak szeretné tudni. Ezért nem megy el szó nélkül amellett, hogy Bohren Istent tartja a prédikáció első hallgatójának és a Szentlélek hatalmában bízva vár a „csodára", vár arra, hogy a prédikáción keresztül Isten szóljon és cselekedjen. „Bizonyára az 'első hallgató' jelen van: de megtölti-e a templomok időközben megüresedett padsorait" – kérdezi a kritikus (73), aki szerint „a csodaelmélet és a pneumatológia olyan varázsigék, melyek a 'halott Istent' inkább megidézik, mintsem élővé teszik." (73). Mivel Mainberger az

---

[278] *Theologia Practica*. Zeitschrift für Praktische Theologie und Religionspädagogik. VIII. Jahrgang. 1973. Heft 1. 70-78.

[279] Gonsalv Mainberger Svájcban született 1924-ben. Filozófiát és teológiát tanult a fribourgi egyetemen. Filozófiai doktorátust szerzett 1957-ben. Ennek megfelelően filozófiát tanított különböző német és svájci főiskolákon. Fő kutatási területe a retorika. Megbízott tanárként a berni teológiai fakultáson retorikai szöveganalízis kurzust is vezetett. Számos publikációt írt filozófiai, retorikai és tudományelméleti kérdésekről. Főbb művei: *Rhetorica I:* Reden mit Vernunft Aristoteles. Cicero. Augustinus, Frommann-Holzboog, Stuttgart, 1987.; *Rhetorica II:* Spiegelungen des Geistes. Sprachfiguren bei Vico und Lévi-Strauss. Frommann-Holzboog, Stuttgart, 1988.; *Retorische Vernunft Oder: Das Design in der Philosophie*. Passagen. Wien, 1994. Mainberg Zürichben él, a svájci DRS TV filozófia szakértője. Véleményem szerint többet használt volna a gyakorlati teológiának, ha Gert Otto nem egy retorikával foglalkozó filozófustól kér recenziót Rudolf Bohren homiletikájáról.

empirikus-retorikus homiletika szemüvegén át olvasta Bohren homiletikáját, természetszerűen úgy látja, hogy „pontosan szemügyre véve, a Predigtlehre a metafizika alkotása” (75).

A magunk részéről fel kell tennünk a kérdést: Hogyan lesz Isten igéje abból a prédikációból mely „szimbolikus és kombinatorikus” természetű, és a maga isteni természetéről pedig nem akar tudni? Nem tudunk egyetérteni egy olyan elgondolással, mely szerint a Szentlélek hatalma nem homiletikai, hanem metafizikai kérdés lenne.

Egyetértünk viszont Gonsalv Mainbergerrel abban, hogy egy homiletikában külön kell választani a prédikáció analízist a prédikáció elkészítésére utaló intencióktól úgy, hogy két külön fejezetben kell tárgyalni a két témakört (77). R. Bohren homiletikájában ez nem történik meg, ömlesztve állnak az olvasó előtt prédikáció részletek elemzései, irodalmi idézetek, a prédikáció elkészítésére tett utalások. Mainberger jól látja, hogy ennek az a következménye, hogy aki a Predigtlehre-ből akarna megtanulni prédikálni, „nem tudja, mikor van szó analízisről, és milyen kritériumokat kell alkalmaznia a prédikációk kritikus megítéléséhez. Ha viszont az előtt a feladat előtt áll, hogy írjon egy prédikációt, nem kap útmutatást arra nézve, hogyan alkalmazza a gazdagon talált tanításokat, idézeteket, történeteket. A prédikálni tanuló nem tud ebből a homiletikából megtanulni prédikálni, a felkínált anyagból nem tudja megtanulni, hogyan öntse formába a prédikációt” (77).

Kedvező kritikát kapott viszont a Predigtlehre Magyarországon.[280] Szabó Géza szerint „Bohrennek sikerült a mai igehirdetés krízisébe belelátnia és az olvasóit is beláttatnia. Új mesgyét vág, szinte minden vonatkozásban. Sok olyan problémát vet fel, ami eddig elkerülte a szakemberek figyelmét. Jó képessége van a mai helyzet szülte kérdések észrevételére és a velök való bátor szembenézésre. Segítséget kíván nyújtani a prédikálás elvi kérdéseinek tisztázásától kezdve, a bénító nyelvi nehézségek áthidalásáig. A prédikációt ki akarja menteni súlyos válságából és útmutatást ad elméleti és gyakorlati tekintetben egyaránt. Nem elégszik meg a hiányosságok felmutatásával; a hibák kijavítására és kiküszöbölésére törekszik. Ennek elérésére minden lehető eszközt felhasznál: a teológiát, a homilia történetét és a modern irodalmat egyaránt. A hatalmas munka a homiletikai ismeretek gazdag és jól hasznosítható tárháza”(240). Szabó Géza Rudolf Bohrent az „ige interpretátorának” és a „Szentlélek teológusának” nevezi (240). Figyelemre méltó módon Bohrent „Kálvin örökösének” tartja, mert Bohren több alkalommal idézi a genfi reformátor egyik legjellegzetesebb tantételét, a predestinációt (240). A tárgyilagosság kívánalma szerint Szabó Géza negatív kritikát is gyakorol. Csak helyeselni tudjuk azt az észrevételét, hogy a Predigtlehre esetében „az értékes tartalmat sokszor nem szorosan hozzátartozó gondolati mellékágak nem szükségszerű tömege teszi terjedelmessé” (240). Egyetértünk a recenzió írójával abban is, hogy „a ma emberének igehirdetésében eredménnyel és áldással szolgálni kívánó lelkész nem mulaszthatja el Bohren művének alapos megismerését” (240).

4.2. Bohren hatása Magyarországon

Rudolf Bohren munkássága nem maradt hatástalan a magyarországi gyakorlati teológiára. Ebben a pontban azt mutatjuk ki, hogy mit építettek be saját műveikbe a magyarországi gyakorlati teológusok Bohren meglátásaiból, illetve, mely gondolatait kívánták közzé tenni publikációikban. Eközben négy jeles magyar gyakorlati teológiai professzor munkáira koncentrálunk, Boross Géza, Fekete Károly, Pásztor János és Nagy István írásaira.

---

[280] Szabó Géza: „*A Bibliának a világot és a világnak a Bibliát kell felnyitni…*” Rudolf Bohren: Predigtlehre. Theologiai Szemle 1972. 237-240.

Boross Géza *Bevezetés a gyakorlati teológiába* című munkájában felvázolja a gyakorlati teológia 1960-2000 közti főirányait.[281] A főirányokat négy címszó alatt tárgyalja: A cselekvéstudományi iskola; Az egyház önmegvalósításának elmélete; Valláskritikai-politikai irány; A karizmatikus-pneumatológiai irány. Rudolf Bohren gyakorlati teológiája ez utóbbi címszó alatt szerepel, abban a megvilágításban, miszerint „a pneumatológiai alapokra épülő gyakorlati teológia… Bohren munkássága révén szerzett tekintélyt" (70). Boross Géza Bohrent „a Szentlélek gyakorlati teológusaként" mutatja be, mert Bohren szerint a Szentlélek az, Aki gyülekezeteinket a Jézus Krisztus gyülekezeteivé teszi, mert Bohren pneumatológiai megalapozású homiletikát írt, mert Bohren szerint a teológia nagy ügye az, hogy rásegítsen a Lélek cselekvésének felismerésére (71). Boross Géza úgy látja, hogy „Isten egyre inkább Bohren koncepcióját igazolja", miszerint eljött a pneumatológiai gondolkodás órája (72). [282] Rudolf Bohrennek a magyarországi gyakorlati teológiára gyakorolt hatását mutatja, hogy amikor Boross Géza homiletikájában a Szentlélek és az Ige „szerves" kapcsolatát világítja meg, akkor Kálvin után rögtön Bohrenre hivatkozik: „A mi nemzedékünk Rudolf Bohren homiletikai munkássága nyomán figyelt fel újra a pneumatológia homiletikai jelentőségére, a prédikáció és a Szentlélek kapcsolatára."[283] A jeles magyar gyakorlati teológus szerint a Predigtlehre „nagyszabású kísérlet a prédikáció kérdéseinek pneumatológiai átvilágítására".[284] Boross Géza szem előtt tartja Bohren meglátásait az „újabb homiletikai eszmélődésen" tájékozódó, homiletikai oázist jelentő, *Hogyan prédikáljunk ma* című tanulmánykötetében is.[285] Gondolatmenetébe beépíti Bohren tanítását akkor, amikor a prédikáció fogantatásáról, születéséről, és a prédikáció stílusáról szól. A prédikáció fogantatása kapcsán Boross Géza azt tartja fontosnak, hogy Bohren szerint az igazi prédikátornak merészelnie kell ötletekkel rendelkeznie, valamint utal Bohrennek arra a tanítására, hogy a Szentlélekért mondott imádság a jó ötletek támadásában hallgattatik meg (3). A prédikáció születéséről szólva Boross Géza felhívja a figyelmet arra, hogy az „újabb" homiléták közül Bohren az, aki a legrészletesebben foglalkozik a meditáció kérdésével (20). Mielőtt a prédikáció stílusát tárgyalná, Boross Géza kitér a prédikátor „nyelvzavarának" jelenségére. Itt közli Bohren megfigyelését, aki szerint sok „mai" igehirdető emberi személyisége nem tud azonosulni a „szentember-szereppel", és ezt ki lehet mutatni sok prédikáció nyelvi-stilisztikai elemzéséből. Boross Géza Hans-Christoph Piper lélektani-homiletikai kutatási eredményei alapján „találónak" tartja Bohrennek azt a véleményét, hogy „a prédikáció stílusa elárulja, milyen nagy különbség van lét és beszéd között.[286] A prédikátor nem azonosítja önmagát azzal, amit mond, vagy tesz" (44). A pünkösdi prédikáció alapkérdéseit tárgyalva Boross Géza Spurgeon után Bohrennek ad szót, aki kimondja: „a Szentlélek az, aki igazán meg tudja oldani az Istenről való beszéd alapvető dilemmáját az egyház számára" (172).

Rudolf Bohrennek a magyarországi gyakorlati teológiára gyakorolt hatása megmutatkozik Fekete Károly munkásságán is. Fekete Károly homiletikájában az igehirdetés gyülekezetszerűségét tárgyalva Bohrennek abból a tételéből indul ki, hogy a prédikáció első

---

[281] Boross Géza: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*. Budapest, 1995.

[282] Rudolf Bohren egy előadásában kijelenti: „Eljött a pneumatológiai gondolkodás órája, itt az idő, hogy elsajátítsuk a pneumatológiai gondolkodást, mert Isten meg akar minket ajándékozni. Belehalunk a Lélekkel szembeni ostobaságunkba, ha nem fedezzük fel, ki Ő, mit ad, és mit akar." Rudolf Bohren: *Das pneumatologische Denken.* In: Vom Heiligen Geist. Fünf Betrachtungen. Chr. Kaiser Verlag, München, 1981. 15.

[283] Boross Géza: *Homiletika.* Budapest, 1994. 66.

[284] Boross Géza: *Homiletika.* Budapest, 1994. 66.

[285] Boross Géza: *Hogyan prédikáljunk ma?* Budapest, 1986.

[286] A Boross Géza által említett mű: Hans-Christoph Piper: *Kommunikation und Kommunikationsstörungen in der Predigt.* Vandenhoek & Ruprecht Verlag, Göttingen, 1976, megjelent magyarul is, Pető Lajosné fordításában. Kiadta a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszéke, Debrecen, 1997.

hallgatója Isten (67).[287] Ha ezt komolyan vesszük – írja Fekete Károly – akkor Ő, az első hallgató annyira fegyelmez minket, úgy lefoglal magának, hogy ebben a szent indulatban már az is lehetséges, hogy a gyülekezet az igehirdetés kontextusa (67). Fekete Károly homiletikájában kiáll a textus szükségessége mellett (73-74), érvelésében Bohrenre is apellál, aki ezt írja: „A konkrét textus a prédikáció konkrétságát szolgálja, mivel egy bizonyos helyzetből származott és egy bizonyos helyzetet teremt."[288] Fekete Károly Bohren instrukcióját helyezi annak a pontnak az elejére, melyben az igehirdetés és a liturgia kapcsolatáról szól (70-72). Az idézet bohreni gondolat így hangzik: „Nem csak a prédikáción kell meditálni, hanem az egész istentiszteleten. Gazdag segítséggé válik, ha a prédikációs fáradozás azzal kezdődik, hogy az énekeket válasszuk ki a textushoz. Az istentiszteleten mintegy kommentárt képezhetnek a prédikációhoz"[289] Bohrennek ezt a meglátását idézi Fekete Károly *A gyülekezeti énekválasztás szempontjai* című írásában is.[290] Mint láttuk, Rudolf Bohren a Predigtlehre-ben azt akarta megmutatni, hogy a prédikáció egyszerre a Szentlélek csodája és emberi alkotás. Nyilván nem a véletlen műve, hogy Fekete Károly homiletikájának negyedik pontja ezt a címet kapta: „A prédikáció mint Isten csodája és az ember műve." A Predigtlehre hatását bizonyítják a szerző szavai, melyekkel ezt a pontot befejezi: „Rudolf Bohren mondta ki homiletikája legelején ezt a mondatot: a prédikáció csoda.[291] De azért megírta vaskos homiletikáját, serkentve a leggondosabb készületre, mert az igehirdetés miközben Isten csodája, aközben emberi mű. Ezért foglalkozunk a további fejezetekben a Szentlélek eme munkájában reménykedve a gondos előkészület fokozataival, tennivalóival. Így válhat valóra Bohren találóan megfogalmazott tétele: *'Der Geist spricht und ich rede'*. – A Lélek szól és én beszélek (66).[292] Fekete Károly székfoglaló értekezésében is kitért Bohren teológiájára, sajátos, jóízű stílusával közelebb hozva azt hallgatóihoz: „Amikor Bohren azzal kezdte 1971-ben megjelent homiletikáját, hogy a prédikáció csoda, a Szentlélek csodája, akkor némely olvasói mosolyogva jegyezték meg: a szent szakszerűtlenség legjobb mentsége ez a hangzatos megállapítás. Ha elkezdték olvasni a jelentős művet, akkor fokozatosan fagyhatott arcukra a mosoly, mert a megállapítást kifejtő pneumatológiai megalapozás és mindvégig az egész mű a dilettantizmus vádjának csattanós cáfolata. A homiletikai irodalom szegénysége és nyomorúsága volt a pneumatológiai aspektus hiánya hosszú időn keresztül. Pedig enélkül, a krisztológiai alapozottság is erőtelen és ingatag. Bohren a Róm 15,13 ígéretét vonatkoztatja az igehirdetésre: 'A reménység Istene pedig töltsön be titeket a hit által teljes örömmel és békességgel, hogy bövölködjetek a Szentlélek ereje által.' A reménység Istene ígérete alapján a prédikáció megírására és megtartására nézve is érvényes a Lélek által a Jel 1,8 ígérete: 'Én vagyok az alfa és az ómega, a kezdet és a vég, így szól az Úr Isten, aki van, és aki volt, és aki az eljövendő: a Mindenható!' Ez a prédikáció csodájának az alapja a bohreni teológiában. Ezáltal ugyanis a prédikáció mindenfelől Isten lehetősége körébe van bezárva. A Lélek által a prédikátor ügye és a hallgatók ügye Isten ügye lett. A pneumatológia horizontján egészen új fényt és rangot kap az igehirdető és az igehallgató. A Szentlélek egyszerre ajándékozója az Igének, és az Ige ajándéka. A prédikáció pedig mint csoda egyszerre ajándék és ugyanakkor feladat. Bohren gondolatait szépen foglalja össze egyetlen csattanós megállapítása: 'Der Geist spricht und ich

---

[287] Fekete Károly: *Homiletika*. Debrecen, 1993.
[288] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 116.
[289] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 385.
[290] Fekete Károly: *A gyülekezetépítés szolgálatában*. Válogatott előadások – tanulmányok a gyakorlati teológia tárgyköréből. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 2000. 141.
[291] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 24.
[292] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 82.

rede'. Ez a Szentlélektől ihletett prédikáció titka: A Lélek szól és én beszélek! Íme a Szentlélek vezetése.[293]

Annak ellenére, hogy homiletikájában nem említi a Predigtlehre pnumatológiai megalapozottságát, Pásztor János is a pneumatológia horizontján látja az igehirdetés eseményét: „Általában a prédikálásnak és minden egyes prédikációnak a Szentlélek Isten az ihletője és szerzője. A Lélek csodája az, hogy úgy szól Isten, hogy az ember szól…"[294] Ezért a lelkipásztornak tudnia kell, „hogy a Lélek ajándéka nélkül nem tud szólni, illetve szava erőtelen emberi beszéd marad csupán."[295] Ha pneumatológiai kérdésekben nem is hivatkozik Pásztor János Bohrenre, a textusválasztás, az Ószövetségről való prédikálás, az idézés, mások prédikációjának használata kérdéseiben figyelembe veszi R. Bohren meglátásait. A textusválasztás kapcsán Pásztor János figyelemre méltónak találja Bohren megjegyzését: „Sokkal jobb, ha a textus választ bennünket, mint ha mi választjuk a textust."[296] Arra van szükség – teszi hozzá a magyar homiléta, „hogy az élő Ige megragadjon bennünket, mint Jeremiást (Jer 20,7), vagy többi szolgáját (Ám 3,8)."[297] Az Ószövetségről való prédikálást tanítva, Pásztor János egyetért Bohrennel a tekintetben, „hogy csak gőg és tudatlanság akadályozhatja a prédikátort abban, hogy tanuljon a rabbiktól."[298] Annak érdekében, hogy jobban megérthessük Krisztust, tanulmányoznunk kell az Ószövetséget. Hogy jobban megérthessük az Ószövetséget, ahhoz oda kell figyelnünk a rabbikra – fejtegeti Pásztor János.[299] Rudolf Bohren homiletikájában külön paragrafust (11.§) szentel a prédikációban szereplő idézetek kérdésének. Ez a paragrafus így kezdődik: „Aki prédikál, idéz."[300] Ebből a mondatból indul ki Pásztor János, mikor a saját idézéssel kapcsolatos gondolatait írja le. Szerinte a Lélek vezetése alatt álló prédikátor szabadon idézhet, mert a prédikátor része annak a „szent kontinuitásnak", ami az Ószövetség szolgáitól az apostolokon át napjainkig húzódik.[301] Amint Rudolf Bohren, úgy Pásztor János is kitér homiletikájában mások prédikációjának átvételére (256-257). Itt figyelembe veendőnek tartja Bohren vélekedését: „A karizmák gazdag változatosságát nem szabad leszűkíteni a prédikátori karizmára. Nem minden teológusnak adataik meg a prédikálás kegyelmi ajándéka. Egy prédikáló karizma nélküli prédikátor sokkal hathatósabban szolgálhat, ha átveszi mások prédikációját, mintha belebukik saját vállalkozásába… De nem szabad a mások prédikációi használatának legitimitását a karizma nélküli prédikátorokra korlátozni. Aki prédikál, az maga szólal meg. Neki magának kell felszabadultan szólani. Különben nem lehet tanú. A prédikátor személyes hangja azonban, az egyház tagjának a hangja… Itt egy 'teonom reciprocitással' van dolgunk, melyben a tagok kicserélődhetnek."[302]

2006-ban megjelent homiletikájában következetesen felhasználja a Predigtlehre-t Nagy István.[303] Rudolf Bohren homiletikájából idéz Nagy István az alábbi kérdésekben: a prédikáció csoda jellege (6; 98), a prédikáció textushoz kötöttsége (30), a prédikáció biblikussága (33), a prédikáció és a sákramentumok kapcsolata (39), a prédikáció és a liturgia kapcsolata (49).[304]

---

[293] Fekete Károly: *A gyülekezetépítés szolgálatában*. Válogatott előadások – tanulmányok a gyakorlati teológia tárgyköréből. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 2000. 18-19.
[294] Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika*. Debrecen, 1986. 121.
[295] Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika.* Debrecen, 1986. 121.
[296] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 116.
[297] Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika.* Debrecen, 1986. 40.
[298] Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 121.
[299] Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika.* Debrecen, 1986. 58.
[300] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 186.
[301] Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika*. Debrecen, 1986. 254.
[302] Rudolf Bohren: *Predigtlehre.* Chr. Kaiser Verlag, München, 1971. 200-201.
[303] Nagy István: *Homiletika.* Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, Budapest, 2006.
[304] A zárójelben szereplő számok Nagy István homiletikájának oldalszámait jelzik.

A fenti hosszabb-rövidebb idézetek mellett, a prédikáció kettős természetéről tanítva, Nagy István szükségesnek tartja ismertetni Bohrennek a témához kapcsolódó nézeteit, „mert ő homiletikáját egyenesen a pneumatológiára alapozza."[305] Ennek megfelelően homiletikája elején Nagy István szabatosan összefoglalja a Predigtlehre negyedik, a Szentlélekről szóló paragrafusát.[306]

A Predigtlehre 22. paragrafusa az igehirdetőről, mint példaképről szól. Rudolf Bohren itt megszólaló gondolataiból indul ki nagy István homileikájának *A személyesség és a szemléletesség kapcsolata* és *A Biblia tanítása a lelkipásztorokról* című alpontjaiban.[307]

A harmadik témakör, melyben bővebben szóhoz jut Rudolf Bohren ebben a példaszerűen felépített és kidolgozott magyar nyelvű homiletikában, az a meditáció kérdése. Nagy István idézi Bohrent a meditáció és az exegézis viszonya kérdésében, a meditáció tartalmát illetően, és közli azt a 15 pontot, melyben Bohren összefoglalta a meditálás „műhelytitkait".[308]

Rudolf Bohrentől sajnos keveset olvashatunk magyarul. Teljes műként csak a *Böjt és ünnep* című könyvét.[309] Bak Áron lefordította a Predigtlehre 2. paragrafusát (Verlegenheiten).[310] Bohren *Das pneumatologische Denken* című előadását Békefi Lajos ültette át magyar nyelvre.[311] A kivonatos – csak a fő gondolatmenetet követő – fordítás egy kis füzetecskében jelent meg *Lélektől vezetett gondolkodást!* címmel.[312] Ifj. Fekete Károly pedig egyik tanulmányában ismertette Bohren „evangéliumi aszkétikáról" megfogalmazott szempontjait, amelyekkel egy rég elfeledett gyakorlati teológiai feladatra és sajátos munkaterületre akarta felhívni a figyelmet az 1960-as években.[313] A tanulmány bemutatja Bohren szempontjait, amelyek a következők voltak: „1. Az aszkétika szándéka az, hogy az Ige által formálódó, Isten előtti élet kimunkálásán fáradozzon. Nem korlátozódik kizárólag csak a pásztorálteológia területére, mivel az minden keresztyént érint. 2. Kifejezetten szükséges azoknak a körülményeknek a figyelembevétele, amelyek között ma a hitet megéljük és szükséges egyszerű modellek kidolgozása, amelyek a struktúrákra nézve a minimumot, a teherbíróképességre nézve a maximumot tartalmazzák. 3. Elengedhetetlen előfeltétele ennek azoknak az életterületeknek a beható tanulmányozása, melyekben a keresztyén exisztencia konkretizálódik és azoknak a kommunikatív kegyességi formáknak az ismerete, amelyek mai világunkban már adottak. 4. Az aszketikus teológia históriai — empírikus — kritikai — konstruktív munkálkodás, s mint ilyen, lehet a gyakorlati teológia egy új formája. Minden, ami eddig főként a lelkipásztori tevékenység kutatására és tanítására tekintettel történt, annak ezentúl a laikusok kutatása és tanítása szemszögéből kell történnie,

---

[305]Nagy István: *Homiletika.* Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, Budapest, 2006. 19.

[306] Nagy István: *Homiletika.* Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, Budapest, 2006. 19.k.

[307] Nagy István: *Homiletika.* Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, Budapest, 2006. 88.; 104.

[308] Nagy István: *Homiletika.* Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, Budapest, 2006. 188-192.

[309] A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Rudolf Bohren: *Fasten und Feiern*, Meditationen über Kunst und Askese, Neukirchener Verlag, 1973. Fordította: Ablonczy László és Szabó Csaba. Kiadta: A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 1998.

[310] A szimpla fordítás – magyarázat és értékelés nélkül – *Bizonytalanságok* címmel a Református Szemle 1991. 4. számában (314-330) jelent meg.

[311] Rudolf Bohren: *Das pneumatologische Denken*. In: Rudolf Bohren: Vom Heiligen Geist. Fünf Betrachtungen. Chr. Kaiser Verlag, München, 1981. 9kk.

[312] *A hit és jövő füzetei.* 1. szám. Budapest, 1991.

[313] Ifj. Fekete Károly: *Az oratio-meditatio-tentatio triásza a lelkészképzésben*. In: Dienes D. – Füsti-Molnár Sz. (szerk.): „Sola Scriptura…" Tanulmányok dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. SRTA, Sárospatak, 2000. 147-156.

mert ők a holnap misszionáriusai. [314] Ezeket a téziseket R. Bohren a laikusok felé is képviseli, ahogyan azt pl. a Németországi Diákmisszió egyik konferenciáján is tette, amikor hallgatósága előtt a művészetről és az aszkézisről meditált.[315]

A fent említett példák mutatják, hogy Rudolf Bohren munkássága nem maradt eddig sem hatástalan a magyarországi gyakorlati teológiára, ugyanakkor mindezek együtt sem merítették még ki és nem ismertették még meg Bohren gondolatainak széles palettáját. Ezért is tartottuk fontosnak, hogy ebben a disszertációban mélységében is bemutassuk és elemezzük Bohren homiletikáját, s ezen keresztül áttekintsük az attól elválaszthatatlan jellegzetes bohreni gyakorlati teológiai gondolatokat.

---

[314] Ifj. Fekete Károly: *Az oratio-meditatio-tentatio triásza a lelkészképzésben*. In: Dienes D. – Füsti-Molnár Sz. (szerk.): „Sola Scriptura…” Tanulmányok dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. SRTA, Sárospatak, 2000. 148-149. Ismerteti Seitz is: E. Jüngel - K. Rahner - M. Seitz: *Die Praktische Theologie zwischen Wissenschaft und Praxis*. Chr. Kaiser. München. 1968. 78-79.

[315] Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep*. Meditációk művészetről és aszkézisről. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiuma Főtitkári Hivatalának kiadása. Budapest. 1988. Fordította: Ablonczy László és Szabó Csaba.

5. ÖSSZEFOGLALÁS – ÉRTÉKELÉS

Ebben a dolgozatban Rudolf Bohrent a lelkészt, teológiai professzort, igehirdetőt, publikáló gyakorlati teológust kívántuk bemutatni. Méltatnunk kell azt a bőséges publikációt, melyet dolgozatunk 1.2. pontjában felsoroltunk. Nagyra kell értékelnünk azt a tényt, hogy Rudolf Bohren professzor korának jelentős igehirdetője volt. Nem csak tanította a szenvedélyes prédikálást, de rendszeresen prédikált Wuppertalban és Heidelbergben. Ezeket a szolgálatokat igehirdetési kötetek őrzik, ahogyan azokat ismertettük. Rudolf Bohren szívén viselte az igehirdetés ügyét. Ezt bizonyítja az is, hogy professzori munkája mellett prédikációkutató központot hozott létre.

Megannyi írása közül, élete főművére, homiletikájára, a Predigtlehre-re összpontosítottunk, hogy ez által mutassuk be, hogyan védelmezte Rudolf Bohren az ige teológiájának bástyáit, abban az időben, amikor a barthi örökség értékeit megkérdőjelezve hódító útjára indult a gyakorlati teológia empirikus iránya. Bohren homiletikájában visszanyúl a reformátori hitvalláshoz, miszerint Isten igéjének hirdetése Isten igéje. Meggyőződésem, hogy nekünk magyar református teológusoknak ezzel Bohren professzor sem újat, sem meglepőt nem mond. Egy olyan homiletikai szituációban azonban, amikor azt tartották, hogy nem a prédikáció lényegére kell rákérdezni, vagy ami még rosszabb, megkérdőjelezik a prédikáció fontosságát és létjogosultságát, abban a helyzetben azt mondani: Paedicatio verbi Dei est verbum Dei, prófétai lelkületre valló kijelentés, melynek megnyilvánulását értékesnek találjuk, annak ellenére, hogy a Predigtlehre megjelenése után a homiletika ingája az empíria irányába lendült ki.

A Predigtlehre egyéni módon megírt homiletika, amely stilisztikailag nehéz olvasmány. Stílusa rapszodikus. Bár vannak a műnek kulcsfogalmai, ezek közül egyik sem képez egy olyan vezérgondolatot, melyre az egész homiletika felfűzhető lenne. Bohren számon kéri például Lange-n a fogalmi tisztázottságot, ennek a követelménynek azonban a sok metaforával terhelt homiletikájában ő sem tesz eleget. Megfogalmazásai nem mindig világosak, gyakran nem fejti ki, hogy mi alatt, mit ért (pl. Sprachlosigkeit, Existenzerweiterung).

A Predigtlehre jellegzetessége, hogy dialógus viszonyban van a modern irodalommal, nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a prédikáció nyelvi esemény. Ezért a hit nyelvét akarja megtanítani annak érdekében, hogy a prédikáció Isten igéje legyen.

Rudolf Bohren homiletikájának teológiai sajátossága a prédikáció kettős természetének hangsúlyozása. Bohren a prédikációt egyszerre akarja érteni a Szentháromság Isten csodájaként és emberi alkotásként. Ezért a pneumatológiában találja meg homiletikájának kiindulási pontját és a homiletikai kérdéseket az isteni kölcsönösség („theonome Reziprozität) fényében tárgyalja. Egyéni célkitűzése ennek a homiletikának, hogy „szabadságot" akar ajándékozni az igehirdetőnek. Szabadságot a hallgatóktól, szabadságot önmaguktól, és szabadságot a szolgálatra.

A prédikáció elkészítését nem egy gyakorlati részben, hanem az igehirdetőről szóló fejezetben tárgyalja a Predigtlehre, a meditációról szóló paragrafusban. Bohren kitart a textus szükségessége mellett, hangsúlyozza az exegézis fontosságát, végigvezeti olvasóit a prédikációkészítés tradicionális lépésein, kiemelve a meditáció fontosságát, és az elhangzott igehirdetés megbeszélését. Rudolf Bohren számára az igehallgatók a prédikáció második textusát jelentik, őket is „exegetálni" kell. Az igehallgatók megértésének kulcsa Bohren szerint a kegyelmi kiválasztás. Rudolf Bohren homiletikája elvárja az igehirdetőtől, hogy példakép legyen, közösségben (*koinonia*) éljen a rábízott gyülekezettel, teljes egzisztenciája ott álljon igehirdetői szolgálata mögött, mozgósítsa karizmáit az igehirdetési szolgálat érdekében.

Bohren szerint a homiletika megfelelő formája az esszé, ezért töredékes jellegű homiletikát írt. A Predigtlehre szerkezeti sajátossága abból ered, hogy Bohren nem kívánja szétválasztania a tartalmi és a formai kérdéseket, ezért a materiális homiletika helyére *az Ige idői formái* című részt iktatja be. Ez a fejezet a prédikációról, mint emlékezésről, elbeszélésről, ígéretről szóló elméleti fejtegetés. Bohren szerint a prédikáció emlékezés, mert a testté létel páratlan eseménye egyszer a múltban történt meg. Az Isten múltbéli cselekedeteire való emlékezésben lesz Isten nyilvánvaló, felismerhető. A prédikáció feladata, hogy elbeszélje Istennek az Ó- és az Újszövetségben leírt nagyságos dolgait. Az elbeszélő igehirdetéshez hozzátartozik a szemléletesség és a példák alkalmazása. Bohren fontosnak tartja, hogy a prédikáció egyszerre legyen jó elbeszélés és helyes tanítás, szemben a narratív igehirdetéssel, mely csak az elbeszélésre teszi a hangsúlyt. Mind az emlékezés, mind az elbeszélés a prédikáció alapszerkezetéhez tartozik Bohren homiletikai koncepciójában. Az ígéretként értelmezett prédikáció az eljövendő Krisztust, mint eljövendő szabadítót és mint eljövendő ítélő bírót hirdeti meg. Bohren szerint a prédikációnak nem szabad elhallgatnia, hogy „nekünk mindnyájunknak meg kell jelennünk a Krisztus ítélőszéke előtt” (2Kor 5,10). Az eljövendő ítélő bíróról szóló beszéd helyes módja az istenfélelem.

Mivel a Predigtlehre-nek ez a derekas része a materiális homiletika helyén áll, Rudolf Bohren homiletikájából kimarad a különböző bibliai iratok és az üdvtörténeti ünnepek homiletikuma. Nincs benne szó a kazuális igehirdetések és a sákramentumok homiletikumáról sem. Mindezek a hiányosságok, ha nem is nevezhetők negatívumoknak, mindenesetre nagyon sajátossá és egyénivé teszik Rudolf Bohren főművét annyira, hogy azt kell mondanunk, hogy a Predigtlehre nem alkalmas arra, hogy a teológus diákok ebből tanulják meg a prédikálás alapjait. Nagy haszonnal olvashatják viszont a gyakorló igehirdetők. Azokat az igehirdetőket, akik érzik, hogy prédikációjuk stílusa unalmassá vált, Bohren az írókhoz, költőkhöz tanácsolja, hogy gazdagítsák igehirdetésük nyelvezetét. Azok az igehirdetők, akik belefáradtak abba, hogy a mag mindig az út szélére, a tövisek közé esik, Bohren homiletikáját elolvasva indíttatást fognak érezni, hogy újra szenvedélyes szerelemmel prédikáljanak, megerősödnek a hitben, hogy a Szentléleknek van hatalma a prédikációt Isten Igéjévé tenni. A gyülekezeti munkába belefáradt lelkészek Bohren homiletikáját olvasva újra elkezdik keresni az utat az ige hallgatóihoz, és a gyülekezet tagjaiban felismerik azokat, akiket Isten kiválasztott az üdvösségre, Krisztus megváltott, a Szentlélek királyi papsággá szentelt. Az igehirdetők „lelkigondozása” is a Predigtlehre sajátos és egyéni vonása, amit nagyon pozitívnak tartunk.

Amint láttuk, a huszadik század utolsó harmadában a magyar nyelvű homiletikai irodalomban nem volt kérdéses, hogy az igehirdetés egyszerre a Szentlélek műve és emberi alkotás. Bohrennek igaza van abban, hogy a módszerekben bízókat emlékezteti a Lélek munkájára, mi azonban a Lélekben bízva nem fordíthatunk hátat az empirikus homiletika eredményeinek. Figyelemre méltónak találjuk a kommunikációkutatás eredményeit, melyek szintén mutatnak egy utat az igehirdetés hallgatóihoz. Bohren szeretettel kívánja eljuttatni a hallgatók fülébe az Igét, az empirikus homiletikák pedig megmutatják a kommunikációs akadályokat. Ezek legyőzésével szintén közelebb kerülünk az igével az igehallgatók szívéhez. Helyesnek tartjuk, hogy az igehirdető a kegyelmi kiválasztás fényében tekintsen az igehallgatókra, de fontosnak tartjuk, hogy vegye figyelembe életkorukat, hitismeretüket, társadalmi helyzetüket, azt hogy hol laknak – azaz a homiletikai szituációt. Ugyanígy két oldalról kell látnunk az igehirdető személyét is. Látnunk kell őt a Szentírás felől, mint példaképet, mint Krisztus-követőt, mint teljes létével igehirdetőt, de látnunk kell őt az empíria felől is, mint megkísértett embert, mint tekintélyét vesztett embert, mint túlterhelt embert.

Rudolf Bohren homiletikájában szívósan ragaszkodik a dogmatika primátusához, azon belül az ige teológiájához, a barthi örökséghez. Szignifikáns ez a ragaszkodás a huszadik század utolsó harmadában, amikor érezhető volt az empirikus irány előretörése. Akkor úgy

tűnhetett, hogy vagy megmarad az ige teológiájának vezető szerepe a homiletikában, vagy odavész a barthi örökség, talán a hitvalló egyház öröksége is. Szerintünk ma már nem kell szembeállítani egymással a két irányzatot. Elképzelhetőnek találunk egy olyan homiletikát, mely a prédikációt Isten igéjének tartja, de a művészi beszéd követelményeinek megfelelően kívánja elkészíteni és szem előtt tartja, hogy minden vasárnap prédikálni kell. Elképzelhetőnek tartunk egy olyan módszert, mely szerint az igehirdető a Szentlélekért könyörögve, minden emberi eszközt „bevet” annak érdekében, hogy a prédikáció eltalálja az igahallgatót. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy az igehallgatót egyszerre lássuk megigazítottnak és bűnösnek, az igehirdetőt egyszerre lássuk az Ige elkötelezett szolgájának és megkísértett embernek és így keressük Isten aktuális üzenetét a Szentlélek hatalmába vetett feltétlen hittel, de az emberi eszközöket és módszereket is alkalmazva.

Dolgozatunkban bemutattuk Rudolf Bohren fő gondolatait, melyek nem csak élete főművében jelennek meg, hanem átjárják teljes gyakorlati teológiai munkásságát. Legpregnánsabb ezek közül pneumatológiai gondolkodásmódja, a Szentlélek hatalmába vetett hite. A 3.1. pontban ismertettük, hogyan viszonyult a gyakorlati teológia a Szentlélek kérdéséhez az újkortól Bohren munkásságáig. Ebből a történeti áttekintésből látszik, hogy Rudolf Bohren pneumatológiai gondolkodása korszakalkotóvá lett a gyakorlati teológia történelmében, mert a pneumatológiai alapokra épülő gyakorlati teológia az ő munkássága révén szerzett tekintélyt. Részletesen ismertettük, hogyan helyezte Bohren pneumatológiai alapokra a homiletikát. De Bohren a Szentlélektől várja a lelkigondozás megújulását is, sőt a Szentlélek hatalmára irányítja a teológia egészének figyelmét: „Az, hogy ’hiszek Szentlélekben’, azt jelenti, hogy mint a világban és mint a gyülekezetben cselekvőben hiszek benne. A teológia nagy ügye napjainkban az, hogy rásegítsen a Lélek cselekvésének felismerésére”[316] Boross Géza méltán nevezi Rudolf Bohrent a „Szentlélek gyakorlati teológusának”.[317] Ezzel meg is határozza Bohren egyedül álló helyét a tudományágban.

Rudolf Bohrent pneumatológiai gondolkodásmódja teszi képessé arra, hogy a gyülekezetet a maga bibliai valóságában lássa. Bohren tanítása szerint a Szentlélek a gyülekezeti tagoknak karizmákat osztogat. A karizmákat nyert gyülekezet egyben lelkigondozói közösség is Bohren látása szerint. Rudolf Bohren hiszi az egyetemes keresztyén anyaszentegyházat, ezért hangsúlyozza, hogy a gyülekezet nagykorú, Isten igéje szerint királyi papság. Ezért Bohren helyteleníti az Einmannsysthem alkalmazását, követeli, hogy a gyülekezeti tagok megszólalhassanak az istentiszteleten, utána pedig prédikáció kritikát gyakoroljanak, mert – Bohren szerint – a prédikáció kritika az igehirdetés szerves része.

Távol állnak ezek a gondolatok egyházunktól. Első hallásra furcsa, hogy teológiát nem végzett, lelkészi szolgálatra fel nem szentelt „laikusok” kimondottan lelkészi szolgálatokat végezzenek, mégis el kell gondolkodnunk azon, hogy jó-e a mai gyülekezeti modell, amelyben a lelkész a mindenes. Ő vásárol építőanyagot, ő vezet hivatalt, ő tartja a hittanoktatást, és mire eljön a vasárnap, szomorúan hirdeti az örömhírt, mert fáradt és készületlenségében dogmatikai frázisokat pufogtat. Költői a kérdés, hogy nem kellene-e újra gondolni az ekkléziológiánkat és úgy prédikálni, hogy a gyülekezeteink megértsék, hogy ők Isten népe, Istent képviselve papok népe, és mint ilyeneknek, minden tagnak feladata van a gyülekezetben. Miért hangsúlyozza Bohren az egyetemes papság elvét, a gyülekezet nagykorúságát, karizmatikus voltát? Azért, mert az ő gyakorlati teológiája evangélizáló teológia! Felteszi nekünk a kérdést, hogy hisszük-e az ige szerinti Egyházat, gyülekezetet, vagy csak a betegségeket hordozó empirikus Krisztus-testet látjuk? Bohren gyakorlati teológiája hinni tanít! Hittel nézve a gyülekezet nagykorú. Ez nem egy álmodozó, nem egy

---

316 Rudolf Bohren: *Geist und Gericht.* Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 135.

317 Boross Géza: *Bevezetés a gyakorlati teológiába*. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Gyakorlati Teológiai Tanszéke, Budapest, 1995. 71.

naiv ember hangja, hanem egy teológusé, aki a Szentlelket váró Blumhardtra figyel, aki a barthi iskola felől jött, aki „a már igen – még nem" feszültségében él és szenved ettől a feszültségtől. Tudja ő, jól tudja, hogy a gyülekezet nem nagykorú (személyes közlés), de azzá válhat a Szentlélek által, azzá kell válnia, ami, a föld sója és a világ világossága. Ezért kell a 21. században a teológiának is „gyülekezetszerűnek" lennie, nem csak a prédikációnak, ezért kell, hogy a lelkész nagykorúnak tekintse a gyülekezetet. Milyen elesett egy húsz éves fiatal, akiben az édesanyja még mindig egy kisgyermeket lát és semmit nem mer rábízni. Sose fog felnőni a feladatokhoz. Hittel belelátni a gyülekezetbe a nagykorúságot, hogy felnőjön a feladathoz – ez a Bohrentől megtanulandó felismerés. Nem mindegy tehát, hogyan tekintünk a gyülekezetre: mint félpogányokra, unitáriusokra, vagy Jézus Krisztus által megváltottakra. A megváltottaknak viszont van lelki ajándékuk, ha megváltott voltukat felismerik. Bohren segít felismerni a lelki ajándékokat.

Sajátságos gondolata Rudolf Bohrennek az exorcismus. A lelkigondozás egyik feladataként az „ördögűzést" jelöli ki, a prédikációt pedig exorcismusként is értelmezi. A prédikáció akkor hajtja végre az „ördögűzést", ha közli az absolutiot. Így érkeztünk el Bohren következő fő gondolatához, mely a kulcsok hatalmával való élés, az absolutio meghirdetése. Bohren szerint a lelkigondozás akkor újul meg, ha gyakorolja a kulcsok hatalmával való élést, mert a lelkigondozó feladata a feloldozás közlése. Homiletikai értelemben a prédikáció a kulcsok hatalmával való élés is, mert aki prédikál, az old és köt, az absolutioban koncentrálódik ugyanis az evangélium az igehallgatók számára.

Rudolf Bohren gyakorlati teológiai munkássága tehát, nem csak a Lélek hatalmát segít felismerni, hanem a sötétség erőinek hatalmát is. Egy olyan korban, melyben az emberiség egyre kevésbé számol a bűn valóságával, ennek prófétai jelentősége van.[318] A bűn legalizálásának idején, démonizálódó viszonyok között, nagyra kell értékelnünk azt, hogy Bohren az igehirdetés és a lelkigondozás feladatává teszi a Sátán ellen való viaskodást, az „ördögűzést", a kulcsok hatalmával való élést, az absolutio kimondását.

Rudolf Bohren gyakorlati teológiájának összképét meg lehet fogalmazni úgy, hogy Isten Országából betör egy darab ott, ahol a teológia lényegét az imádkozó engedelmességben találja meg, a gyülekezet lelkigondozássá válik, ahol a Szentlélek a gyülekezetben munkálkodik. Bohren folyamatosan megpróbálta megmutatni, hogy minden összefügg egymással, teológiának és praxisnak kölcsönösen szüksége van egymásra. Az egyik kijátszása a másik ellen régi játék. Bohren munkássága keresi a teológia és az egyház, a gyakorlat és az elmélet, a spiritualitás és a teológia diszkusszióját, a gyülekezet és a lelkészi szolgálat megújulásának módját.

Magyarországi Református Egyházunknak éppen ilyen megújulásra van szüksége. Kiöregedő és kihaló falusi gyülekezetekből és erőteljesen szekularizálódó városi gyülekezetekből álló egyházunk jövője a belső, lelki megújuláson áll vagy bukik. Bohren szerint megújulás csak akkor van, ha mi újra megtanulunk a Szentlélek után kérdezni. Így végső soron Rudolf Bohren gyakorlati teológiája imádkozni tanít minket: Jövel teremtő Szentlélek! Veni creator Spiritus!

[318] A dolgozat írása idején (2007. november) Magyarországon a homoszexuális párok a kétneműek együttélési jogával azonos jogokat kaptak Magyarországon.

SUMMARY

THE HOMILETICS OF R. BOHREN

In this dissertation I wished to introduce Rudolf Bohren, the minister, the professor of theology, the preacher, the practical theologian and the author. I listed his plentiful publications under 1.2. Professor Rudolf Bohren was also a significant preacher of his time. He did not only teach about preaching with passionate love, but he regularly preached in Wuppertal and Heidelberg. These sermons are preserved in several volumes, as I also presented them. Rudolf Bohren was deeply concerned about the issue of preaching. This is also proven by the fact that, besides his work as a professor, he established a research centre for preaching.

I present Rudolf Bohren's practical theological thinking on the basis of his main work, *Predigtlehre*. I translated it for myself. In my dissertation I tried to point out those thoughts and key concepts that are typical of the author and are also present in his other writings. By doing so, the dissertation explores Rudolf Bohren's concept for practical theology, embedding it in the homiletic context in which he was working. I also tried to present how Rudolf Bohren defended the bastions of the theology of the Word at the time when, by questioning the values of the Barthian heritage, the empirical direction of practical theology set out on its conquest. In his homiletics Bohren reaches back to the Reformational confession, according to which the preaching of the Word of God is the Word of God. I am convinced that with this Professor Bohren says nothing new or surprising to us Hungarian Reformed theologians. However, in a homiletic situation when it was considered that it is not the essence of a sermon that should be asked about, or what is even worse, the importance and legitimacy of preaching is questioned, it is prophetic to claim that *praedicatio verbi Dei est verbum Dei*. I find this expression precious despite the fact that after the publication of *Predigtlehre* the pendulum of homiletics swung out in the direction of empiricism.

Predigtlehre is a uniquely written homiletics, which is difficult to read stylistically. Its style is rhapsodic. Although it has key concepts, none of them forms a leading thought on which the complete homiletics could be threaded. For example, Bohren calls Lange to account for conceptual clearness, whereas Bohren himself does not meet this requirement in his homiletics loaded with metaphors. His wording is not always clear; he often does not explain what he means by certain terms (e.g. *Sprachlosigkeit*, *Existenzerweiterung*).

One of the characteristics of *Predigtlehre* is that it is in dialogue with modern literature, emphasising that the sermon is a linguistic event. Therefore it wants to teach the language of faith in order to make the sermon become the Word of God.

The theological characteristic of Rudolf Bohren's homiletics is the emphasis on the double nature of preaching. Bohren wants preaching to be both the mystery of the Triune God and a human product. Therefore he finds a starting point for his homiletics in pneumatology, and discusses homiletic questions in the light of a theonome/theonomic reciprocity (*theonome Reziprozität*). The particular aim of this homiletics is the will to grant "freedom" for the preacher; freedom from the listeners, freedom from ourselves and freedom for the ministry.

In *Predigtlehre*, preparing a sermon is not discussed in a practical part, but in a section on the preacher, a paragraph on meditation. Bohren insists on the necessity of the text, emphasises the importance of exegesis, and leads his readers through the traditional steps of preparing a sermon, stressing the importance of meditation and discussion afterwards on the delivered sermon. For Rudolf Bohren the listeners are the second text of the sermon, who also need exegesis. For Bohren the key to understand the listeners is election by grace. The homiletics of Rudolf Bohren expects the preacher to be a model; to live in fellowship (*koinonia*) with the congregation entrusted to him/her; to have his/her whole existence in the

background of his/her preaching ministry; to mobilise his/her spiritual gifts for the sake of the ministry of preaching.

According to Bohren the proper form for homiletics is the essay; thus he wrote a fragmental homiletics. The structural characteristic of *Predigtlehre* is due to the fact that Bohren does not wish to distinguish questions of content and form. Therefore he inserts the section "The Temporal Forms of the Word" in the place of material homiletics. This chapter is a theoretical discussion of preaching as remembrance, narration and promise. According to Bohren a sermon is remembering, since the unique event of incarnation once happened in the past. In remembering the past acts of God, God will become manifest and recognisable. The task of the sermon is to narrate the mighty deeds of God recorded in the Old and New Testaments. Narrative preaching includes vividness and illustrations. Bohren considers it important for the sermon to be both a good narrative and right teaching in contrast with narrative preaching which emphasises only narration. Both remembrance and narration belong to the basic structure of the sermon in Bohren's homiletic conception. A sermon construed as promise announces the coming Christ as the coming Saviour and Judge. According to Bohren a sermon must not be silent about the fact that "we must all appear before the judgment seat of Christ" (2Cor 5:10). The appropriate way of speaking about the coming Judge is the fear of God.

Since this vast section of *Predigtlehre* stands in the place of material homiletics, the homiletics of various Biblical writings and feasts of redemptive history is missing from Rudolf Bohren's homiletics. Neither does it speak about the homiletics of casual preaching or the sacraments. All these deficiencies, even if they cannot be considered negatives, make Rudolf Bohren's main work so specific and individual that we must say that *Predigtlehre* is not suitable for students of theology to learn the basics of homiletics from it. However, practicing preachers may greatly benefit from reading it. Bohren advises those preachers who feel that the style of their sermons have become boring to turn to writers and poets in order to enrich the language of their preaching. Preachers who have become tired of the seed falling always along the path and among thorns when reading Bohren's homiletics will feel motivated to preach again with passionate love, and will be strengthened in faith in that the Holy Spirit has the power to make the sermon become God's Word. Preachers who have become tired of church work when reading Bohren's homiletics will search the way to the listeners of the Word again; and in the members of the congregation will recognise the ones God has elected for salvation, Christ has redeemed and the Holy Spirit has sanctified to be royal priesthood. Counselling the preachers is another characteristic and particular feature of *Predigtlehre* which is considered very positive.

As we have seen, in the Hungarian homiletic literature of the late twentieth century it was not questionable that preaching is both the work of the Holy Spirit and a human product. Bohren rightly reminds those who trust in methods to consider the work of the Holy Spirit. However, in my opinion when trusting the Holy Spirit we cannot turn our backs on the results of empirical homiletics. The findings of communication research are noteworthy, which also show a kind of way to be found to the listeners of the Word. Bohren wishes to communicate the Word to the ears of the listeners with love; and empirical homiletics point out communicational obstacles. By overcoming these obstacles we get closer to the hearts of the listeners with the Word. I find it appropriate that the preacher should look at the listeners in the light of election by grace. However, I also find it important that the preacher should pay attention to the homiletic situation as well – the age of the listeners, their knowledge of faith, where they live, etc. In the same way we must also look at the person of the preacher from two viewpoints. We must look at him/her from the viewpoint of the Scriptures, as a model, a follower of Christ, a preacher with one's whole life. However, we must also look at him/her

from the viewpoint of empiricism, as a person with temptations, a person losing authority, a person with burdens.

In his homiletics Bohren persistently insists on the primacy of dogmatics, especially the theology of the Word, the Barthian heritage. This insistence is significant in the last third of the twentieth century when a sudden advance of the empirical direction could be felt. At that time it could have seemed that either the leading position of the theology of the Word would remain or the Barthian heritage would be lost, perhaps along with the heritage of the confessing church. In my opinion, today the two directions should not be set in opposition. I find it conceivable to have homiletics which considers the sermon to be the Word of God, but which also wishes to prepare the sermon meeting the requirements of artistic speech, and keeping it in sight that one must preach each Sunday. I find it conceivable to have a method according to which the preacher praying for the Holy Spirit "puts into action" all sorts of human resources in order to find the way to the listener. I do not find it impossible to see the listener of the Word as justified and sinful at the same time. Also I do not find it impossible to see the preacher as the committed servant of the Word and a person with temptations at the same time. Accordingly, we should find the relevant message with faith in the power of the Holy Spirit and applying human resources and methods at the same time.

In my dissertation I presented the main thoughts of Rudolf Bohren, which appear not only in his main work but permeate his whole practical theological work. The most significant among these is his pneumatological way of thinking, his faith in the power of the Holy Spirit. Under 3.1 I presented how practical theology related to the question of the Holy Spirit from the modern times up to the academic achievement of Bohren. From this historic overview it seems that Rudolf Bohren's pneumatological thinking marks the beginning of an era in the history of practical theology, since practical theology built on pneumatological bases gained ground due to his academic achievement. However, Bohren expects the renewal of spiritual counselling also from the Holy Spirit. What is more, he directs the attention of the whole of theology to the power of the Holy Spirit: "'I believe in the Holy Spirit' means that I believe in the Holy Spirit as the One acting both in the church and in the world. The great issue of theology today is to help us recognise the acting of the Holy Spirit." Géza Boros rightly calls Rudolf Bohren the "practical theologian of the Holy Spirit". By this he appoints the unique place of Bohren in this discipline.

It is Rudolf Bohren's pneumatological thinking that makes him able to see the congregation in its biblical reality. According to Bohren's teaching the Holy Spirit distributes spiritual gifts to the members of the congregation. A congregation gaining spiritual gifts is a community of counselling in Bohren's view. Rudolf Bohren believes the holy catholic Christian church therefore he emphasises that the congregation has come of age, is royal priesthood according to the Word of God. Therefore Bohren disapproves of applying the *Einmannsysthem* and demands that the members of the congregation could speak up in the worship service and make critical comments after the service because, according to Bohren, sermon criticism is an organic part of preaching.

These thoughts are foreign to our church. At first hearing it is strange that the "laity", who have not studied theology and have not been ordained into the ministry, should carry out tasks which particularly belong to the minister. Yet we should think about whether today's church model, with the minister as the general servant or the man/maid-of-all-work, is a good one. He/She is the one buying building material, supervising the office, teaching religious education classes, and by the time Sunday approaches, he/she preaches the good news sadly, because he/she is tired and mouthes dogmatic platitudes in his/her unreadiness. It is a rhetoric question whether we should rethink our ecclesiology and preach in a way that would make our congregations understand that they are God's people, a priestly nation representing God, and as such each member has a task in the congregation. Why does Bohren emphasise the

principle of catholic (universal) priesthood, the maturity of the congregation and its charismatic character? Because his practical theology is evangelisation theology! He asks us the question whether we believe the church and the congregation according to the Word or we see only the empiric body of Christ carrying all sorts of illnesses. Bohren's practical theology teaches us to believe! Looking with the eyes of faith we see the congregation has come of age. This is not the voice of a daydreamer or a naïve person, but of a theologian, who pays attention to Blumhardt, who is waiting for the Holy Spirit and comes from the Barthian school, who lives in the tension of the "already and not yet", and suffers from this tension. He knows it very well that the congregation has not come of age but it may by the Holy Spirit, and it must become the salt of the earth and the light of the world. That is why in the twenty-first century theology, not just only the sermon, must be "congregation-like"; that is why the preacher must look at the congregation as a mature one. What a wreck is a twenty-year-old youth whose mother still sees him/her as a child and does not entrust him/her with anything. Such a person will never grow up to the tasks. To see maturity with the eyes of faith in the congregation and to make it grow up to its tasks – that is the recognition we must learn from Bohren. It does matter how we look at the congregation: we see them as half-pagans, as Unitarians or as the ones redeemed by Christ. However, the redeemed ones have spiritual gifts if they recognise their redemption. Bohren helps us recognise the spiritual gifts.

Exorcism is a singular thought of Bohren's. He appoints "casting out the devil" as one of the tasks of spiritual counselling and understands preaching as exorcism too. Preaching can carry out exorcism if it communicates absolution. This has taken us to Bohren's next main idea, which is the use of the authority of the keys, that is, announcing absolution. According to Bohren spiritual counselling is renewed if it uses the authority of the keys of the kingdom, because it is the task of the counsellor to communicate absolution. Homiletically speaking, preaching is also the use of the authority of the keys, because the preacher absolves and binds, since it is in the absolution that the gospel is concentrated for the listeners of the Word.

Rudolf Bohren's practical theological achievement does not only help recognise the power of the Spirit, but also the power of the forces of darkness. In an age in which humankind does no longer reckon with the reality of sin this has prophetic significance. At the time of legalising sin, among demonising and demonised circumstances it must be highly appreciated that Bohren makes the struggle against the Evil, the "casting out the devil", the use of the authority of the keys and the pronouncement of absolution the task of preaching and spiritual counselling.

The overall picture of Rudolf Bohren's practical theology can be formulated in the following way: a piece of the Kingdom of God breaks in where the essence of theology is found in prayerful obedience. The congregation becomes a counselling community where the Holy Spirit works in the congregation. Bohren continuously tried to show that everything is related to one another; theology and praxis mutually need each other. Outwitting one against the other is an old game. Bohren's academic achievement seeks discussion between theology and church, practice and theory, spirituality and theology, and the ways of renewal for the congregation and the ministry.

The Reformed Church of Hungary needs exactly this kind of renewal. The future of our church consisting of superannuating and dying congregations and strongly secularised urban congregations stands or falls on this inner spiritual renewal. According to Bohren there is renewal only if we learn to ask for the Holy Spirit. Ultimately, Rudolf Bohren's theology teaches us to pray: Come, Holy Spirit, Creator blest! *Veni, Creator Spiritus!*

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARTH, K.: Homiletik. Wesen und Vorbereitung der Predigt. EVZ-Verlag, Zürich, 1966.
BERKHOF, H.: Theologie des Heiligen Geistes. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 2. Auflage, 1988.
BOHREN, R.: Auslegung und Redekunst. Hartmut Spenner Verlag, Waltrop, 2005.
BOHREN, R.: Außer – in – nach der Ehe. Zwingli Verlag, Zürich, 1958.
BOHREN, R.: Böjt és ünnep. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 1998.
BOHREN, R.: Das Problem der Kirchenzucht im Neuen Testament. Evangelischer Verlag, Zollikon-Zürich, 1952.
BOHREN, R.: Daß Gott schön werde. Praktische Theologie als theologische Ästhetik). Kaiser Verlag, München, 1975.
BOHREN, R.: Der Ruf in die Herrlichkeit. Predigten. Verlag Friedrich Reinhardt, Basel.
BOHREN, R.: Geheimnis der Gegenwart. Predigten über Taufe, Abendmahl und Beichte. Zwingli Verlag, Zürich/Stuttgart, 1965.
BOHREN, R.: Geist und Gericht. Arbeiten zur Praktischen Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979.
BOHREN, R.: In der Tiefe der Zisterne. Erfahrungen mit der Schwermut. München, 1990.
BOHREN, R.: Lélektől vezetett gondolkodást! Fordította: Békefi Lajos. A hit és jövő füzetei. 1. szám. Budapest, 1991.
BOHREN, R.: Predigt und Gemeinde. Beiträge zur Praktischen Theologie. Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1963.
BOHREN, R.: Predigtlehre. Chr. Kaiser Verlag, München, 1971.
BOHREN, R.: Prophet in dürftiger Zeit. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969.
BOHREN, R.: Prophetie und Seelsorge: Eduard Thurneysen. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1982.
BOHREN, R.: Psychologie und Theologie – eine Gewinn- und Verlustrechnung für die Seelsorge. Waltrop, 1996. 27.
BOHREN, R.: Seligpreisungen der Bibel – heute. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969.
BOHREN, R.: Trost. Predigten. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1981.
BOHREN, R.: Vom Heiligen Geist. Fünf Betrachtungen. Chr Kaiser Verlag, München, 1981.
BOOR, W.: Der erste Brief des Paulus an die Korinther. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal, 1984.
BOROSS, G.: A magyar református gyakorlati teológia huszonöt éve. Református Egyház 1970. 1kk; 35kk; 57kk; 101kk; 133kk; 156kk.
BOROSS, G.: Az ébresztő prédikáció. Theologiai Szemle 1991/378kk.
BOROSS, G.: Bevezetés a gyakorlati teológiába. Budapest, 1995.
BOROSS, G.: Biblia és gyülekezetépítés. Budapest, 1998.
BOROSS, G.: Hogyan prédikáljunk ma? Budapest, 1986.
BOROSS, G.: Homiletika. Budapest, 1994.
BUKOWSKI, P.: Predigt wahrnehmen. Homiletische Perspektiven. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1990.
BUSCH, E.: Karl Barths Lebenslauf. Nach seinen Briefen und autobiographischen Texten. Chr. Kaiser Verlag, München, 1975.
CULLMANN, O.: Az első keresztyén hitvallások. Fordította. Tillinger Péter. Szentendre, 2000.
CZEGLÉDY, S.: Homiletika. Debrecen. Év nélkül.

DANNOWSKI, H. W.: Kompendium der Predigtlehre. Gütersloher Verlagshaus, Gerd Mohn, Gütersloh, 1985.
DERESCH, W.: Predigt und Agitation der religiösen Sozialisten. Furche-Verlag, Hamburg, 1971.
ENGEMANN, W.: Einführung in die Homiletik. UTB 2128. A. Francke Verlag Tübingen-Basel, 2002.
ENGEMANN, W.: Theologie der Predigt. Grundlagen – Modelle – Konsequenzen. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2001.
ENGEMANN, W. – LÜTZE, F. M. (Hrsg.): Grundfragen der Predigt. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2006.
FEKETE, K.: A gyülekezetépítés szolgálatában. Válogatott előadások – tanulmányok a gyakorlati teológia tárgyköréből. A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 2000.
FEKETE, K.: A lelkipásztor a Szentlélek vezetése alatt. In: A MRE Debreceni Theologiai Akadémiájának Évkönyve az 1990/91-1991/92. akadémiai évről. Debrecen, 1992. 131-137.
FEKETE, K.: Homiletika. Debrecen, 1993.
FEKETE, K.: Retorika. Debrecen, 1994.
Ifj. FEKETE, K.: A homiletika fő kérdései ma. Collegium Doctorum. 2005. 49-64.
Ifj. FEKETE, K.: Az oratio-meditatio-tentatio triásza a lelkészképzésben. In: Dienes D. –
Ifj. FEKETE, K.: Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor. Kálvin Kiadó, Bp., 2001.
Ifj. FEKETE, K.: Ernst Lange az igehirdetésről. In: Kocsev, M.: Találkozások Istennel és emberrel. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 40-56.
Ifj. FEKETE, K.: Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága. Dissertationes Theologicae. 3. Debrecen, 1997.
FÜSTI-MOLNÁR, Sz. (szerk.): „Sola Scriptura…" Tanulmányok dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. SRTA, Sárospatak, 2000. 147-156.
GERT, O.: Die Predigt als Rede- und Kommunikationsprozeß in der Gemeinde. HPTh III. Gütersloh, 1983.
GERT, O.: Grundlegung der Praktischen Theologie. Chr. Kaiser, München. 1986.
GERT, O.: Predigt als Rede. Über die Wechselwirkung von Homiletik und Rhetorik. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln Mainz, 1976.
GERT, O.: Predigt als rhetorische Aufgabe. Homiletische Perspektiven. Neukirchener Verlag. Neukirchen-Vluyn, 1987.
GERT, O.: Wie entsteht eine Predigt? Ein Kapitel praktischer Rhetorik. Chr. Kaiser Verlag, 1981.
GRETHLEIN, Chr. – MEYER-BLANCK, M. (Hrsg.): Geschichte der Praktischen Theologie. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2000.
HANDBUCH DER PRAKTISCHE THEOLOGIE. Bd. 1-3. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1983.
HANDBUCH DER PRAKTISCHE THEOLOGIE. Hg. W. Gräb – B. Weyel, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2007.
HANDBUCH DER PREDIGT. Hg.: Bieritz, K-H. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1990.
HANSEN, J. – MÖLLER, Chr.: Evangelisation und Theologie. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1980.
HERMELINK, J.: Die homiletische Situation. Zur jüngeren Geschichte eines Predigtproblems. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, 1992.
"HIRDESD AZ IGÉT" – Az igehirdetők kézikönyve. MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1980.
HUBER, W.: Az egyház a korszakváltás idején – Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása. Fordította: Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002.

HOEKENDIJK, J.Chr.: Kirche und Volk in der deutschen Missionwissenschaft. ThB 35. 1967. 348k.
JENTSCH, W.: Prediger und Predigt. Gütersloher Verlagshaus, Gerd Mohn, Gütersloh, 1978.
JOSUTTIS, M.: Materialien zu einer künftigen Homiletik. In: Verkündigung und Forschung 2/1978. 22.
JOSUTTIS, M.: Rhetorik und Theologie in der Predigtarbeit. Homiletische Studien. Chr. Kaiser Verlag, München, 1985.
KANTZENBACH, Fr. W.: Teológiai irányzatok. Lux Kiadó, Budapest, 1996.
KÁDÁR, F.: A lelkészi hivatás. Következtetések Ernst Lange Predigen als Beruf című könyvének vonatkozó részei alapján. In: Kocsev, M.: Találkozások Istennel és emberrel. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 13-21
KOCSEV, M.: Találkozások Istennel és emberrel. Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004.
LANGE, E.: Predigen als Beruf. Aufsätze zu Homiletik, Liturgie und Pfarramt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1982.
LEIMGRUBER, S. – SCHOCH, M.: Gegen die Gottvergessenheit. Paulus Verlag, Freiburg, 1990.
LERLE, E.: Grundriss der empirischen Homiletik. Berlin, 1974.
MAKKAI, S.: Élő gyülekezet. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest. Kiadás éve nincs feltüntetve.
MÁRKUS, J.: A két Blumhardt. MEKDSZ „Szövétnek” Kiadó, Csurgó, 1930.;
MAINBERGER, G.: Bohren, Rudolf – Predigtlehre. Theologica Practica. 1973/1. 70-78.
MILDENBERGER, Fr.: Theologie für die Zeit. Wider die religiöse Interpretation der Wirklichkeit in der modernen Theologie. Stuttgart, 1969.
MÖLLER, Chr.: Einführung in die Praktische Theologie. UTB 2529. A. Francke Verlag Tübingen-Basel, 2004.
MÖLLER, Chr.: „Ha az Úr nem építi a házat…“ Levelek presbitereknek a gyülekezetépítésről. Fordította: Dr. Sándor Endre. Lux Kiadó, Budapest, 2003.
MÖLLER, Chr.: Lehre vom Gemeindeaufbau I-II. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen 1987; 1988.
MÖLLER, Chr.: Seelsorglich Predigen. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, 1983.
MÜLLER, H. M.: Homiletik. Eine evangelische Predigtlehre. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1996
NAGY, I.: Homiletika. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, Budapest, 2006.
NAGY, I.: Walter Lüthi prédikációinak szemléletessége. Lux Kiadó, Budapest, 2003.
NICOL, M.: Grundwissen Praktische Theologie. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2000.
OTTO, G.: Grundlegung der Praktischen Theologie. Chr. Kaiser Verlag, München, 1986.
OTTO, G.: Predigt als Rede. Über die Wechselwirkung von Homiletik und Rhetorik. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln Mainz, 1976.
OTTO, G.: Die Predigt als Rede- u. Kommunikationsprozeß in der Gemeinde. In: Handbuch der Praktische Theologie. Bd. 3. Gütersloh, 1983.
OTTO, G.: Predigt als rhetorische Aufgabe. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1987.
OTTO, G.: Wie entsteht eine Predigt? Ein Kapitel praktischer Rhetorik. Chr. Kaiser Verlag, 1981.
PÁSZTOR, J.: A svájci vallásos szocializmus és hatásai a magyar reformátusok között. Theologiai Tanulmányok. Budapest. 1969.
PÁSZTOR, J.: Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika. Debrecen, 1986.
PÉNTEK, Á.: Az igehirdető szolgálata. Kolozsvár, 2003.

PIPER, H. CHR.: A kommunikálás tanulása a lelkigondozás és prédikálás terén. DRHE Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen, 1999.
PIPER, H. CHR.: Predigtanalysen. Göttingen, 1976.
PIPER, H. CHR.: Prédikáció elemzések. Fordította: Pető Lajosné. DRHE Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen, 1997.
PRAKTISCHE THEOLOGIE HEUTE. Hg. F. Klostermann – R. Zerfass. Kaiser/Grünewald, München/Mainz, 1974.
PRAKTISCH THEOLOGISCHES HANDBUCH. Hg. G. Otto. Furche-Verlag, Hamburg, 1970.
RAD, G. von: Az Ószövetség teológiája. I-II. Osiris, Budapest, 2000.; 2001.
RULER, A. A. van: Hiszek. Fordította: Péntek Árpád. Kolozsvár, 1989.
RULER, A. A. van: Strukturunterschiede zwischen dem christologischen und dem pneumatologischen Gesichtspunkt. In: De spiritu sanctu. 1964.
SAUTER, G.: Die Theologie des Reiches Gottes beim älteren und jüngeren Blumhardt. Zwingli Verlag, Zürich-Stuttgart, 1962.
SEIM, J./STEIGER, L.: Lobet Gott. Beiträge zur theologischen Ästhetik. Festschrift Rudolf Bohren zum 70. Geburtstag. Chr. Kaiser Verlag, München, 1990.
SCHRÖER, H.: Poetische Predigt. Konturen einer homiletischen Gattung mit Zukunft. In: Wilfried Engemann (Hg.): Theologie der Predigt. Grundlagen – Modelle – Konsequenzen. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2001.
STIEBER, R.: Predigen aus Leidenschaft: Homiletische Beiträge für Rudolf Bohren zum 75. Geburtstag. Evangelische Akademie, Baden, 1995.
SZABÓ, L.: Alapozó ismeretek a gyakorlati teológiában. Luther Kiadó, Budapest, 2004.
SZABÓ, G.: „A Bibliának a világot és a világnak a Bibliát kell felnyitni…" Rudolf Bohren: Predigtlehre. Theologiai Szemle 1972. 237-240.
SZATHMÁRY, S. (szerk.): A Gyakorlati Teológiai Szekció 30 éves kutatásának eredményei. 30 éves a Doktorok Kollégiuma I., Lux Kiadó, Budapest, 2003.
TRE – Theologische Realenzyklopädie. Walter de Gruyter, Berlin - New York, 1984. (Különösen is a 6. és 12. kötet.)
THIELICKE, H.: Úton a szószék felé. DRHE Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen, 2001.
THURNEYSEN, E.: Az ige szolgálata. Az Evangélikus Hittudományi Kar Hallgatói Ifjúsági Köre, Sopron, 1942.
THURNEYSEN, E.: Die Aufgabe der Predigt. In: Das Wort Gottes und die Kirche. Aufsätze und Vorträge. ThB 44. 1971.
THURNEYSEN, E.: Lehre von der Seelsorge. Seelsorge als Kirchenzucht. 1946.
TÖRÖK, I.: Barth Károly teológiájának a kezdetei. Pápa, 1931.
TRILLHAAS, W.: Evangelische Predigtlehre. Chr. Kaiser Verlag, München, 1935.
VÁLYI NAGY, E.: Nyugati teológiai irányzatok századunkban. Budapest, 1984.
ZAHRNT, H.: Az Isten – kérdés. Protestáns teológia a XX. században. Lux Kiadó, Budapest, 1997.
ZÜNDEL, Fr.: Johann Chr. Blumhardt. Brunnen Verlag, Basel, 1922.;
ZÜNDEL, Fr.: Blumhardt J. Kristóf életrajza. Fordította: Szerb Anna. A szerző kiadása. Siófok, 1940.

http://predigtforschung.uni-hd.de
http://predigtforschung. uni-hd. de/archiv/Bohren
http://archiv.ub.uni-heidelberg

Átnézett folyóiratok:

Collegium Doctorum (2005-2008)
Evangelische Theologie (1970-2008)
Göttinger Predigtmeditationen (1961-2008)
Lelkipásztor (1970-1990)
Pastoraltheologie (1970-1990)
Praktische Theologie (1994-2008)
Református Egyház (1970-2008)
Református Szemle (1970-2008)
Theologia Practica (1970-1993)
Theologiai Szemle (1970-2008)
Theologische Studien. Heft 15. Zürich-Zollikon, 1943.
Verkündigung und Forschung (1970-2008)